

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง กระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชน เพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ : กรณีศึกษา กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัย เพื่อใช้เป็นแนวทางในการ ดำเนินการวิจัย ในหัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสุขภาพ
2. แนวคิดพื้นฐานของสังคม
3. แนวคิดองค์กรชุมชน
4. กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสุขภาพ

สุขภาพเป็นเป้าหมายของวิชาชีพทางด้านสุขภาพ สุขภาพมีความสำคัญ สุขภาพ คือ มงคลชีวิต ดังพุทธสุภาษิตที่กล่าวไว้ว่า อโรคยา ปรมาลาภา หรือความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ ภาวะสุขภาพของประชากร เป็นตัวชี้วัดความเจริญของแต่ละสังคม และในการปฏิรูประบบสุขภาพ แห่งชาติ สุขภาพเป็นอุดมการณ์ของชาติ ทิศทางการพัฒนาทั้งปวงต้องถือเอาสุขภาพที่สมบูรณ์เป็น ตัวตั้ง มิใช่ถือเอาเงินเป็นสิ่งสูงสุด อย่างไรก็ตามแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพมีความจำเป็น ทั้งนี้เพราะจะ ช่วยในการพัฒนาการแพทย์และสาธารณสุข

1. ความหมายและแนวคิดของสุขภาพ

คำว่า “สุขภาพ” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า “health” ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาเยอรมัน ว่า “hoearth” มีความหมาย 3 ประการ คือ ความปลอดภัย (safe) ความไม่มีโรค (sound) หรือทั้งหมด (whole) ในพจนานุกรมออกซ์ฟอร์ด (1984 : 503) ให้ความหมายของ health ว่าความไม่มีโรคทั้งร่างกายและจิตใจ อย่างไรก็ตามในระยะต่อมานักวิชาการทั้งหลายรวมทั้งองค์การอนามัยโลกได้ให้ความหมายของสุขภาพแตกต่างกันไปซึ่งความหมายของสุขภาพที่แตกต่างกันนี้จะนำไปสู่เป้าหมาย และวิธีการกระทำเพื่อสุขภาพแตกต่างกันได้ สมิธได้วิเคราะห์แนวคิดของสุขภาพที่มีอยู่โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงปรัชญาพบว่า มี 4 แนวคิด (สมิธ, 2526 อ้างถึงใน สมจิต หนูเจริญกุล, 2544 : 85-92) คือ

1.1 แนวคิดทางด้านคลินิก (clinical model) แนวคิดนี้ให้ความหมายเกี่ยวกับสุขภาพว่าเป็นภาวะที่ปราศจากอาการ และอาการแสดงของโรค หรือปราศจากความพิการต่าง ๆ ส่วนความเจ็บป่วย หมายถึงการมีอาการ และอาการแสดง หรือมีความพิการเกิดขึ้น

ความหมายของสุขภาพเช่นนี้ถือว่าเป็นความหมายที่แคบที่สุดและเน้นการรักษาเสถียรภาพ (stability) ทางด้านสรีรภาพถ้าใช้ความหมายของสุขภาพดังกล่าวเป็นเป้าหมายจะนำไปสู่การบริการสุขภาพเชิงรับ คือรอให้ประชาชนเกิดอาการและอาการแสดงแล้วจึงมุ่งรักษาอาการ และอาการแสดงของโรคและความพิการเท่านั้น ซึ่งทำให้การส่งเสริมและปกป้องสุขภาพเกิดได้น้อยมากและไม่มีแนวทางในการปฏิบัติ แพทย์จะมีบทบาทเด่นในระบบบริการสุขภาพ เจ้าหน้าที่สุขภาพอื่นๆ และประชาชนจะมีบทบาทน้อยมากเพราะถือว่าสุขภาพเป็นเรื่องของแพทย์ เรื่องของโรงพยาบาล

1.2 แนวคิดการปฏิบัติตามบทบาท (role performance model) ความหมายของสุขภาพในแนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลมาจากนักสังคมวิทยา ซึ่งสนใจเกี่ยวกับบทบาทของบุคคลในสังคมเป็นหลัก คำว่าสุขภาพจึงหมายถึงความสามารถของบุคคลในการกระทำตามบทบาทที่สังคมกำหนดไว้ครบถ้วน เช่นเดียวกับความสามารถในการทำงานอื่นๆ ส่วนความเจ็บป่วยหมายถึงความล้มเหลวในการทำหน้าที่ตามบทบาทเมื่อเจ็บป่วยบุคคลสามารถหยุดกระทำในบทบาทต่างๆ ได้ เช่นหยุดงาน นอนพัก เป็นต้น

ความหมายของสุขภาพตามแนวคิดนี้ได้เพิ่มมาตรฐานทางด้านจิตสังคมคือไม่เพียงแต่ปราศจากอาการและอาการแสดงของโรคเท่านั้น แต่ต้องสามารถทำหน้าที่ตามบทบาททางสังคมด้วยและยังคงเน้นการรักษาเสถียรภาพทางสังคม ซึ่งยังถือว่าเป็นเป้าหมายทางด้านสุขภาพที่แคบและนำไปสู่การบริการสาธารณสุขในเชิงรับเช่นกัน

1.3 แนวคิดทางการปรับตัว (adaptational model) ความหมายของสุขภาพในแนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลมาจากคอปส ซึ่งเชื่อว่าบุคคลมีการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังและต่อเนื่องตลอดเวลาเพื่อรักษาดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อม สุขภาพที่ดีจึงหมายถึงความยืดหยุ่นในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมดุลเป็นการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับชีวิต ส่วนการเกิดโรคมายังหมายถึงความล้มเหลวในการปรับตัวเป็นการทำลายความสามารถของบุคคลที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อม

การมองสุขภาพว่าเป็นเรื่องของดุลยภาพในท่ามกลางปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ให้แนวทางในการรักษาสุขภาพที่เน้นการดำรงชีวิตให้มีความประสานสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ธรรมชาติและความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างราบรื่น เจ้าหน้าที่สุขภาพจะเน้นที่การส่งเสริมให้บุคคลมีชีวิตที่สมดุล บุคคลแต่ละคนจะมีบทบาทมากที่สุดในการดูแลสุขภาพของตนเอง เพราะดุลยภาพขึ้นอยู่กับ การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติของบุคคล บุคคลภายนอกหรือเทคโนโลยีมีส่วนช่วยหนุนเสริมเท่านั้น การมีสุขภาพดีไม่ใช่ขึ้นอยู่กับความก้าวหน้าทางการแพทย์ แต่ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมที่ดี เช่น อากาศปราศจากมลภาวะ มีน้ำใช้ที่ดี มีส้วมและการระบายน้ำที่ดี รวมทั้งมีครอบครัวที่อบอุ่นและชุมชนที่เอื้ออาทรต่อกัน เป็นต้น

จะเห็นว่าความหมายของสุขภาพตามแนวคิดการปรับตัวนั้นช่วยให้เข้าใจปัจจัยต่างๆ ในตัวบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและมีอิทธิพลต่อสุขภาพ ความ

เข้าใจ สุขภาพในลักษณะองค์รวมเช่นนี้จะช่วยให้เจ้าหน้าที่สุขภาพมีแนวปฏิบัติได้กว้างขวางและครอบคลุมมากขึ้น อย่างไรก็ตามสุขภาพตามแนวคิดการปรับตัวนี้ยังถือว่าเป็นแนวคิดที่เน้นการรักษาเสถียรภาพเช่นกัน แต่เป็นเสถียรภาพทั้งทางด้านร่างกาย จิต สังคมและสิ่งแวดล้อม

1.4 แนวคิดทางด้านยูไดโมนิสติก (eudaemonistic model) คำว่า eudaemonistic หมายถึง spiritual well being หรือ happiness เป็นภาวะที่บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จสูงสุดในชีวิตของตนเอง (self actualization) และเป็นยอดสูงสุดของการพัฒนาบุคลิกภาพของคน ในแนวคิดนี้สุขภาพจึงหมายถึงการพัฒนาและบรรลุถึงความใฝ่ฝันในชีวิตสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข ส่วนความเจ็บป่วยเป็นภาวะที่ป้องกันหรือเหนี่ยวรั้งไม่ให้บุคคลพัฒนาไปถึงจุดสูงสุดในชีวิตตามใฝ่ฝัน

จะเห็นว่าความหมายของสุขภาพตามแนวคิดทางด้านยูไดโมนิสติกมีความลึกซึ้งและเป็นเป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาคน ซึ่งคนจะพัฒนาไปได้สูงสุดนั้นจำเป็นต้องพัฒนาตนเองในแต่ละระยะของการพัฒนาการตั้งแต่วัยทารกจนเข้าสู่วัยสุดท้ายของชีวิตได้อย่างเต็มศักยภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ อีกทั้งเป็นเรื่องของทุกคน เป็นความรับผิดชอบของสังคมและของประเทศชาติด้วย

2. บูรณาการของแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพ

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพขององค์การอนามัยโลก

องค์การอนามัยโลกให้ความหมายสุขภาพดังนี้ สุขภาพ หมายถึง สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่เพียงการปราศจากโรคหรือความพิการเท่านั้น (health is a stage of complete physical, mental, social and spiritual well being, not merely absence of disease and infirmity) (ประเวศ วะสี, 2543 : 4)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพของศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นราชทูราวูโสและบุคคลดีเด่นของชาติ ได้ขยายแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพขององค์การอนามัยโลก และให้แนวคิดที่สะท้อนถึงขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมไทย และพุทธศาสนา ดังนี้ (ประเวศ วะสี, 2543 : 9-10)

สุขภาพ คือ สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะที่สมบูรณ์ทุกๆ ทางเชื่อมโยงกัน โดย

สุขภาวะทางกายหรือทางวัตถุ ย่อมหมายถึงการมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีเศรษฐกิจพอเพียง มีสิ่งแวดล้อมดี ไม่มีอุบัติเหตุ เป็นต้น

สุขภาวะทางจิต หมายถึง จิตใจที่เป็นสุข ผ่อนคลาย ไม่เครียด คล่องแคล่ว มีความเมตตา กรุณา มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น

สุขภาวะทางสังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยดี ในครอบครัวในชุมชนในที่ทำงาน ในสังคม ในโลก ซึ่งรวมถึงการมีบริการทางสังคมที่ดี และมีสันติภาพด้วย เป็นต้น

สุขภาวะทางจิตวิญญาณ หมายถึง ความสุขอันประณีตที่เกิดจากการมีจิตใจสูง เข้าถึงความจริงทั้งหมด ลดละความเห็นแก่ตัว มุ่งเข้าถึงสิ่งสูงสุด ซึ่งหมายถึงพระนิพพาน หรือพระผู้เป็นเจ้า หรือความดีสูงสุดแล้วแต่ความเชื่อที่แตกต่างของแต่ละคน

คำว่าจิตวิญญาณซึ่งใช้กันอยู่ทั่วไปในเรื่องต่างๆ หมายถึง มิติทางคุณค่าที่สูงสุดเหนือไปจากโลกหรือภพภูมิทางวัตถุ การมีศรัทธาและมีการเข้าถึงคุณค่าที่สูงส่ง ทำให้เกิดความสุขอันประณีตลึกๆ สุขภาวะทางจิตวิญญาณมีผลกระทบต่อสุขภาวะทางกาย ทางจิตและทางสังคม สุขภาวะทางจิตวิญญาณไม่อาจอธิบายให้รู้ได้ทางทฤษฎี (ทฤษฎี) หรือทางวิชาการ แต่รู้ได้ด้วยตนเองจากประสบการณ์และไม่ได้เป็นเรื่องของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง แต่เป็นเรื่องที่เข้าถึงกันได้ทุกคน ไม่ว่านับถือศาสนาใดๆ หรือไม่นับถือศาสนาใดๆ และทุกคนล้วนมีประสบการณ์กันมาแล้ว กล่าวคือ เราไม่ได้เห็นแก่ตัวตลอดเวลา ยามใดที่เราไม่เห็นแก่ตัวเราจะมีสุขอันประณีต

พฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพที่เสนอโดย ศาสตราจารย์ นพ.ประเวศ วะสี (2541 : 7 อ้างถึงใน สมจิต หนูเจริญกุล, 2543 : 89) ได้แก่

1. การออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ ช่วยให้ร่างกายแข็งแรง จิตใจแจ่มใส และป้องกันโรคได้หลายอย่าง เช่น โรคหัวใจและหลอดเลือด โรคเบาหวาน และภูมิแพ้ เป็นต้น
2. กินอาหารที่ถูกต้อง คือ กินพอประมาณ ได้สัดส่วน ครบถ้วน กินผักผลไม้มากๆ ช่วยป้องกันโรคอ้วน เบาหวาน โรคหัวใจ โรคมะเร็ง โรคสมองเสื่อม
3. หลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยงอย่างน้อย 4 อย่าง คือ การสูบบุหรี่ ดื่มสุรามากเกินไป ลำไส้อ่อนทางเพศ และพฤติกรรมเสี่ยงต่ออุบัติเหตุและภัยอันตราย
4. สร้างทักษะในชีวิต เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ มีความสามารถในการเผชิญสถานการณ์ทางสังคมที่เป็นลบ เช่น ความกดดันหรือการถูกชักชวนให้มีพฤติกรรมเสี่ยง
5. จัดสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูลต่อสุขภาพ ทั้งทางกายภาพ ทางชีวภาพ และทางสังคม เช่น ร่มเย็น สะอาดปราศจากมลพิษ มีความปลอดภัยและความเอื้ออาทรต่อกัน
6. มีพัฒนาการทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีวิธีการหลากหลายที่จะช่วยให้บุคคลลดความเห็นแก่ตัว เข้าถึงความดี เช่น การเล่น การเรียนรู้ การศาสนา การรวมกลุ่ม การเจริญเมตตา การสัมผัสธรรมชาติ ทำให้เข้าถึงความสุขทางจิตวิญญาณอันทำให้สุขภาพดียิ่ง
7. มีการเรียนรู้ที่ดี เป็นการเรียนรู้ที่ทำให้สนุก เกิดปัญญา มีอิสรภาพ ทำให้มีความสุขและมีแรงจูงใจอยากเรียนรู้

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพของทฤษฎีการแพทย์แผนไทย

ทฤษฎีการแพทย์แผนไทย (เพ็ญญา ทรัพย์เจริญ, 2540) ได้อธิบายสุขภาพไว้ในลักษณะองค์รวมซึ่งเป็นทั้งภาวะและกระบวนการ โดยอธิบายว่าธาตุสมุฏฐานของร่างกายซึ่งประกอบด้วยธาตุ 4 อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ จะต้องอยู่ในภาวะสมดุล ร่างกายจึงจะเป็นปกติไม่เจ็บป่วย โดยธาตุดินอาศัยน้ำทำให้ชุ่มและเต่งตึงพอเหมาะ อาศัยลมพยุ่งให้เข้ารูปและเคลื่อนไหว อาศัย

ไฟให้พลังงานอุ่นไว้ไม่เน่าเปื่อย น้ำต้องอาศัยดินเป็นที่เกาะกุมซับไว้มิให้ไหลเหือดแห้งไปจากที่ที่ควรอยู่ อาศัยลมทำให้น้ำไหลซึมซับทั่วร่างกาย ลมต้องอาศัยน้ำและดินเป็นที่อาศัยและนำพาพลังงานไปในที่ต่างๆ ดินปะทะลมให้เกิดการเคลื่อนที่พอเหมาะ ไฟอุ่นดินและอาศัยดินเพื่อเผาผลาญให้เกิดพลัง ไฟต้องอาศัยน้ำเพื่อการเผาผลาญที่พอเหมาะ ไฟทำให้ลมเคลื่อนที่ไปได้ ในขณะที่ลมสามารถทำให้ไฟลุกโชนเผาผลาญมากขึ้น ได้ จะเห็นได้ว่า ธาตุทั้ง 4 ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ หากมีความแปรปรวน เสียสมดุลขึ้น ได้แก่หย่อน กำเรปหรือพิการทำให้ร่างกายไม่สบายเกิดเป็นโรคขึ้นได้

สมดุลของธาตุทั้ง 4 ยังขึ้นอยู่กับอิทธิพลหลายอย่าง ได้แก่ ธาตุภายนอกหรือสิ่งแวดล้อมอันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ธาตุเจ้าเรือนซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคลตั้งแต่เกิดวัย (อายุสมุฏฐาน) ฤดูกาล (อุตุสมุฏฐาน) กาลเวลาในสุริยจักรวาล (กาลสมุฏฐาน) การเลี้ยงดูของครอบครัวและพฤติกรรมแห่งตน มนุษย์ต้องปรับตัวเข้าแล้วเข้าเล่า เพื่อให้ร่างกายสมดุลและไม่เจ็บป่วยจนสิ้นอายุขัย และมนุษย์อยู่ภายใต้วิภูสงสารคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย และเป็นไปตามกฎแห่งพระไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างไรก็ตามมนุษย์สามารถจะปรับวิธีการดำเนินชีวิต (พฤติกรรม) เพื่อให้เข้าสู่สมดุล ได้แก่ การใช้ชีวิตสายกลาง บริโภคน้อย ทำลายธรรมชาติน้อย เห็นแก่ส่วนรวม มีมัจฉิมทางใจ ลดความโกรธ ความโลภ ความหลง การเข้าสู่ศีลธรรมและสังฆธรรม เข้าใจหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อที่จะแก่อย่างสง่าและตายอย่างสงบ

จะเห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพของการแพทย์แผนไทย มีลักษณะที่บูรณาการทั้งด้านการรักษาเสถียรภาพ (ภาวะสมดุลของธาตุทั้ง 4) และการพัฒนาบุคคลไปถึงขีดสูงสุดด้วยการปรับวิธีการดำเนินชีวิต ให้ยึดทางสายกลาง ลดความโกรธ โลภ หลง และเข้าใจสังฆธรรมของชีวิต เพื่อลดความทุกข์ และสามารถมีชีวิตอย่างสมดุลกับธรรมชาติ อันเป็นกระบวนการส่วนหนึ่งของสุขภาพ

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพด้านชีวิต

แนวคิดชีวิตเป็นแนวคิดที่มองคนในลักษณะองค์รวมทั้งในตัวบุคคล และบุคคลกับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม กล่าวคือในตัวบุคคลที่เป็นองค์รวมนั้น มีร่างกายและจิตใจที่เป็นหนึ่งเดียว และบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ คนกับธรรมชาติจึงเป็นองค์รวมทั้งหมด จุดประสงค์ของชีวิตคือความสุขสมบูรณ์ทั้งกายและใจ โดยยึดเอาวิธีปฏิบัติและความคิดในแนวธรรมชาติเป็นหลัก ซึ่ง สาทิส อินทรกำแหง (อ้างถึงในสมจิต หนูเจริญกุล, 2544 : 90-91) ได้กล่าวถึง อุดมคติ 5 ประการของชีวิตว่า

1. ชีวิตที่ยึดเอาความเป็นธรรมชาติเป็นหลักโดยใช้อาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคที่มาจากธรรมชาติ ไม่มีสารพิษเจือปน (อาหารชีวิต งดเนื้อ นม ไข่)
2. ชีวิตที่มีความพอดีและเรียบง่าย
3. ชีวิตที่เป็นไปเพื่อความเป็นเลิศของสุขภาพกายและสุขภาพจิต

4. ชีวิตที่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ต่อกันและรักกันอย่างพี่น้อง
5. ชีวิตที่ดำเนินไปเพื่อสร้างสังคมที่ยุติธรรม และไม่เอารัดเอาเปรียบต่อกัน

เป้าหมายในการทะนุบำรุงสุขภาพและการรักษาโรคตามแนวของชีวิตคือ ต้องทำทุกอย่างทุกวิธีเพื่อให้ภูมิชีวิต คีชีน ซึ่งภูมิชีวิตในที่นี้รวมกายและจิตเข้าด้วยกัน

จะเห็นว่าแนวปฏิบัติของชีวิตทุกข้อยกเว้นในเรื่องอาหารที่งดเนื้อนมไข่ มีส่วนคล้ายคลึงและสนับสนุนพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพของศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี เป็นอย่างมาก

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพของเพ็นเดอร์

เพ็นเดอร์ เป็นศาสตราจารย์ทางการแพทย์ชาวอเมริกัน ที่สนใจและศึกษาค้นคว้าวิจัยในเรื่อง การส่งเสริมสุขภาพอย่างกว้างขวางลึกซึ้งซึ่งจนสามารถสร้างทฤษฎีที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ในการทำนายพฤติกรรมส่งเสริมสุขภาพ และทฤษฎีของท่านเป็นที่นิยมแพร่หลายเพ็นเดอร์ (เพ็นเดอร์, อ้างถึงในสมจิต หนูเจริญกุล, 2544 : 91-92) มีความเชื่อว่า

1. การให้ความหมายเกี่ยวกับสุขภาพจะต้องบูรณาการทั้งทัศนคติของผู้ใช้บริการและเจ้าหน้าที่สุขภาพเข้าด้วยกัน เพราะการให้ความหมายจากทัศนคติที่แตกต่างกันระหว่างเจ้าหน้าที่สุขภาพกับประชาชนทั่วไปจะไม่สามารถทำให้บรรลุถึงซึ่งภาวะสุขภาพที่ดีได้

2. สุขภาพ หมายถึง การบรรลุถึงซึ่งการใช้ศักยภาพของบุคคลที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และที่ได้รับการพัฒนา ซึ่งบุคคลจะบรรลุภาวะนี้ได้ จากการปฏิบัติพฤติกรรมที่มีเป้าหมายการใช้ความสามารถในการดูแลตนเอง และมีความพึงพอใจในสัมพันธภาพกับบุคคลรอบข้าง ในขณะที่เดียวกันมีการปรับตัวตามความจำเป็น เพื่อรักษาความมั่นคงของโครงสร้าง และความสอดคล้องกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญกับตนเอง

จะเห็นว่าความหมายของสุขภาพของเพ็นเดอร์นั้นมีความเป็นนามธรรมสูงมาก อย่างไรก็ตามเพ็นเดอร์เชื่อว่า การแสดงออกของภาวะสุขภาพมีทั้งทางด้านพฤติกรรมและอารมณ์ ซึ่งประกอบด้วยมิติหลัก 5 มิติ คือ อารมณ์ เจตคติ กิจกรรม ความใฝ่ฝัน และความสำเร็จในชีวิต ดังรายละเอียดในแต่ละมิติ ดังนี้

- 1) มิติทางด้านอารมณ์ เป็นประสบการณ์เชิงจิตวิสัยของบุคคล คือ รู้สึกสงบกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม มีชีวิตชีวาและไวต่อความรู้สึกของตนเองและผู้อื่น

- 2) มิติทางด้านเจตคติ ซึ่งพัฒนาจากประสบการณ์และการคิดอย่างมีเหตุผล ได้แก่ การมองโลกในแง่ดี ไม่ว่าจะมิปัญหาอะไรเกิดขึ้นทุกอย่างก็จะคลี่คลายลงไปได้ ซึ่งจะทำให้บุคคลมีพัฒนาการแม้ในภาวะยากลำบาก

- 3) ด้านกิจกรรม ซึ่งสะท้อนถึงแบบแผนการใช้พลังงานอย่างเหมาะสมในสภาวะแวดล้อมและสถานการณ์ต่างๆ ได้แก่

3.1) การมีวิถีชีวิตที่ดี คือ รับประทานอาหารดี ออกกำลังกายสม่ำเสมอ รู้จักจัดการกับความเครียด พักผ่อนอย่างเพียงพอ หลีกเลี่ยงการใช้สารเสพติด รู้จักแสวงหาและใช้ข้อมูลข่าวสารทางด้านสุขภาพให้เป็นประโยชน์ ใฝ่คุณแลและระวังสุขภาพ มีทักษะชีวิตที่ดี รักษาสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อสุขภาพ

3.2) ทำงานอย่างมีเป้าหมาย โดยรู้จักวางเป้าหมายที่เป็นจริง มีความคิดริเริ่ม ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนางาน พัฒนาคณะเอง รู้จักท้าทายกับงานใหม่ๆ รับผิดชอบตนเอง รู้จักประสานความร่วมมือกับผู้ร่วมงาน และมีความพึงพอใจในผลงานที่ได้กระทำ

3.3) เล่นอย่างสนุกสนาน หมายถึงการมีงานอดิเรกที่มีความหมาย หาสิ่งอื่นที่แปลกใหม่กระทำ เพื่อช่วยให้เกิดความกระปรี้กระเปร่า และใช้เวลาว่างอย่างเพลิดเพลิน

4) มีความใฝ่ฝันในชีวิต และใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ เพื่อให้เป็นไปตามที่ใฝ่ฝันไว้ รวมทั้งมีส่วนทำประโยชน์ให้กับสังคม สร้างสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อชนรุ่นหลัง

5) ประสบความสำเร็จ หมายถึง สิ่งที่ได้จากการดำรงชีวิตที่ดี คือมีความสุขอย่างแท้จริง มีความคิดสร้างสรรค์ มีความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิตและสามารถละความเห็นแก่ตัว จะเห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพของเพ็นเดอร์นั้น คล้ายคลึงกับของศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นอย่างมาก นอกจากนั้นพฤติกรรมและอารมณ์ที่บ่งชี้ถึงภาวะสุขภาพนั้นสะท้อนถึงการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ถึงขั้นสูงสุด ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยแวดล้อมต่างๆ เกื้อหนุน ตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา เกิดมาในครอบครัวที่อบอุ่น ในชุมชนและสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้รับการศึกษาเพียงพอที่จะช่วยเหลือตนเองและสังคม มีงานทำเพื่อการเลี้ยงชีพ เลี้ยงครอบครัว สามารถสร้างสรรค์ครอบครัวและสร้างสรรค์สังคมเพื่อชนรุ่นหลัง และในวัยชรามีความมั่นคงเพียงพอที่จะใช้ชีวิตอยู่และจากไปอย่างสมศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ สุขภาพในความหมายเช่นนี้จึงสะท้อนถึงความเป็นองค์รวม

2.6 แนวคิดสุขภาพองค์รวมแนวพุทธ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2548) ได้ให้ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพแนวพุทธว่า สุขภาพ คือ สุขภาวะ ซึ่งเป็นคำที่ใช้ในภาษาบาลี โดยคำว่าสุขภาวะในพุทธศาสนามีความหมายที่กว้างกว่าการเจ็บป่วยด้านร่างกาย คือ ความเป็นองค์รวมเป็นเรื่องของชีวิต สุขภาวะสื่อความหมายที่ใกล้กับความสุข ซึ่งมีความหมายมากกว่าการไม่เจ็บป่วย ในทางพระพุทธศาสนา มองว่าปัญหาสุขภาวะ เป็นเพราะเป็นอยู่ไม่เป็น ซึ่งหมายถึงการดำเนินชีวิตไม่เป็น โดยมองว่าชีวิตและระบบการดำเนินชีวิตนั้นเป็นองค์รวม ชีวิตมีความเป็นองค์รวม คือ ประกอบด้วยรูปและนามหรือกายกับจิตใจ กายก็เป็นองค์รวมของธาตุต่าง ๆ จิตใจก็แยกเป็นองค์ประกอบย่อย ๆ ชีวิตที่มีความเป็นองค์รวมยังเข้าไปเป็นองค์รวมขององค์รวมอื่นที่ใหญ่ขึ้นไปอีก ที่สำคัญคือระบบของธรรมชาติ แล้วก็มีสังคมที่เราต้องเข้าเป็นสมาชิกด้วย องค์รวมหน่วยย่อย ๆ ก็เป็นองค์รวม

ขององค์รวมใหญ่ ๆ ขยายขึ้นไป องค์รวมจะอยู่ได้ก็ต่อเมื่อองค์รวมต่าง ๆ มีระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน พุทธศาสนามองเรื่องสุขภาวะนี้ในฐานะที่มันเป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยในองค์รวม

ชีวิตที่เป็นองค์รวมของกาย และจิต ไม่ได้อยู่นิ่งเพียงเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่ชีวิตมีการเคลื่อนไหวดำเนินไปท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่าการดำเนินชีวิต ซึ่งก็เป็นอีกองค์รวมหนึ่ง คือ ระบบความสัมพันธ์ของชีวิตกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งแบ่งได้เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หากระบบความสัมพันธ์เป็นไปในทิศทางที่ดีก็นำพาให้เกิดสุขภาวะได้

พุทธศาสนา มองว่า มนุษย์ที่เป็นองค์รวมของกาย และจิต มีการดำเนินชีวิตด้วยการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยเครื่องมือสองชุด ชุดแรกเรียกว่า ผัสสทวาร หรือประตูที่เป็นช่องทางแห่งการรับรู้ และการเสพ ที่เรียกว่าอินทรีย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยทวาร ทั้ง 6 มีหน้าที่สองอย่าง คือ หน้าที่รับรู้ข้อมูลข่าวสาร เช่น ตาคู รู้ว่า เป็นอะไร และหน้าที่รับความรู้สึก เช่น เห็นแล้วรู้สึกสบายหรือไม่สบาย ชุดที่สอง คือ กรรมทวาร หรือช่องทางแสดงออก ซึ่งพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แบ่งออกเป็นสามอย่าง คือ โดยการเคลื่อนไหวร่างกาย โดยการพูด และโดยความคิด จะเห็นว่า ใจในเรื่องของการรับรู้ จะเป็นศูนย์กลางรวมในการรับรู้ว่ามีอารมณ์ที่มาจากตา ทางหู ทางจมูก จะได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่นก็ตามก็เข้ามาที่มโน ให้จิตรับรู้หมด และจากจุดรวมคือมโน คือใจที่รับรู้ มันก็จะเริ่มจุดเริ่มต้นทางด้านการกระทำ คือ เป็นประตูแรกของการกระทำด้วย ได้แก่ การคิด จากใจรู้แล้วใจก็คิด จะเห็นว่าใจนั้นเป็นศูนย์กลางรวมในการกระทำด้วย คือ เป็นจุดเริ่มที่ขยายไปสู่การพูดและการกระทำ

การจะเกิดสุขภาวะได้นั้น ขึ้นอยู่กับ การจัดการหรือบริหารการติดต่อสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมว่าจะเป็นไปในทิศทางใด ซึ่งในทางพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ดังกล่าว มีเหตุจากเจตนาที่เป็นองค์ประกอบในด้านจิตใจ เพราะเป็นตัวเชื่อมโยงจิตใจออกมาสู่การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งด้วยผัสสทวารและด้วยกรรมทวาร เจตนาจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับแรงจูงใจ ซึ่งแรงจูงใจก็เกิดจากคุณสมบัติตัวปรุงแต่งทั้งหลายที่อยู่เบื้องหลังในจิต ซึ่งมีทั้งที่ดี และชั่ว ที่เรียกว่า กุศล หรือ อกุศล หากเจตนาที่มาจากแรงจูงใจที่เกิดจากการปรุงแต่งด้วยกุศล เช่น เมตตา กรุณา ก็จะเป็นตัวกำกับให้มีสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมไปในทางที่ทำให้เกิดความสุข นอกจากนั้น จิตใจที่แสดงตัวออกมาทางเจตนานั้นก็ใช้ความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมเป็นช่องทางระบายความปรารถนา หรือเครื่องมือสนองความต้องการของมัน

พุทธศาสนาเน้นการพัฒนาตนมนุษย์ ซึ่งมีความเป็นองค์รวม และเป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาวะโดยตรง กล่าวคือ การพัฒนาตนมนุษย์เพื่อให้ได้เจตนา แรงจูงใจ พร้อมด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่เป็นสภาพจิตใจในฝ่ายกุศล ซึ่งได้สภาพจิตที่มีคุณธรรม มีสมรรถภาพ และสภาพจิต สภาวะจิต ทั้งสามสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตที่ดี ที่น่าอยู่ ซึ่งก็คือความสุขใจ

นอกจากการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และภาวะจิต ซึ่งจะอิงอาศัยเป็นปัจจัยแก่กัน แล้ว ยังต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญที่จะช่วยให้การพัฒนามนุษย์ทางด้านจิตใจให้สำเร็จได้ คือ ปัญญา ทั้งนี้เพราะเจตนาที่จะทำให้ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เป็นไปในลักษณะใดขึ้นอยู่กับขอบเขตแห่งความรู้ของแต่ละบุคคล ปัญญาในพุทธศาสนามีหลายระดับหลายขอบเขต ตั้งแต่ความรู้เข้าใจต่อข้อมูล แล้วมาเป็นความรู้ที่ปรุงแต่งความคิด ให้เกิดความเข้าใจที่ขยายเพิ่มขึ้นไปอีก เป็นการมองเห็นทางที่จะทำการจัดการดำเนินการ หรือที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ เข้าใจเหตุผล หยั่งเห็นเหตุปัจจัย เห็นซ้ำแรกแยกแยะรายละเอียดออกไป รู้เห็นตามที่มันเป็น จนกระทั่งเป็นความสว่างโพลง เห็นรวมทั้งตลอดที่เดียวหมดทั้งหมด ปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยมนุษย์ ทำให้เกิดอิสรภาพ อยากรู้ก็ตามปัญญานั้นมีหลายขั้นหลายระดับ และสุขภาวะก็เป็นเรื่องสัมพันธ์ที่แยกได้เป็นต่างขั้นต่างระดับ โดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะปัญญาในระดับต่าง ๆ ปัญญาที่จะทำให้บรรลุนิสรภาพแท้จริง อันจะให้มีความสุขสมบูรณ์เต็มตามความหมายนั้น หมายถึง ปัญญาที่มองเห็นชีวิตและโลกตามที่มันเป็น รู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทำให้หมดความติดข้อง ไม่มีความยึดติดถือมั่น จึงไม่หวั่นไหว ไม่ติดข้อง โปร่งโล่ง เป็นอิสระอยู่ในโลก แต่ไม่ติดโลก ทำการเพื่อโลก โดยใจมั่นอยู่เหนือโลก วางจิตใจพอดี ลงตัวต่อชีวิต และโลก

เมื่อการดำเนินชีวิตที่มีองค์ร่วมได้แก่ ความสัมพันธ์ของตัวมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีกลไกจากสภาพจิตที่กำหนดทิศทางความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ด้วยการกำกับจากปัญญามีการบูรณาการกันเป็นองค์รวมแห่งการดำเนินชีวิตที่ดีแล้ว องค์รวมแห่งชีวิตนั้นก็ข้ามพ้นเครื่องหน่วงเหนี่ยวดับข้องผูกพันขึ้นไปสู่การมีอิสรภาพ ซึ่งจะทำให้มีความสุข สงบ ความสะดวก และความสุขที่แท้จริงได้ ในทางกลับกัน สุขภาวะที่เกิดขึ้นก็กลับไปเป็นเหตุปัจจัยให้องค์รวมในการดำเนินชีวิตมีการพัฒนาไปในทิศทางที่ดีส่งเสริมให้เกิดสุขภาวะเช่นเดียวกัน

2.6.1 ระบบการพัฒนาค้น เพื่อมีองค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดี

พุทธศาสนา มององค์รวมของการดำเนินชีวิตที่มีองค์ร่วม คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ภาวะจิต และปัญญา เป็นเรื่องเดียวกันกับระบบการพัฒนาชีวิต เนื่องจากเป็นปัจจัยเกี่ยวพันในการก้าวไปสู่จุดหมายแห่งความเป็นชีวิตที่ดี คือ การมีความสุข

ระบบการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ โดยสาระก็คือ การศึกษา ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งเป็นการพัฒนาขององค์รวมของการดำเนินชีวิตทั้งหลาย

1. การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (ธรรมชาติ วัตถุสิ่งของ เทคโนโลยี) และสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ มวลเพื่อนมนุษย์ เรียกรวมน่า ศีล แยกเป็น

1) อินทรีย์สังวร คือ รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู ใจ ใจ ฟังเป็น เป็นต้น เพื่อให้ได้ประโยชน์ โดยเน้นให้มุ่งเพื่อการศึกษา ไม่ติดหลงในการเสพ

2) ปล่อยปละละเลย คือ กินใช้เสพบริโภคด้วยปัญญา โดยรู้จักประมาณ ให้เป็นการกินเสพพอดี ที่จะปั้งยับเยิน การพัฒนาชีวิต

3) สัมมนาอาชีพ คือ ประกอบอาชีพที่สุจริต ซึ่งไม่เบียดเบียนใคร แต่เป็นงานสร้างสรรค์ที่เกื้อกูล และทำโดยซื่อตรงตามจุดหมาย กับทั้งได้เป็นโอกาสในการพัฒนาชีวิตของตน

4) วินัยบัญญัติ คือ รักษากติกาของชุมชนหรือสังคม โดยถือปฏิบัติในการฝึกตน เพื่อให้วิถีชีวิตร่วมกันนั้นเป็นเครื่องเอื้อโอกาสในการก้าวสู่จุดหมายของการพัฒนาชีวิต โดยมีตนเองเป็นส่วนร่วมในการสร้างสภาพเอื้อโอกาสนั้น

2. การพัฒนาภาวะจิต ทั้งด้านคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพ ให้เป็นจิตใจที่ตั้งงาม เข้มแข็ง มีความสุข โดยมีเจตจำนงที่เป็นกุศล และมีสภาพเอื้อพร้อมต่อการใช้งานทางปัญญา เรียกสั้น ๆ ว่า สมာธิ

3. การพัฒนาปัญญา ให้รู้เข้าใจมองเห็นตามเป็นจริง ที่จะทำให้ปฏิบัติจัดการแก้ไขปรับปรุงทุกอย่างทุกด้านอย่างถูกต้องได้ผล จนหลุดพ้นจากปัญหา ดับทุกข์ได้ ทำให้เป็นอิสระ สดใสเบิกบาน สุขสงบอย่างแท้จริง เรียกง่าย ๆ ว่า ปัญญา

ปล่อยปละละเลย นำเอื้อหนุน เข้าสู่องค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดี เพื่อให้ระบบการพัฒนาชีวิตก้าวหน้าสู่สุภาวะ คือ ปล่อยภายนอก ได้แก่ ปร โท โฆสะ (เสียงจากผู้อื่น หรือ อิทธิพลจากภายนอก) เฉพาะอย่างยิ่งกัลยาณมิตร ส่วนปล่อยภายใน ได้แก่ โยนิ โสมนสิการ คือ การรู้จักมอง รู้จักคิด รู้จักพิจารณา ให้หาประโยชน์ได้ และให้เห็นความจริง

2.6.2 สุขภาวะ ผลของการพัฒนาคน เพื่อการมีองค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดี

การวัดผลของการพัฒนาคนเพื่อมีองค์รวมการดำเนินชีวิตที่ดี ทางพุทธศาสนามีหลักวัดผล คือ ภาวนา ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า “วฑฺฒนา” คือ วัฒนา แปลว่า การทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขึ้น ก็คือการพัฒนา แบ่งได้เป็น 4 ด้าน คือ

1. กายภาวนา (การพัฒนากาย การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ – physical development)

คือ การมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี โดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ มิให้เกิดโทษ แต่ให้เกื้อกูล เป็นคุณ โดยเฉพาะให้รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ จูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา และ กินใช้ด้วยปัญญา เสพบริโภคปล่อย 4 และสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยี อย่างฉลาด ให้พอดี ที่จะได้ผลตรงเต็มตามคุณค่าที่แท้จริง ไม่ลุ่มหลงมัวเมา ไม่ประมาทขาดสติ

2. สติภาวนา (การพัฒนาจิต การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม –moral development ; social development)

คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี และมีอาชีพะสุจริต ไม่ใช้กายวาจาและอาชีพในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตของตน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมสันติสุข

3. จิตภาวนา (การพัฒนาจิตใจ – emotional development ; psychological development)

คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็ง มั่นคง และความเบิกบานผ่องใสสงบสุข

สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ งามงามด้วยคุณธรรม เช่น มีน้ำใจ เมตตา กรุณา เพื่อแม่ เอื้ออารี มีมุทิตา มีศรัทธา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น

สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง หมั่นขยันเพียรพยายาม กล่าวหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และ

สมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตใจร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอิบอ้อม โปร่งโล่ง ผ่องใส และสงบ เป็นสุข

4. ปัญญาภาวนา (การพัฒนาปัญญา – cognitive development ; mental development ; intellectual development)

คือ การอบรมเจริญปัญญา เสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ ให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ซึ่งมองครุรู้เข้าใจเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้ที่กิเลสครอบงำบัญชาไม่ได้ ให้ปัญญาเจริญพัฒนาจนรู้เข้าใจหยั่งเห็นความจริง เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทัน เห็นแจ้งโลก และชีวิตตามสภาวะ ลุถึงความบริสุทธิ์ปลอดพ้นจากกิเลสสิ้นเชิง มีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์

2.6.3 ชีวิตแห่งความสุข

ความสุขเป็นจุดหมายของชีวิต เนื่องจากความสุขเป็นลักษณะสำคัญด้านหนึ่งของสุขภาวะ

2.6.3.1 วิธีปฏิบัติต่อความสุข

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงหลักในการปฏิบัติต่อความทุกข์และความสุขไว้ 4 ข้อ คือ ความเพียรพยายามในการละทุกข์ ลุสุข ที่จะชื่อว่าถูกต้อง สำเร็จผล ก้าวหน้าไปในความสุข จนสามารถมีความสุขที่ไร้ทุกข์ได้

2.6.3.2 ระดับและประเภทของความสุข

ความสุขมีหลายระดับ หลายประเภท ได้แก่

1. สามีสสุข เรียกว่า อามีสสุข หรือ กามีสสุข คือ ความสุข จากวัตถุสิ่งเสพบริโภค หรือความสุขที่ต้องมีเหยื่อล่อ เรียกให้สั้นว่า สุขจากเสพ หรือสุขขั้นต้นหา เป็นความสุขที่พึ่งพา ขึ้นต่อสิ่งเสพภายนอก จึงเป็นความสุขที่ต้องหา ต้องได้ ต้องเอา ถ้าไม่จัดการ ด้านวินัยให้อยู่ในศีลก็จะเป็นความสุขแบบแก่งแย่งช่วงชิงกัน ทำให้เกิดการเบียดเบียน หากคนไม่รู้ ตัว และมัวประมาท การพัฒนาความสามารถจะเป็นในทิศทางหาสิ่งเสพให้เก่งที่สุด แต่ละเลยลืมนึก ถึงการพัฒนาหรือแม้แต่การที่จะรักษาความสามารถที่จะมีความสุข

2. นiramีสสุข คือ ความสุขที่ไม่ขึ้นต่อวัตถุสิ่งเสพบริโภค หรือ ความสุขที่ไม่ต้องมีเหยื่อล่อ แบ่งย่อยได้เป็น

1) สุขขั้นต้นนิรามีส หมายถึง ความสุขในระดับของการ สนองความต้องการในทางคิงามสร้างสรรค์ หรือความต้องการที่เป็นกุศล เช่น สุขจากอยู่ใกล้ชิดชื่น ชมธรรมชาติ สุขจากอยู่ร่วมสัมพันธ์ช่วยเหลือกันกับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตาการุณ สุขจากการค้นคว้าหาความรู้แสวงความจริงด้วยใจใฝ่รู้ใฝ่ธรรม สุขจากการทำงานหรือกิจกรรมสร้างสรรค์ที่ใจรัก ใฝ่ทำใฝ่สร้างสรรค์ สุขจากภาวะจิตกุศล เช่น มีศรัทธา มีปีติในการได้ทำบุญ บำเพ็ญประโยชน์

2) สุขขั้นเป็นนิรามีส หมายถึง ความสุขในระดับที่เป็น นิรามีสแท้จริง เป็นอิสระจากสิ่งภายนอกสิ้นเชิง ได้แก่ สุขจากสมาธิในฌาน (จิตสงบปลอดพ้นจาก อกุศลและสิ่งรบกวน สุขแห่งนิพพาน (ปัญญารู้แจ้งจริงถึงขั้นทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระ สมบูรณ์ มีวิชชา วิมุตติ วิสุทธิ สันติ พร้อม)

2.6.4 ถ้าองค์กรร่วมชีวิตมีสุขภาวะจริง องค์กรรวมโลก จะมีสันติสุข ด้วย

องค์กรวมที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง คือ ชีวิต สังคม และธรรมชาติ ซึ่งทั้งชุดก็ มาเชื่อมกันที่ชีวิตคน เนื่องจากคนมีสองภาวะในตัว คือ ภาวะมนุษย์เป็นชีวิต ที่เป็นส่วนหนึ่งของ ธรรมชาติ และมันก็เป็นอันเดียวกับธรรมชาติทั่วไปทั้งหมด มนุษย์ในภาวะของชีวิตซึ่งเป็นธรรม ชาติ ควรทำตัวให้ประสานกลมกลืนเกื้อกูลกับธรรมชาติ อีกภาวะหนึ่ง มนุษย์เป็นบุคคลที่เป็นส่วน หนึ่งของสังคม ซึ่งจะต้องรู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง ได้ผลดี ทั้งในแง่เป็นส่วนร่วมที่ดีของสังคม และในแง่ที่เท่าทันต่อการที่จะได้รับประโยชน์หรือผลจากสังคม

มนุษย์เป็นทั้งชีวิตในธรรมชาติ และเป็นบุคคลในสังคม ถ้าต้องการให้ สังคมประสานกับธรรมชาติ ต้องประสานด้วยตัวมนุษย์ คือ ต้องประสานบุคคลกับชีวิตให้ได้ โดย ทำให้ชีวิตกับบุคคลในตัวมนุษย์นี้เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ถ้าประสานกลมกลืนกัน ก็จะสามารถทำให้อ องค์กรวมทั้งระบบกลมกลืนประสานกันได้หมด

2.6.5 ความหมายของสุขภาพองค์รวมแนวพุทธ

พุทธศาสนาได้ให้ความหมายสุขภาพ (ความสุข) คือการสิ้นทุกข์ หรือ ความบีบคั้น มีอิสรภาพ เป็นอิสระ 4 ประการ ดังนี้ (พระเทพเวที ประยูรธ. ปยุตโต, 2532 : 74-81)

1. อิศรภาพทางกาย คือไม่ถูกบีบคั้นทางกาย คือการมีสุขภาพดี ปราศจากโรค และมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอย่างถูกต้องดังงามในทางที่เป็นคุณ ประโยชน์ทางกาย คือ มีปัจจัย 4 เพียงพอที่จะหลุดพ้นจากความยากจน ขาดแคลน และใช้ปัจจัย 4 นั้นอย่างถูกต้องตามความมุ่งหมาย เพื่อคุณค่าแท้ไม่ใช่คุณค่าเทียม คุณค่าแท้เช่น กินอาหารเพื่อส่งเสริมร่างกายให้มีสุขภาพดี แต่ถ้าเป็นคุณค่าเทียมก็คือกินเพื่อความเอร็ดอร่อย ไม่มีภัยธรรมชาติ เบียดเบียน อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่มีมลภาวะ ตลอดจนการมีและการใช้เทคโนโลยีอย่างถูกต้อง เป็นคุณประโยชน์

2. อิศรภาพทางจิตใจ คือ การที่จิตใจไม่ถูกบีบคั้น แสดงออกด้วยคุณสมบัติของจิต 3 ด้าน ดังนี้

1) คุณภาพจิต ได้แก่ คุณธรรมที่แสดงออกถึงจิตที่ดังงาม เช่น มีเมตตา ความรัก เป็นมิตร ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข มีกรุณาอยากช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มีน้ำใจ เพื่อแม่ โอบอ้อมอารี มีความเคารพเห็นความสำคัญของผู้อื่น มีความอ่อนโยน รู้คุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่นซื่อสัตย์

2) สมรรถภาพจิต คือความสามารถของจิต เช่น มีสติ มีวิริยะ ความเพียรพยายามสู้งาน มีขันติ ความอดทน มีสมาธิจิตใจแน่วแน่ มีสัจจะ มีความจริงจัง มีความเด็ดเดี่ยวต่อความมุ่งหมาย มีความหนักแน่นเข้มแข็งมั่นคงของจิตใจที่จะทำงานให้ได้ผลสมบูรณ์

3) สุขภาพจิต คือ มีจิตที่มีสุขภาพดี คือมีจิตใจที่เป็นสุขสดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส มีความเอิบอímใจ มีความแจ่มชื่นใจ มีความผ่อนคลาย ไม่คับข้อง ขุ่นมัว ไม่หม่นหมอง หดหู่ เหี่ยวแห้ง หรือโศกเศร้า

3. อิศรภาพทางสังคม เป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลคือการไม่ถูกบีบคั้นเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์ ทั้งทางกายและวาจา มีความประพฤติที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลกัน สังคมมีระเบียบ มีวินัย มีอาชีพที่สุจริต และมีอิสรภาพในการแสดงความคิดเห็น

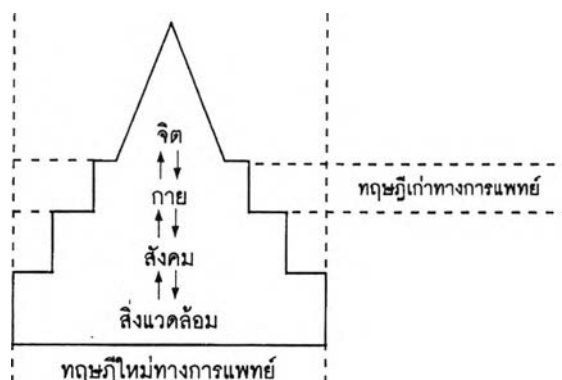
4. อิศรภาพทางปัญญา คือภาวะที่มีการรับรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่เอนเอียงด้วยอคติ รู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้ปัญหา รู้วิธีที่จะจัดการต่าง ๆ ให้สำเร็จผล มีความคิดวินิจฉัยที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นทาสของกิเลส ใช้ปัญญาจัดการต่าง ๆ โดยบริสุทธิ์ใจ ตลอดจนรู้แจ้ง สัจธรรมถึงขั้นหลุดพ้นจากความทุกข์อันเกี่ยวเนื่องกับอิศรภาพทางจิตใจ

2.7 ทฤษฎีสุขภาพ

ประเวศ วะสี (2549) ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างทฤษฎีเก่าทางการแพทย์ (การแพทย์สมัยใหม่) กับทฤษฎีใหม่ทางการแพทย์ที่เชื่อว่าสามารถนำประเทศให้พ้นจากวิกฤตสุขภาพที่เป็นอยู่ได้ ดังนี้

ทฤษฎีเก่าทางการแพทย์เป็นการแพทย์ที่ถือเรื่องโรคเป็นหลัก (disease-oriented medicine) อาจเรียกสั้น ๆ ว่า “ทฤษฎีโรค” ทฤษฎีใหม่ทางการแพทย์เป็นการแพทย์ที่ถือเรื่องสุขภาพ

เป็นหลัก (health-oriented medicine) อาจเรียกสั้น ๆ ว่า “ทฤษฎีสุขภาพ” ในทฤษฎีสุขภาพมีเรื่องโรครวมอยู่ด้วย

ภาพที่ 1 แสดงพระเจดีย์แห่งสุขภาพ

จากภาพที่ 1 ในพระเจดีย์แห่งสุขภาพ จะเห็นดุลยภาพระหว่าง สิ่งแวดล้อม-สังคม-กาย-จิตที่สัมพันธ์กันอย่างบูรณาการและเป็นตัวกำหนดสุขภาพ สิ่งแวดล้อมเป็นฐานใหญ่กว่าสังคม กายของปัจเจกบุคคลเล็กกว่าสังคม จิตนั้นอยู่สูงสุดและมีอิทธิพลกระทบกาย-สังคม-สิ่งแวดล้อม อย่างยิ่ง

ทฤษฎีการแพทย์เก่าที่เน้นเรื่อง โรคที่นิยามได้ชัดเจน จึงค่อนข้างจำกัดตัวอยู่กับมิติทางกายอย่างแยกส่วน ในขณะที่ทฤษฎีการแพทย์ใหม่ที่เน้นเรื่องสุขภาพ เกี่ยวข้องกับทุกมิติอย่างเป็นองค์รวม ทฤษฎีโรคกับทฤษฎีสุขภาพ มีความแตกต่างกันในมิติต่าง ๆ ดังที่แสดงในตารางที่ 1 และมีรายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบมิติต่าง ๆ ระหว่าง “ทฤษฎีโรค” กับ “ทฤษฎีสุขภาพ”

มิติต่าง ๆ	ทฤษฎีการแพทย์เก่า (ทฤษฎีโรค)	ทฤษฎีการแพทย์ใหม่ (ทฤษฎีสุขภาพ)
1. ทรรศนะ	เห็นเฉพาะส่วน (กาย)	เห็นทั้งหมด
2. แนวทาง	รักษาโรค	รักษาคคน
3. เครื่องมือ	เทคโนโลยี	หลากหลาย
4. ประเภทของการแพทย์	ฐานปัจเจกเป็นราย ๆ (one to one care)	ฐานประชากร (population-based)
5. ระบบบริการสุขภาพ	ตั้งรับ ช่อมสุขภาพ	รุก สร้างนำซ่อม
6. ค่าใช้จ่าย-ผลตอบแทน	แพงมาก	ประหยัด
	ผลตอบแทนทางสุขภาพต่ำ	ผลตอบแทนทางสุขภาพสูง
7. ผลลัพธ์	การช่อมสุขภาพเป็นราย ๆ	การพัฒนามนุษย์-สังคม-สิ่งแวดล้อม ทั้งหมด
8. ศักยภาพของแพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุข	ถูกจำกัดอยู่กับมิติทางเทคนิค	มีส่วนร่วมในการพาสังคมออกจากวิกฤต

1. ทรรศนะ

ในทฤษฎีเก่าจะเห็นแบบแยกส่วน คือเห็น โรคทางกาย แต่ทฤษฎีใหม่จะเห็นความเป็นทั้งหมดของสุขภาพ รวมทั้ง โรคทางกาย การเห็นแบบแยกส่วนจะทำให้บีบคั้นและติดขัด การเห็นทั้งหมดเป็นปัญญา เป็นสัมมาทรรณะ ทำให้ปัญญาเล่นตลอด เกิดพลังที่จะพัฒนาได้เต็มตามศักยภาพ

2. แนวทาง

ในทฤษฎีเก่านำไปสู่การรักษาโรคมกกว่ารักษาคน เพราะถือโรคเป็นตัวตั้ง ในทฤษฎีใหม่จะนำไปสู่การรักษาคน คนมีมิติทั้งกาย-จิต-สังคม-สิ่งแวดล้อม

3. เครื่องมือ

ในทฤษฎีเก่าเครื่องมือค่อนข้างจำกัดอยู่เฉพาะเทคโนโลยี แต่ในทฤษฎีใหม่มีเครื่องมืออันหลากหลาย ซึ่งรวมทั้งจิตบำบัด สังคมบำบัด โยคะ การแพทย์ทางเลือก เป็นต้น เพื่อให้สอดคล้องกับการแก้ปัญหาอันหลากหลาย

4. ประเภทของการแพทย์

ในทฤษฎีเก่าการแพทย์จะเป็นแบบราย ๆ (one to one medicine) ในทฤษฎีใหม่จะเป็นการแพทย์ฐานประชากร (population based medicine)

5. ระบบบริการสุขภาพ

ในทฤษฎีเก่า เพราะยึดเรื่องโรคเป็นหลัก ระบบบริการสุขภาพจึงเป็นระบบตั้งรับ คือรอให้ป่วยเป็นโรคแล้วรักษา ส่วนทฤษฎีใหม่นั้นจะนำไปสู่ระบบบริการสุขภาพเชิงรุก อันเป็นระบบสร้างสุขภาพนำการซ่อมสุขภาพ

6. ค่าใช้จ่าย-ผลทางสุขภาพ (cost –effectiveness)

ทฤษฎีเก่ากับระบบตั้งรับเสียค่าใช้จ่ายแพงมาก แต่ได้ผลตอบแทนทางสุขภาพไม่คุ้มค่า ส่งผลให้ระบบบริการสุขภาพเข้าสู่สภาวะวิกฤติในทุกประเทศ ระบบบริการสุขภาพเชิงรุกจะให้ผลคุ้มค่ากว่า

7. ผลลัพธ์

ในการแพทย์ตามทฤษฎีเก่า ผลลัพธ์คือการซ่อมสุขภาพเป็นราย ๆ แต่ตามทฤษฎีใหม่ ผลลัพธ์คือการพัฒนามนุษย์-สังคม-สิ่งแวดล้อม ทั้งหมด

8. ศักยภาพของแพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุข

แพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุขสัมผัสอยู่กับประชาชนจำนวนมาก นับเป็นชุมทรัพย์ทางปัญญาและในทางความคิด ถ้าแพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุขจำกัดอยู่กับมิติทางเทคนิคเท่านั้น ศักยภาพจะถูกจำกัดอย่างน่าเสียดาย ถ้าใช้ทฤษฎีใหม่มองสุขภาพใน 4 มิติเชื่อมโยงกันคือ กาย –จิต-สังคม-สิ่งแวดล้อม แพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุขจะสามารถใช้ศักยภาพในเรื่องการพัฒนามนุษย์และสังคมทั้งหมด อันจะช่วยให้สังคมพ้นวิกฤติได้

ทุกวันนี้มีช่องว่างทางสังคมใหญ่มาก เพราะคิดและทำอย่างแยกส่วน อันจะทำให้สังคม विकฤตมากขึ้นเรื่อย ๆ ในสังคมที่สลับซับซ้อนไม่มีอำนาจใด ๆ จะแก้ปัญหาได้ นอกจาก “พลังงานทางสังคม” (social energy) อันเกิดจากการถักทอทางสังคมและการเรียนรู้ แพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุขมีบารมีจากการให้บริการประชาชน อยู่ในฐานะที่ดีที่จะช่วยให้เกิด “พลังงานทางสังคม” ถ้าไม่ติดอยู่กับการมองทางเทคนิคเท่านั้น การเห็นทั้งหมดจะทำให้เกิดพลังสร้างสรรค์ ทฤษฎีใหม่ทางการแพทย์นี้ช่วยให้แพทย์และบุคลากรทางสาธารณสุขเห็นทั้งหมด จะได้เป็นกำลังช่วยประเทศชาติให้พ้นวิกฤติไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุขได้

จากแนวคิดทฤษฎีสุขภาพที่ได้ทบทวนมา ผู้วิจัยพบว่าทุกแนวคิดมองสุขภาพจะเป็นผลจากการปรับตัวของคนต่อสิ่งแวดล้อม แต่มีขอบเขตการอธิบายแนวคิด แยก และกว้างต่างกันจากความแตกต่างของการมองมนุษย์ว่าเป็นเพียงเฉพาะร่างกาย หรือมองมนุษย์เป็นระบบองค์รวมของชีวิตที่มีองค์รวมย่อย คือ กายกับจิต เช่น แนวคิดทางคลินิก จะมองว่าสุขภาพเพียงว่าการไม่มีโรค หรือแนวคิดการปฏิบัติตามบทบาทที่ให้ความหมายสุขภาพ โดยดูจากการทำหน้าที่ทางสังคม ซึ่งจะเห็นว่าทั้งสองแนวคิดนี้มีมุมมองมนุษย์เพียงด้านกายเท่านั้น ส่วนแนวคิดอื่น ๆ เช่น แนวคิดทางด้านการปรับตัว แนวคิดขององค์การอนามัยโลก ทฤษฎีการแพทย์แผนไทย แนวคิดสุขภาพด้านชีวิตจิต แนวคิดสุขภาพของเฟินเดอร์ แนวคิดสุขภาพองค์รวมแนวพุทธและทฤษฎีสุขภาพ พบว่ามีการมองมนุษย์เป็นองค์รวมของกายกับจิต แต่จะมีความแตกต่างขององค์รวมย่อยของกาย เช่น แนวคิดทางด้าน การปรับตัว จะมองกายเป็นองค์รวมของอวัยวะของร่างกาย แนวคิดทฤษฎีการแพทย์แผนไทย สุขภาพองค์รวมแนวพุทธ จะมององค์รวมของกายเป็นธาตุ 4 แนวคิดที่มองชีวิตเป็นองค์รวมของกายและจิต จะมีมุมมองว่าสุขภาพทั้งทางกายและจิต เกิดจากการมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมที่เป็นมนุษย์ ในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม และสอดคล้องกับธรรมชาติ มีแนวคิดที่กล่าวถึงสุขภาพ คือ ผลของการพัฒนาคนในการดำเนินชีวิต เช่น แนวคิดยูโด โมมิสติก แนวคิดชีวิตจิต แนวคิดของเฟินเดอร์ และแนวคิดสุขภาพองค์รวมแนวพุทธ โดยเมื่อพิจารณาถึงการพัฒนาคนที่เป็นองค์รวมของกายกับจิตสามารถพัฒนาให้มีสุขภาพ หรือความสุขได้ 4 มิติ คือ กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ (ปัญญา) ซึ่งในแนวคิดสุขภาพองค์รวมแนวพุทธได้กล่าวถึงการพัฒนาสุขภาพต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ ผู้อื่น หรืออิทธิพลจากภายนอก และปัจจัยภายใน คือ การรู้จักคิด พิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง และได้เน้นว่าองค์ประกอบส่วนจิตสำคัญยิ่งต่อการสร้างสุขภาพ ทั้งนี้ เพราะกลไกการทำงานของจิตที่เรียกว่าปัญญา ซึ่งเป็นขอบเขตแห่งความรู้ของคน เป็นตัวกำกับทิศทางการสัมพันธ์ของคนกับผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ โดยมีผลต่อ

การรับรู้ และการแสดงออกทางพฤติกรรมทางกายวาจา และใจ ส่วนทฤษฎีสุขภาพที่นำเสนอโดย ประเวศ วะสี นั้น เน้นให้เห็นว่า คนมีองค์ประกอบของกายกับจิต สุขภาพเป็นดุลยภาพระหว่างคน สิ่งแวดล้อม และสังคมอย่างบูรณาการ ดังนั้นสุขภาพเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับทุกระบบในการดำรงชีวิต และได้เน้นว่า การมีมุมมองในลักษณะเช่นนี้ ระบบบริการสุขภาพต้องปรับระบบบริการจาก ช่อมสุขภาพที่มองสุขภาพเพียงโรคทางกายไปสู่การสร้างสุขภาพ ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนามนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม อย่างบูรณาการ

จากข้อสรุป ดังกล่าว จะเห็นว่า สุขภาพ เป็นเรื่องของชีวิตและการดำเนินชีวิต ซึ่งมีความเป็นระบบ ที่ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อย คือ คนซึ่งประกอบขึ้นจากกายกับจิต ซึ่งมีความสัมพันธ์กัน ในการดำเนินชีวิตด้วยการไปสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่อยู่รอบตัวคน คือ สิ่งแวดล้อม ที่เป็นคน คือ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สุขภาพ คือความสุข จึงเป็นองค์รวมของ 4 มิติ คือ กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ (ปัญญา) ที่เชื่อมโยงกัน การพัฒนาสุขภาพองค์รวม ดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาองค์ประกอบทั้งหมด คือ คน สังคม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และเน้นการพัฒนาคนในด้านจิตวิญญาณ (ปัญญา) คือ การรู้จักคิด พิจารณาตามความเป็นจริงเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากนั้นยังพบว่า อิทธิพลจากบุคคลภายนอกมีผลต่อการพัฒนาคนให้มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบในการดำเนินชีวิตที่เอื้อต่อสุขภาพได้

3. ตัวชี้วัดสุขภาพ

วิพุธ พูลเจริญ (2544 : 10) ได้นำเสนอดัชนีชี้วัดสุขภาพไว้ ดังนี้ (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ดัชนีชี้วัดสุขภาพ

มิติทางสุขภาพ	ดัชนีเชิงสูญเสีย (ลบ)	ดัชนีเชิงสร้างเสริม (บวก)
มิติทางกาย	อัตราป่วย ตาย พิการ พฤติกรรมทำลายสุขภาพ	อายุขัยเฉลี่ย สมรรถภาพร่างกาย พฤติกรรมสร้างเสริมสุขภาพ
มิติทางจิตใจ	อัตราความชุกของปัญหาอ่อนโรคจิต การฆ่าตัวตาย	เซาว์ปัญญา การควบคุมอารมณ์ (EQ) ความมั่นคงในตนเอง
มิติทางสังคมและสิ่งแวดล้อม	อัตราความชุกของการใช้ความรุนแรง ปัญหาอาชญากรรม การตายและป่วยอันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมและการประกอบอาชีพ	การปรับแก้ปัญหาลำดับขั้นในสังคมและชุมชน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นโยบายสาธารณะที่เอื้อต่อสุขภาพ

มิติทางสุขภาพ	ดัชนีเชิงสูญเสีย (ลบ)	ดัชนีเชิงสร้างเสริม (บวก)
มิติทางจิตวิญญาณ	จำนวนกลุ่มผู้ด้อยโอกาส อัตราส่วนประชากรยากจน ความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ความขัดแย้งในสังคม	ความเท่าเทียมกันของมนุษยชาติ (Equity) ความต้องการที่พอเพียง สันติภาพ ความสมานฉันท์

ยงยุทธ ขจรธรรม และคณะ (อ้างถึงในเอกสารประกอบการประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ, 2548 : 19 – 23) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย โดยปรัชญาเบื้องหลังของการวิจัย “ตัวชี้วัดความสุข” มีต้นเค้ามาจากคำสั่งสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ในการพึ่งพาตนเอง ที่เน้นความสุขของชีวิตเป็นเป้าหมายในการครองตน และข้อชี้แนะของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ว่าความสุขในเชิง happiness เป็นความสุขที่สัมพันธ์กับความรู้สึทางจิต (mind) และใจ (heart) มีลักษณะสงบและดำรงอยู่ที่ยาวนาน และความรู้สึบรมสุข คือ ภาวะแห่งการปลดปล่อย (stage of liberation) ที่ปราศจากความรู้สึกทุกข์ทรมาน (suffering) ซึ่งมีความแตกต่างจากความสุขเชิงเหตุการณ์ (pleasure) ที่มักอยู่ในรูปกายภาพ รูป รส กลิ่น เสียง ที่แปรเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว

กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย มีกรอบแนวคิดในการจัดทำตัวชี้วัดความสุข 4 ข้อดังนี้

1. ความสุขของมนุษย์เป็นความรู้สึของแต่ละปัจเจกเชิงอัตวิสัย ขึ้นกับรากฐานด้านประสบการณ์ และวัฒนธรรมของสังคมนั้น การวิจัยตามโครงการนี้ จึงได้อาศัยชาวบ้านที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้นำทางภูมิปัญญา เป็นแหล่งข้อมูลด้านความสุขของบุคคลและชุมชนต่าง ๆ
2. กระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุขของโครงการนี้ กำหนดเฉพาะกับกลุ่มเกษตรกร
3. ตัวชี้วัดระดับบุคคล ประกอบด้วย การวัดเชิงภาวะวิสัย โดยมีเกณฑ์การตัดสินที่ชัดเจน เช่น ความปลอดภัยและความมั่นคงในชีวิตของชุมชน อาจวัดจากอัตราหรือจำนวนอาชญากรรมและการวัดเชิงอัตวิสัย ซึ่งอาจเป็นการบอกเล่าตามความรู้สึอารมณ์ อย่างไรก็ตาม การเลือกตัวชี้วัดจะให้น้ำหนักด้วยการวัดเชิงภาวะวิสัย เพื่อความน่าเชื่อถือของการเปรียบเทียบภายใน (บุคคลเดียวแต่ต่างเวลา) และการเปรียบเทียบภายนอก (ต่างกลุ่ม)
4. การสร้างดัชนีความสุขทั้งระดับบุคคล และชุมชน ใช้วิธีแบบสถิติ โดยค่าดัชนีได้มาจากผลบวกของตัวชี้วัด โดยมีน้ำหนักของตัวชี้วัดแต่ละตัวที่ต่างกัน

วิธีการดำเนินการในการพัฒนาตัวชี้วัดความสุข ใช้เทคนิควิธี focus group discussion จากชาวบ้านผู้ทรงภูมิปัญญา 10 ท่าน ที่มาจากกลุ่มเกษตรกร 4 จังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดสุรินทร์ พบวิธีคิดและได้กรอบตัวชี้วัดความสุขแบ่งออกเป็น 8 หมวดความสุข และได้นำไปตรวจสอบกับความคิดที่เขียนออกมา

ของเครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน และพหุภาคีจังหวัดขอนแก่น ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์ และประชาคมตำบลทุ่งโป่ง พบว่าเป็นที่ยอมรับและสามารถบรรจุความคิดเรื่องความสุขของทุกคน เข้าไปได้ หลังจากที่ชาวบ้านเขียนความคิดเรื่องความสุขของตนเองลงในกระดาษทศความคิดอย่าง อิสระแล้วนำไปจัดในหมวดความสุขได้ ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ตัวชี้วัดความสุขของประชาชนชาวไทย

หมวดความสุข	ตัวอย่างวลีเกี่ยวกับความคิดเรื่องความสุข ซึ่งชาวบ้านเขียนไว้ที่พบบ่อยและน่าสนใจ
1. การมีหลักประกันในชีวิต	<ul style="list-style-type: none"> - มีที่ดินทำกินของครอบครัวอย่างเพียงพอ - มีบ้านอาศัยของครอบครัวอย่างมั่นคงถาวร - มีอาหารการกินพอเพียง - มีเงินทองใช้สอย - มียุงข้าวใหญ่ - มีข้าวกินตลอดปี
2. การมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง	<ul style="list-style-type: none"> - สุขภาพจิตดี - ร่างกายแข็งแรง - อายุยืนนาน - ปลูกยาสมุนไพรไว้รักษาเวลาเจ็บป่วย - ไม่มีโรคประจำตัว
3. การมีครอบครัวที่อบอุ่น	<ul style="list-style-type: none"> - คนในครอบครัวอยู่กันพร้อมหน้าและมีงานทำ - คนในครอบครัวรักใคร่กันไม่ทะเลาะหรือหึงหวงกัน - ลูกขยันทำมาหากินและพึ่งตนเองได้ - ฝ่าเดียวเมียเดียว - คนในครอบครัวมีเวลาให้กัน
4. การมีชุมชนเข้มแข็ง	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม - เกิดผู้นำตามธรรมชาติและมีกระบวนการพัฒนาผู้นำ - เกิดกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน - ชุมชนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน - คนในชุมชนมีความสามัคคี

หมวดความสุข	ตัวอย่างวิถีเกี่ยวกับความคิดเรื่องความสุข ซึ่งชาวบ้านเขียนไว้ที่พบบ่อยและน่าสนใจ
5. การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี	<ul style="list-style-type: none"> - มีดินน้ำสัตว์อุดมสมบูรณ์ - มีสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัยจากสารเคมี - มีถนน น้ำประปา และไฟฟ้า - มีสิ่งแวดล้อมน่าอยู่ - เพิ่มความหลากหลาย
6. การมีอิสรภาพ	<ul style="list-style-type: none"> - ได้ทำในสิ่งที่คิดโดยไม่สร้างความเดือดร้อน - ไม่มีหนี้สิน - ไม่ถูกคนอื่นครอบงำด้านความคิด - ประกอบอาชีพอิสระ
7. การมีความภาคภูมิใจ	<ul style="list-style-type: none"> - มีครอบครัวที่ประสบความสำเร็จ - การเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้อื่น - ได้ถ่ายทอดความรู้ความคิดต่อผู้อื่น
8. การเข้าถึงธรรมะว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน	<ul style="list-style-type: none"> - การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข - มีความพอใจในสิ่งที่มีอยู่ - ได้เข้าวัดฟังธรรม ทำบุญ ทำทานหรือช่วยเหลือผู้อื่น

การพัฒนาตัวชี้วัดความสุข และความเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดความสุข พบว่า

1. การพัฒนาตัวชี้วัดความสุข ใช้วิธีการหาน้ำหนักถ่วงภายในหมวดความสุข โดยการให้ผู้เข้าร่วมโครงการเขียนวลี หรือประสบการณ์ชีวิตที่ก่อให้เกิดความสุข วลีเหล่านี้ถูกนำมาจัดเรียงใหม่ โดยนำจำนวนที่ซ้ำมากที่สุด 2 – 3 วลี มาทำเป็นข้อในแต่ละหมวด เพื่อหาค่าน้ำหนักว่า วลีใดหรือข้อใดมีน้ำหนักมากกว่า และน้ำหนักถ่วงควรเป็นเท่าใด ทำการเปรียบเทียบเป็นคู่ ๆ ซึ่งผลที่ได้ น้ำหนักถ่วงของแต่ละวลีมีความแตกต่างกันค่อนข้างมาก ผลการถ่วงน้ำหนักที่น่าสนใจ มีดังนี้

1) การที่ผู้เข้าร่วมโครงการเห็นความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มว่ามีความสำคัญมากกว่าการเกิดกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนถึงสามเท่า สะท้อนถึงความสำคัญความต้องการ / ความขาดในประเด็นของกระบวนการมากกว่ากิจกรรม

2) น้ำหนักการให้ความสำคัญต่อการมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง มีน้ำหนักพอ ๆ กัน ซึ่งสะท้อนถึงวิถีการทำงานที่ต้องใช้ร่างกายในการทำงานเป็นหลัก

3) ประเด็นสิ่งแวดล้อม ที่เห็นความสำคัญของความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินมากกว่าการมีถนน ปรุป่า ไฟฟ้าถึงสองเท่า จากการวิเคราะห์พบว่าการเพิ่มขึ้นของวิถีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดินในรอบหลัง ๆ มากกว่ารอบแรก ทั้งนี้ อาจเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของผู้เข้าร่วมกระบวนการกลุ่มก็เป็นได้

4) ความรู้สึกเป็นอิสระที่สะท้อนออกมาเป็นวิถี การไม่มีหนี้สิน แสดงถึงความเครียดและแรงกดดันของการเป็นหนี้ต่อความรู้สึกสุขทุกข์ ที่ชัดเจน และสะท้อนภาพที่เกษตรกรยังเป็นหนี้สินจำนวนมาก หากภาวะนี้หมดลง ความรู้สึกเป็นอิสระจากการเป็นหนี้ อาจถูกแทนที่ด้วยตัวชี้วัดด้านอื่น

2. นำหน้าระหว่างหมวดความสุข จากกรอบแนวคิดที่ว่า คุณค่าความสุขในแต่ละประเด็นหรือแต่ละหมวดไม่น่าเท่ากัน ดังนั้น จึงได้คิดวิธีการหานำหน้าถ่วงระหว่างหมวดความสุข ซึ่งพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการ เห็นความสำคัญของการมีครอบครัวอบอุ่นมากที่สุด รองลงมาเป็นการมีร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง การมีหลักประกันในชีวิต การมีสิ่งแวดล้อม ความมีอิสรภาพ การเข้าถึงธรรมชาติด้วยการอยู่ร่วม ความภาคภูมิใจ และนำหน้าของหมวดชุมชนเข้มแข็ง มีคะแนนต่ำสุด แสดงให้เห็นว่า คนส่วนใหญ่แสวงหา หรือเกิดความสุขจากสิ่งที่ใกล้ตัวมากกว่า

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ (อ้างถึงในเอกสารประกอบการประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ, 2548 : 35 - 37) ได้กำหนดดัชนีความอยู่ดีมีสุข โดยให้ความหมายของความอยู่ดีมีสุขว่า คือ การมีสุขภาพอนามัยที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานที่ทำถึง มีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีพ มีครอบครัวอบอุ่นมั่นคง อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดีของรัฐ

ความอยู่ดีมีสุขตามความหมายข้างต้น ครอบคลุมทุกมิติของการดำรงชีวิตที่เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวมและสามารถจำแนกองค์ประกอบได้เป็น 7 ด้าน คือ ด้านสุขภาพอนามัย ความรู้ชีวิตการทำงาน รายได้และการกระจายรายได้ ชีวิตครอบครัว สภาพแวดล้อม และการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ ซึ่งทุกองค์ประกอบจะต้องดำเนินการพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน เพื่อให้เกิดผลต่อความอยู่ดีมีสุขของคนได้อย่างแท้จริง

สุขภาพอนามัย หมายถึง ภาวะที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บอันเกิดจากการสร้างสุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสติปัญญา รวมถึงการมีโภชนาการที่ดี การรู้จักป้องกันดูแลสุขภาพที่ดีของตนเองและสามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข ซึ่งจะทำให้คนมีอายุยืนยาวสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุข สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัวและสังคมได้อย่างเต็มศักยภาพ

ความรู้ เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการยกระดับความอยู่ดีมีสุขของไทย เพราะความรู้ช่วยเสริมสร้างศักยภาพของคนให้มีทักษะความสามารถในการปรับตัวได้อย่างเท่าทันในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การที่คนเราจะมีความรู้ได้นั้นจะต้องได้รับการศึกษา การศึกษาจึงเป็น

เครื่องมือสำคัญในการสร้างโอกาสและพัฒนาสติปัญญา และกระบวนการเรียนรู้ของคนให้สามารถ “คิดเป็น ทำเป็น” เรียนรู้ที่จะพึ่งตนเองและใช้ประสบการณ์ ศักยภาพ และทักษะของตนให้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติภารกิจในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชีวิตการทำงาน เป็นปัจจัยกำหนดความอยู่ดีมีสุขของคน นอกจากจะต้องมีความสุข อนามัยที่ดี ได้รับการศึกษาแล้ว การทำงานจะเป็นที่มาของรายได้ และอำนาจซื้อ ซึ่งนำไปสู่การสร้างความสำเร็จและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การมีงานทำที่ดี มีความมั่นคง และปลอดภัยในการทำงาน มีรายได้อย่างต่อเนื่อง ย่อมส่งผลให้คนเราสามารถดูแลความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้อยู่ดีมีสุขได้ และยังประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม

รายได้และการกระจายรายได้ ความชัดเจนในด้านรายได้ในการยังชีพ การมีปัญหาคความยากจนที่รุนแรงและความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ในระดับสูงย่อมสะท้อนการอยู่อย่างเป็นทุกข์ในสังคม ดังนั้น ความอยู่ดีมีสุขที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเสริมสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อประชาชนให้มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีอำนาจซื้อเพียงพอต่อการดำรงชีวิตอย่างเท่าเทียมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

ชีวิตครอบครัว ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางสังคมที่มีความสำคัญยิ่งต่อคนในการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ในครอบครัวถือเป็นประเด็นสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ “ความอยู่ดีมีสุข” ครอบครัวอยู่ดีมีสุขคือครอบครัวที่มีความรัก ความอบอุ่น อบอุ่นหน้าทีของครอบครัว มีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ลดปัจจัยเสี่ยงของครอบครัว สามารถพึ่งตนเองและมีการเกื้อกูลสังคมอย่างมีคุณธรรม

สภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิต เป็นอีกมิติหนึ่งที่มีความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุข สภาพแวดล้อมที่ดีย่อมส่งผลต่อสุขภาพร่างกาย และจิตใจที่ดี เอื้อต่อการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต ในสังคม การมีสภาพแวดล้อมที่ดีหมายถึงความรวมถึงการมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง การได้รับบริการสาธารณสุขที่พอเพียง และความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อนามัยสิ่งแวดล้อมที่ดี ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเกื้อกูลคุณภาพ การดำรงชีวิตให้เกิดการสนับสนุนความอยู่ดีมีสุขของคน

การบริหารจัดการที่ดีของรัฐ ความอยู่ดีมีสุขของประชาชนส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ มีการดูแลคนในสังคมให้มีสิทธิและเสรีภาพในการดำรงชีวิต มีส่วนร่วมในการพัฒนาและตรวจสอบภาครัฐ ได้รับการปฏิบัติที่เท่าเทียมกันตามกฎหมาย และรัฐกับประชาชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน นำไปสู่สังคมที่คนในสังคมจะอยู่ดีมีสุขตลอดไป

โดยดัชนีรวมความอยู่ดีมีสุข และองค์ประกอบ ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ดัชนีความอยู่ดีมีสุข องค์ประกอบและตัวชี้วัด

ดัชนี	องค์ประกอบ	ตัวชี้วัด
1. สุขภาพอนามัย	<ol style="list-style-type: none"> 1. การมีชีวิตรื่นยาว 2. การมีสุขภาพอนามัยที่ดี 3. การสร้างความเป็นธรรมในระบบสาธารณสุข 	<ol style="list-style-type: none"> 1. อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด 2. สัดส่วนประชากรที่ไม่เจ็บป่วยในแต่ละปี 3. สัดส่วนประชากรที่มีหลักประกันสุขภาพ
2. ความรู้	<ol style="list-style-type: none"> 4. การได้รับการศึกษาของคนไทยอย่างทั่วถึงเท่าเทียมกัน 5. คุณภาพการศึกษา 	<ol style="list-style-type: none"> 4. จำนวนปีเฉลี่ยที่ได้รับการศึกษาของประชาชน 5. อัตราการเข้าเรียนหนังสือของเด็กชั้นมัธยมต้นและมัธยมปลาย 6. ผลคะแนนการทดสอบวิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์
3. ชีวิตการทำงาน	<ol style="list-style-type: none"> 6. การมีงานทำอย่างทั่วถึง 7. ความมั่นคงในการทำงาน 	<ol style="list-style-type: none"> 7. สัดส่วนผู้ว่างงาน 8. ส่วนแรงงานที่มีบริการสวัสดิการและอยู่ในข่ายครอบคลุมของกองทุนประกันสังคม
4. รายได้และการกระจายรายได้	<ol style="list-style-type: none"> 8. รายได้ 9. การกระจายรายได้ 	<ol style="list-style-type: none"> 9. สัดส่วนคนยากจนด้านรายได้ 10. สัมประสิทธิ์การกระจายรายได้
5. สภาพแวดล้อม	<ol style="list-style-type: none"> 10. ด้านที่อยู่อาศัยและการได้รับบริการสาธารณสุขปกศ 11. ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 12. สิ่งแวดล้อม 	<ol style="list-style-type: none"> 11. สัดส่วนครัวเรือนที่มีบ้านและที่อยู่เป็นของตนเอง 12. สัดส่วนครัวเรือนที่มีน้ำประปาใช้ 13. สัดส่วนคดีอาชญากรรมต่อประชากร 14. สัดส่วนคดีอาชญากรรมต่อประชากร 15. ดัชนีคุณภาพแหล่งน้ำ 16. สัดส่วนขยะต่อประชากรแต่ละปี 17. สัดส่วนพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ทั้งหมด

ดัชนี	องค์ประกอบ	ตัวชี้วัด
6. ด้านชีวิตครอบครัว	13. สัมพันธภาพของสมาชิกในครอบครัว 14. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ	18. อัตราการหย่าร้างต่อประชากรพันคน 19. อัตราการจดทะเบียนสมรสต่อประชากรพันคน 20. ครอบครัวอบอุ่น 21. ร้อยละของครัวเรือนที่มีรายได้มากกว่ารายจ่ายร้อยละ 10
7. การบริหารจัดการที่ดี	15. หลักคุณธรรม 16. การมีส่วนร่วม 17. ความคุ้มค่า 18. ความโปร่งใส	22. สัดส่วนจำนวนข้าราชการที่ถูกลงโทษทางวินัย 23. สัดส่วนของผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้ง 24. สัดส่วนการใช้จ่ายภาครัฐต่อ GDP 25. ดัชนีการรับรู้เรื่องคอร์รัปชัน

จากการทบทวนตัวชี้วัดสุขภาพ จะเห็นว่าเป็นตัวชี้วัดในทั้ง 4 มิติของสุขภาพ คือ กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ (ปัญญา) โดยตัวชี้วัดสุขภาพกาย จะชี้วัดจากร่างกายแข็งแรง จากการมีหลักประกันในชีวิต มีสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ดี สุขภาพจิต คือมีสภาพจิตดี สุขภาพสังคม คือการมีครอบครัวอบอุ่น มีการอยู่ร่วมกันด้วยดี มีการบริหารจัดการของรัฐที่ดี สุขภาพจิตวิญญาณ (ปัญญา) ชี้วัดจากการเรียนรู้ การมีผู้นำการพัฒนา ที่ช่วยให้คิดเป็นทำเป็น แก้ปัญหาและสามารถพึ่งพาตนเองได้

4. การสร้างเสริมสุขภาพ

แม้ว่ามิติการให้บริการทางการแพทย์และสาธารณสุข ซึ่งประกอบด้วย 4 มิติ คือ การส่งเสริมสุขภาพ การควบคุมและป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสภาพ แต่มิติการส่งเสริมสุขภาพเป็นมิติที่ได้รับความสนใจน้อยที่สุด และความหมายการส่งเสริมสุขภาพในความหมายนี้แคบ เป็นงานบริการของบุคลากรสาธารณสุข เพื่อให้คนมีสุขภาพดี ได้แก่ การดูแลอนามัยแม่และเด็ก การวางแผนครอบครัว เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งบริการที่บุคคล หากเป็นการส่งเสริมสุขภาพในระดับชุมชนและสังคม จะสอดแทรกอยู่ในงานสาธารณสุข ไม่ได้เรียกว่าเป็นการส่งเสริมสุขภาพ เช่น การพัฒนาสุขภาพิบาล และอนามัยสิ่งแวดล้อม เป็นต้น การส่งเสริมสุขภาพเป็นบริการที่มุ่งให้คนสุขภาพดี โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชน (อำพล จินดาวัฒน์, 2546:178)

การบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขที่เน้นการสร้างสุขภาพเห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น คือในปี พ.ศ.2520 องค์การอนามัยโลกได้เสนอยุทธศาสตร์การสาธารณสุขมูลฐาน (Primary

Health Care) ออกมาให้ประเทศสมาชิกนำไปใช้ โดยมีแนวคิดที่ว่า เรื่องสุขภาพจะปล่อยให้ประชาชนรอรับบริการจากฝ่ายบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุขอย่างเดียวไม่ได้ ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม และมีการประกาศขององค์การอนามัยโลกที่กรุงอัลมา อัดดา ที่ประกาศว่า การสาธารณสุขมูลฐานเป็นกุญแจสำคัญ หรือกลวิธีหลักที่จะทำให้ประชาชนบรรลุสุขภาพดีถ้วนหน้าในปี พ.ศ.2543 (Health for all by the year 2000) โดยคำประกาศมีเนื้อหา รายละเอียด ดังนี้

Primary health care was defined as follows: “Essential health care based on practical, scientifically sound, and socially acceptable methods and technology made universally accessible to individuals and families in the community by means acceptable to them and at a cost that the community and the country can afford to maintain at every stage of their development in a spirit of self-reliance and self-determination. It forms an integral part of both the country’s health system of which it is the central function and the main focus of the overall social and economic development of the community. It is the first level of contact of individuals, the family and the community with the national health system, bringing health care as close as possible to where people live and work and constitutes the first element of a continuing health care process. (World Health Organization, 1978 อ้างถึงใน สุพัตรา ศรีวณิชชากร, 2545 : 20).

โดยองค์การอนามัยโลกได้อธิบายเกี่ยวกับลักษณะสำคัญของการสาธารณสุขมูลฐานไว้ ดังนี้

“การสาธารณสุขมูลฐาน” เป็นปรัชญา/แนวคิดของการพัฒนาเพื่อให้มีบริการสุขภาพที่จำเป็นบนฐานเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ และสอดคล้องกับลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม แก่ประชาชนทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชนอย่างทั่วถึง ยุติธรรม ภายใต้ความคิดที่เอื้อให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ประชาชนมีส่วนร่วม และตามทรัพยากรที่มีจำกัดของแต่ละประเทศ

“การสาธารณสุขมูลฐาน” ในมิติของการบริการ จัดว่าเป็นบริการด่านแรกที่อยู่ใกล้ที่พัก ที่ทำงานของประชาชนที่ดูแลทั้งบุคคล ครอบครัวและชุมชน รวมทั้งเป็นบริการที่บูรณาการเข้ากับระบบบริการสาธารณสุขโดยรวมของประเทศผสมผสานกับการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชนด้วย

การสาธารณสุขมูลฐาน” ในลักษณะที่เป็นชุดของกิจกรรมซึ่งประกอบด้วย การให้ สุขศึกษา การค้นหาปัญหาและการควบคุมปัญหาสุขภาพในท้องถิ่น การจัดหาอาหารและดำเนินการให้มีภาวะโภชนาการที่เหมาะสม การจัดหา น้ำสะอาด และการสุขาภิบาล การดูแลอนามัยแม่และเด็ก รวมทั้งการวางแผนครอบครัว การให้วัคซีนภูมิคุ้มกันโรค การให้การรักษาปัญหาสุขภาพและการบาดเจ็บที่พบบ่อยอย่างเหมาะสม การดูแลสุขภาพจิต และการจัดให้มียาจำเป็น

จากความหมายและลักษณะสำคัญของการสาธารณสุขมูลฐานที่กล่าวข้างต้น แสดงว่า องค์การอนามัยโลกให้ความหมายของ “การสาธารณสุขมูลฐาน” ครอบคลุมไปถึงการจัดบริการที่

เป็น “บริการด้านแรก” นั้นหมายถึงองค์การอนามัยโลก ให้ความหมายของการสาธารณสุขมูลฐาน เหมือนกับการบริการสาธารณสุขระดับต้น ดังนั้นการกล่าวถึงบริการสาธารณสุขระดับต้น และการสาธารณสุขมูลฐาน จึงเป็นเรื่องเดียวกันและใช้แทนกันได้ (World Health Organization, 1978 อ้างถึงในสุพัตรา ศรีวณิชชากร และคณะ 2545: 20-21)

ในประเทศไทยแนวคิด การสาธารณสุขมูลฐานถูกแปลงเป็นกิจกรรมในลักษณะของการก่อตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน (ศสมช.) มีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และผู้สื่อข่าวสารประจำหมู่บ้าน (ผสส.) ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ในระบบบริการสาธารณสุขระดับต้น ปัจจุบันผู้สื่อข่าวสารประจำหมู่บ้านทั้งหมด ได้รับการฝึกฝนจากบุคลากรสาธารณสุข เพื่อเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และดำเนินโครงการในชุดกิจกรรมบริการ 10 กิจกรรมที่กำหนดไว้ รวมถึงการมีกองทุนชุมชนประเภทต่าง ๆ ซึ่งเมื่อมีการถ่ายทอดไปสู่การปฏิบัติจริง แนวคิดดังกล่าวถูกเน้นไปที่กิจกรรม ดำเนินการมากกว่าเป้าหมาย เป็นเหตุให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขทั่วไปเข้าใจความหมายของการสาธารณสุขมูลฐาน คือการมี ผสส. อสม. การมีกองทุนชุมชน ศสมช. รวมถึงมองงานสาธารณสุขมูลฐานในลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการ โดยประชาชนและชุมชนเป็นหลัก มิได้เข้าใจถึงแนวคิดสำคัญที่ค้ำประกันถึงผลลัพธ์ คือการพึ่งตนเองด้านสุขภาพเพื่อการดูแลตนเอง (Self care) ของประชาชนมากกว่ากิจกรรมซึ่งกำหนดไว้ในคำประกาศ (ปรีดา เต๋ออารักษ์, 2544: 273; สุพัตรา ศรีวณิชชากร, 2545: 21-22; อำพล จินดาวัฒน์, 2546: 179)

จากการสาธารณสุขมูลฐาน ได้รับการถ่ายทอดสืบมา และนำไปสู่การประชุมเรื่องการส่งเสริมสุขภาพนานาชาติ ครั้งแรกที่กรุงออกตาวา ประเทศแคนาดา เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2529 และมีกฎบัตรออกตาวา เพื่อการส่งเสริมสุขภาพ (Ottawa Charter for Health Promotion) ขึ้น และถือว่าเป็นจุดกำเนิดของงานส่งเสริมสุขภาพในมิติใหม่ขึ้น และเพื่อให้เห็นความแตกต่างจากงานส่งเสริมสุขภาพที่มีอยู่ จึงเปลี่ยนไปใช้คำว่า สร้างเสริมสุขภาพแทน โดยมีความหมายที่กว้างกว่าเดิม เป็นยุทธศาสตร์ที่จะทำให้เกิดการมีสุขภาพดี ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบต่าง ๆ ที่กว้างกว่าระบบการแพทย์และสาธารณสุข (อำพล จินดาวัฒน์, 2546 : 50)

4.1 ความหมายของการสร้างเสริมสุขภาพ

ความหมายของการสร้างเสริมสุขภาพตามประกาศกฎบัตรออกตาวา (สถาบันส่งเสริมสุขภาพไทย และสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2541 : 11-12)

การสร้างเสริมสุขภาพ คือ กระบวนการของการเพิ่มสมรรถนะให้คนเราสามารถควบคุม ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดสุขภาพ และเป็นผลให้บุคคลมีสุขภาพดีขึ้น

การที่ประชาชนจะสามารถเพิ่มการควบคุมปัจจัยเสี่ยงและทำให้สุขภาพดีขึ้นได้ จำเป็นต้องดำเนินการสองส่วน คือ สามารถควบคุมพฤติกรรมของตนเองให้เหมาะสมพร้อมกับสามารถปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพดี

การสร้างเสริมสุขภาพ เป็นกระบวนการ (process) มากกว่าการเป็นบริการ (service) ศาสตร์ (discipline) โครงสร้าง (structure) การสร้างเสริมสุขภาพจึงหมายถึงกิจกรรมหลายลักษณะที่มุ่งสร้างสมรรถนะของการสร้างสุขภาพดี ควบคุมปัจจัยเสี่ยง และเป็นกระบวนการที่มุ่งดำเนินกับทั้งบุคคลและสังคม

4.2 ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมสุขภาพ

ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมสุขภาพที่ปรากฏในกฎบัตรออกตาวามี 5 ยุทธศาสตร์ ดังนี้ (ปณิธาน หล่อเลิศวิทย์, 2541 : 59-62 ; อําพล จินดาวัฒน์, 2546 : 179-181 ; สถาบันส่งเสริมสุขภาพไทยและสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2541 : 17-20)

1. การสร้างนโยบายสาธารณสุขเพื่อสุขภาพ (health public policy) นโยบายแห่งรัฐมีอำนาจต่อการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลต่อสุขภาพได้ยิ่งกว่าปัจจัยใด ๆ นโยบายสาธารณะมีผลต่อการปรับปรุงระบบ ซึ่งจะบังเกิดผลมากกว่าการพยายามเปลี่ยนแปลงระดับตัวบุคคล
2. การสร้างสรรคสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ (create health environment) เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถแยกตัวออกจากสิ่งแวดล้อมได้ สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันจะกำหนดพฤติกรรมสุขภาพด้วยความสัมพันธ์นี้เป็นพื้นฐานทางสังคม-นิเวศวิทยาที่สามารถประยุกต์เป็นกลวิธีสร้างสุขภาพ
3. การสร้างความเข้มแข็งชุมชน/กระบวนการชุมชน (community strengthening) ชุมชนซึ่งหมายถึงหน่วยสังคมที่บุคคลรวมกันทำกิจกรรมด้วยจุดประสงค์ที่สอดคล้องกันคือประโยชน์สาธารณะ นับว่าเป็นกลไกที่มีพลังมากในการที่จะพึ่งพาตนเองในทุกด้านรวมทั้งด้านสุขภาพ
4. การพัฒนาทักษะสุขภาพส่วนบุคคล (personal skill development) คือการให้การศึกษาเรื่องสุขภาพและแนะนำทักษะชีวิตเพื่อให้ประชาชนทราบถึงข้อมูลเหตุผลและทางเลือกในการควบคุมสุขภาพของตนเองและสิ่งแวดล้อม
5. การปรับเปลี่ยนระบบบริการการแพทย์และสาธารณสุข (health care/Service system re-orientation) ระบบบริการการแพทย์และสาธารณสุขต้องปรับการทำงานให้เป็นไปในลักษณะการทำงานแบบภาคีด้านสุขภาพ การบริการเน้นการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ ให้ความสำคัญของการสร้างเสริมสุขภาพมากกว่าการซ่อมสุขภาพ

จากการทบทวนจะเห็นว่าการสร้างเสริมสุขภาพเป็นมิติหนึ่งของการบริการทางด้านสุขภาพและสาธารณสุข แต่ได้รับความสนใจน้อยมาก เป็นงานที่เคบเนื่องจากเน้นการให้บุคคลสุขภาพดี หรือแทรกอยู่ในงานสาธารณสุขที่เน้นเป็นกลุ่มคนหรือกิจกรรมเฉพาะ แม้ว่ามียุทธศาสตร์การสาธารณสุขมูลฐานที่มุ่งเน้นให้ประชาชนสุขภาพดีถ้วนหน้า แต่ผลการดำเนินงานพบว่าไปเน้นกิจกรรมที่ให้ประชาชนหรือชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ แต่ไม่บรรลุถึงการพึ่งพาตนเอง

ด้านสุขภาพที่เป็นเป้าหมายหลัก และต่อมาเกิดกฎบัตรออกดาวา เพื่อการส่งเสริมสุขภาพขึ้น นับว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องการให้เกิดสุขภาพดี โดยการมองระบบสุขภาพแบบองค์รวม กล่าวคือ คำนี้ถึงตัวกำหนดสุขภาพที่นอกเหนือจากการสร้างเสริมสุขภาพตัวบุคคล แต่เป็นยุทธศาสตร์ที่ครอบคลุมตัวกำหนดสุขภาพที่เป็นสภาพแวดล้อมของคน คือ ระบบสังคม และสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งจะเห็นว่าเป็นการมองระบบสุขภาพที่เอื้อต่อการมีสุขภาพองค์รวม

จากแนวคิดและทฤษฎีสุขภาพ จะเห็นว่ามีมุมมองสุขภาพที่เป็นองค์รวม คือ กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ ที่เป็นผลจากการดำเนินชีวิตในสังคมและการพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมทางกายภาพเพื่อการดำรงชีวิต การมองสุขภาพเป็นผลจากการดำเนินชีวิต เป็นผลให้ระบบสุขภาพเป็นระบบที่กว้างขึ้น คือ ครอบคลุม ระบบสังคม และระบบสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งการมองระบบสุขภาพดังกล่าวเป็นการเอื้อต่อการสร้างเสริมสุขภาพได้ เนื่องจากช่วยให้ส่งเสริมควบคุมปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดสุขภาพ ทั้งในส่วนการควบคุมพฤติกรรมของบุคคล และการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพดี

แนวคิดพื้นฐานของสังคม

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสุขภาพที่มองว่าสุขภาพ คือ ผลจากการพัฒนาคนในระบบการดำเนินชีวิต ที่มีลักษณะความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมไปในทางที่ดี ดังนั้นเพื่อให้ช่วยเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของคนกับคนที่เรียกว่าสังคมว่ามีส่วนช่วยให้เกิดสุขภาพได้อย่างไร จึงได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับสังคม เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้มากยิ่งขึ้น

คนเป็นสัตว์สังคม เนื่องจากตั้งแต่เกิดจนตาย คนเราจะต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นตลอดเวลา และมีการพึ่งพาอาศัยให้ประโยชน์แก่กันและกัน เพื่อการอยู่รอดของชีวิตและดำรงชีวิตอยู่ได้ การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเล็กหรือกลุ่มใหญ่ คือ การอยู่ในสังคม ดังนั้น เรื่องของสังคมจะเกี่ยวกับคนที่มาอยู่ร่วมกันในอาณาเขตเดียวกันเป็นหมู่คณะเดียวกัน และต้องมีการกระทำต่อกันที่เป็นการตอบสนองประโยชน์ของกันและกัน มีผลทำให้เกิดความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ยึดเหนี่ยวได้ และเกิดความรู้สึกผูกพันที่จะธำรงรักษาความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันไว้ (พิทยา สายหู, 2544) อาจกล่าวได้ว่าสังคมมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การรวมตัวของคนเป็นหมู่คณะ มีอาณาเขตของการรวมตัวที่ชัดเจน คนที่เข้ามาอยู่มีความสนใจและได้ประโยชน์ร่วมกัน มีการกระทำต่อกันของคนในกลุ่ม และสุดท้าย คือ ความรู้สึกผูกพันกันในหมู่คณะ

จะเห็นว่าการมารวมตัวของคนเป็นสังคม เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตของคนและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้นั้นจำเป็นต้องมีกลไกการจัดระเบียบสังคม ซึ่งเกิดจากการตกลงร่วมกันของคนในสังคม ด้วยการกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกสังคมที่แต่ละคนจะต้อง

ปฏิบัติต่อกัน เพื่อให้การกระทำทางสังคม หรือความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปอย่างเหมาะสม ให้ประโยชน์ที่ต้องการเสนอสนองกันได้ การกำหนดบทบาทหน้าที่ที่เป็นไปตามลักษณะกิจกรรมที่คนต้องกระทำต่อกัน เช่น กิจกรรมครอบครัว กิจกรรมทางอาชีพ เป็นต้น

สังคมมีความเป็นระบบ ระบบสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ที่เกิดจากการกระทำระหว่างคนตั้งแต่ 2 คน ขึ้นไป ด้วยจุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์หรือความสนใจร่วมกัน เฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งของชีวิตที่ต้องติดต่อกัน สังคมขนาดเล็กและใหญ่ จึงมีคนที่กระทำการ และความสัมพันธ์ที่เกิดจากการกระทำระหว่างกันทางสังคมจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไป สังคมเป็นระบบความสัมพันธ์ที่รวมทั้งระหว่างบุคคลต่อบุคคล บุคคลต่อกลุ่ม และกลุ่มต่อกลุ่ม ระบบสังคมขนาดใหญ่ คือ สังคมที่รวมคนทั้งโลก ส่วนสังคมขนาดเล็ก เช่น ชุมชนที่บุคคลพอใจจะสัมพันธ์กันเท่านั้น ดังนั้นระบบสังคมจึงกำหนดได้ตามขอบเขตของความสัมพันธ์ที่บุคคลยินดีจะมีต่อกันหรือจำเป็นจะต้องมีการกระทำสัมพันธ์กัน ระบบสังคมจะกว้างหรือแคบก็ได้ ขึ้นอยู่กับความสนใจของบุคคลที่จะมองตนเองในขณะใดขณะหนึ่งว่าจะอยู่ในระบบสังคมไหน

การกระทำทางสังคมที่ถูกกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ และใช้เป็นมาตรฐานการปฏิบัติตามบทบาท และสถานภาพที่บุคคลมีในการกระทำต่าง ๆ ของชีวิต ซึ่งช่วยให้สังคมมีระเบียบ นั้นเรียกว่า บรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งได้แก่ วิถีประชา จารีตประเพณี และกฎหมาย แบบแผนการกระทำทางสังคมที่เหมือนกัน เช่น ลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ หรือขนบธรรมเนียมประเพณี และทุกคนในสังคมยอมทำตาม เรียกว่า วัฒนธรรม ซึ่งเปรียบเหมือนตราประจำกลุ่มที่สามารถแยกให้เห็นความแตกต่างของกลุ่มจากกลุ่มอื่นได้ วัฒนธรรมจะประกอบด้วยอุปกรณ์และวิธีการต่าง ๆ ที่สมาชิกของกลุ่มยึดถือร่วมกันในการดำเนินชีวิต

สังคมมีการจัดและรักษาระเบียบสังคม ด้วยวิธีการอบรมบ่มนิสัยสังคม หรือการจัดเถลาทางสังคม ด้วยการสอนให้บุคคลรู้จักแบบอย่างบรรทัดฐานของความประพฤติต่อผู้อื่นให้ถูกต้องตามความประสงค์ของคนในสังคมที่มีอยู่ก่อน การขัดเถลาทางสังคมจะช่วยให้สังคมมีความเป็นระเบียบ การควบคุมรักษาระเบียบสังคม มีหลายวิธีการ เช่น อาศัย พลังอำนาจที่เหนือกว่าของบุคคลที่เราต้องสัมพันธ์ด้วย อำนาจของธรรมเนียมประเพณี อำนาจกฎหมาย อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และอำนาจมโนธรรม ความรู้สึกชอบชั่วดีในจิตใจ

แบบแผนการกระทำทางสังคมของกลุ่มบุคคลที่แยกออกจากกันได้ ตามจุดมุ่งหมาย และประโยชน์ที่ต้องการที่ต่างกันอย่างชัดเจน เรียกว่า สถาบันสังคม ในแต่ละสถาบันอาจมีจำนวนบุคคลกับการกระทำมากน้อยต่างกัน สถาบันสังคมจึงมีความหมายได้สองความหมาย คือ หมายถึงกลุ่มคนที่รวมกันแน่นอนด้วยจุดประสงค์ที่จะกระทำการต่อกัน ระหว่างกันและร่วมกัน และสองคือ แบบอย่างของการกระทำทางสังคมที่กำหนดไว้ชัดเจนแน่นอนเป็นที่รับใช้ต่อกันมา สถาบันสังคมที่สำคัญ ได้แก่ สถาบันครอบครัวและเครือญาติ สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันการปกครอง สถาบันศาสนา สถาบันการพักผ่อนหย่อนใจ สถาบันการศึกษา เป็นต้น

แม้ว่าสังคมจะมีวิธีการให้สังคมมีระเบียบ เช่น การกำหนดระเบียบไว้อย่างแน่นอนมั่นคง การปลูกฝังนิสัยความเคยชินในการปฏิบัติตามกฎระเบียบด้วยการอบรมทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือใช้มาตรการควบคุม เพื่อป้องกันการฝ่าฝืนระเบียบแล้วก็ตาม แต่โอกาสที่สังคมจะเสียระเบียบ ซึ่งหมายถึงการที่สมาชิกสังคมไม่ทำตามระเบียบที่สังคมได้กำหนดไว้ จนควบคุมไม่ได้ การเสียระเบียบในขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่ของสังคม ยังไม่ยอมรับและอนุมัติ เรียกว่า ปัญหาสังคม ถ้าได้รับการยอมรับ และอนุมัติแล้วจะเรียกว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเปลี่ยนแปลงสังคม ก็คือ การเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของคนที่อยู่รวมกันในสังคม

จากแนวความคิดพื้นฐานทางสังคม จะเห็นว่ามีความสอดคล้องกับระบบการดำเนินชีวิตเพื่อการมีสุขภาพ กล่าวคือ มีการมองคนที่จะไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น เพื่อสนองตอบความต้องการของคนและช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้ ปัจจัยที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ของคนในสังคม คือ การขัดเกลาคนในสังคมให้มีการกระทำทางสังคมตามบทบาทหน้าที่ที่กำหนดไว้ในบรรทัดฐานของสังคมนั้น ก็มีนัยสำคัญที่เน้นการพัฒนาคนทั้งทางด้านจิตใจ คือ การมีคุณธรรม และจิตวิญญาณ (ปัญญา) คือการเรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน สรุปได้ว่า ระบบสังคมทุกระดับใช้กลไก ซึ่งได้แก่ บรรทัดฐานของสังคม เป็นเครื่องมือควบคุมคนในสังคม หรือใช้พัฒนาคนให้มีสุขภาพ

แนวคิดองค์กรชุมชน

1. ความหมายขององค์กรชุมชน

สมพันธ์ เตชะอธิก (2540 : 67-68) ได้ให้ความหมายขององค์กรชุมชน ไว้ว่า คือ การรวมตัวของชาวบ้าน ตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรือต้องการมีความสัมพันธ์กันโดยอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันหรือต่างหมู่บ้านก็ได้ ไม่จำกัดพื้นที่ แต่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีผู้นำและกิจกรรมพัฒนาร่วมกันในชุมชน ทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่ให้โดยกรมพัฒนาชุมชน คือ การรวมตัวของประชาชนในหมู่บ้านหรือตำบลในรูปกลุ่มตั้งแต่สองคนขึ้นไป เพื่อดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งตามวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ของชุมชนของหน่วยราชการหรือหน่วยงานเอกชน ที่ให้การสนับสนุน กลุ่มที่จัดตั้งอาจจัดตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ กล่าวคือ ไม่มีกฎหมายรับรอง แต่อาจมีระเบียบของกลุ่มที่จัดทำขึ้นเอง และกลุ่มที่เป็นทางการซึ่งจัดตั้งขึ้นโดยมีกฎหมายรับรอง จะเป็นนิติบุคคล (ไพรัตน์, 2530 อ้างถึงใน นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, 2547: 22) ปรีชญารัตน์ เลียงเจริญ (2543 : 77) ได้ให้ความหมายขององค์กรชุมชนคือการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อดำเนินภารกิจต่างๆ ให้ลุล่วงและการดำรงอยู่ขององค์กรชุมชนจำเป็นต้องมีศักยภาพในการพิจารณาปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการใหม่ๆ ของชุมชนและคนในสังคม และให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

จากความหมายที่กล่าวมาจะเน้นความหมายในการรวมตัวของคนเป็นกลุ่ม โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับความหมายทางสังคมวิทยา ที่ให้ความหมายขององค์กรชุมชน/ องค์กรประชาคม คือ กระบวนการที่พลเมืองผู้อาศัยอยู่ในเขตภูมิภาคหนึ่ง ได้สร้างความสนใจร่วมกัน ร่วมกันทำกิจกรรมและแบ่งงานกันตามหน้าที่ กระบวนการเช่นนี้เป็นวิถีทางพื้นฐานที่กลุ่มคน จะได้เข้ามาประสานกัน เมื่อปรับตัวเข้าสู่จุดมุ่งหมายปลายทางเดียวกัน (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2532) เป็นกลุ่มคนที่มีลักษณะเฉพาะ มีจุดมุ่งหมายของการรวมตัวเข้าเป็นกลุ่ม (พัทยา สายหู, 2544 : 145) เป็นกลุ่มคนที่เป็นระเบียบที่ปรากฏอยู่ในสังคม กลุ่มคนรวมตัวกันเข้าโดยมีวัฒนธรรมองค์กรกำกับ คนในกลุ่มมีการแบ่งหน้าที่ซึ่งช่วยให้กลุ่มสามารถ ดำรงอยู่และพัฒนาได้ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2546 : 1)

การรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กรนั้นแบ่งได้เป็นสองลักษณะใหญ่ คือ องค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะเด่น คือการรวมตัวกันไม่ชัดเจนเป็นการรวมตัวเมื่อเกิดปัญหาวิกฤต มีพลังในการแก้ปัญหาสูงและมีผลกระทบอย่างกว้างขวาง ส่วนองค์กรชุมชนที่มีลักษณะเป็น องค์กรเฉพาะวัตถุประสงค์ จะมีลักษณะสำคัญคือ มีโครงสร้างและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการรวม กลุ่ม มีพลังในการแก้ปัญหาค่อนข้างจำกัดขึ้นอยู่กับจำนวนสมาชิก และเครือข่ายมีการทำกิจกรรม ของสมาชิกร่วมกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ไม่เพียงเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาวิกฤตเท่านั้น มีผลกระทบ เฉพาะสมาชิกของกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มในลักษณะนี้ หากเป็นชุมชนที่มีการจัดตั้งกลุ่มเชิง วัฒนธรรมอยู่แล้ว ก็จะมีโอกาสที่จะพัฒนาความเข้มแข็งได้ และประสบความสำเร็จได้มากกว่า (ลีลาภรณ์ นาครทรรพและคณะ, 2538 : 130-131)

จากการทบทวนความหมายขององค์กรชุมชน องค์กรชุมชนก็คือสังคมที่เกิดขึ้นจาก ความตั้งใจ จากการมีวัตถุประสงค์ร่วมกันของคนที่เป็นสมาชิก โดยส่วนใหญ่ขององค์กรชุมชนจะมีผู้นำ และกิจกรรมที่ช่วยพัฒนาชุมชนได้ในทุกด้าน ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่าองค์กรชุมชน คือ กลไกหลัก ในการแก้ปัญหา และพัฒนาสังคมด้วยการอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อช่วยปรับปรุง กฎเกณฑ์ทางสังคมให้อำนวยประโยชน์สุขแก่บุคคลที่เป็นสมาชิกอย่างเสมอภาค

2. กระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชน

2.1 ความหมายของการพัฒนา

ความหมายของการพัฒนาโดยทั่วไป หมายถึงการกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจาก สภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ เป็นการเปรียบเทียบความแตกต่างในด้าน คุณภาพ ของสภาพการณ์ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดในช่วงเวลาที่ต่างกัน ความหมายทางการวางแผนงานได้ ให้ความหมายการพัฒนาว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการชักชวน การกระตุ้นเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย การปฏิบัติตามแผน และ โครงการ อย่างจริงจังมีลำดับขั้นตอนต่อเนื่องเป็นวงจรโดยไม่มีที่สิ้นสุด ด้านสังคมวิทยาได้ให้ความหมายของการพัฒนา โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม คือ

มนุษย์ กลุ่มทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม (สนธยา พลศรี, 2545 : 2-5) และในทางพุทธศาสนา คำว่าพัฒนาจากคำภาษาบาลี แปลว่าเจริญ ซึ่งแยกเป็นสองส่วน ได้แก่ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับการพัฒนาสิ่งอื่นที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุ และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เรียกว่า พัฒนาหรือวัฒนา และได้เสนอข้อคิดว่าการพัฒนา หรือคำว่าเจริญ ไม่ได้แปลว่าทำให้มากขึ้น เพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีความหมายว่า คัดหรือทิ้ง เช่น เจริญพระเกศา คือ คัดผม ดังนั้นการพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่ทำแล้วมีความเจริญจริง ๆ คือ ไม่เกิดปัญหาตามมาหรือไม่เสื่อมลงกว่าเดิม (พระเทพเวที ประยูรศร ปยุตโต. 2532 : 17-20)

2.2 ลักษณะของการพัฒนา

สนธยา พลศรี (2545 : 5-7) ได้สรุปลักษณะสำคัญของการพัฒนาไว้ 10 ประการ ซึ่งเป็นลักษณะรวมของการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงที่ขาดลักษณะหนึ่งลักษณะใดจะไม่ใช่การพัฒนา เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบหนึ่งเท่านั้น การพัฒนาจะต้องมีลักษณะรวมกันทั้ง 10 ประการ ดังนี้

1. เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้นหรือให้มีความเหมาะสม อันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

2. มีลักษณะเป็นกระบวนการ (process) คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอนและอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้

3. มีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้า ๆ ปริมาณมากหรือน้อยก็ได้

4. เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีเตรียมการไว้ล่วงหน้า

5. เป็นวิธีการ การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

6. เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิด หรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริง จึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

7. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผน โครงการ และคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและ

สิ่งต่าง ๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช่การพัฒนา แม้ว่าจะมีลักษณะอื่น ๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

8. ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุข เพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

9. มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพ ปริมาณ สิ่งแวดล้อม ความคงทนถาวร การประเมินผลจากผู้ที่เกี่ยวข้องว่ามีความเหมาะสมหรือพึงพอใจหรือไม่ และระดับใด เป็นต้น

10. สามารถเปลี่ยนแปลงได้ การพัฒนานอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อมนุษย์ สังคม และสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์แล้ว รูปแบบ กระบวนการ และวิธีการพัฒนาเองก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย การพัฒนาใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

จากความหมายและลักษณะของการพัฒนาดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่าการพัฒนาหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตของสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ดีขึ้นทั้งทางด้านคุณภาพ ปริมาณและสิ่งแวดล้อม จากการวางแผนและการดำเนินกิจการของมนุษย์ เพื่อช่วยให้มนุษย์และสังคมมีความสุข

2.3 ขั้นตอนของการพัฒนาองค์กรชุมชน

ธีรยุทธ บุญมี (2539 : 52 – 57) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการพัฒนาสู่ชุมชนเข้มแข็งของชุมชนนั้น ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 การเกิดจิตสำนึกระดับสังคม ถือเป็นขั้นต้นสุดในการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งขั้นนี้เกิดขึ้นเมื่อได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจไปได้ระยะหนึ่ง ซึ่งได้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาแรงงานเด็ก ปัญหาชุมชนแออัด และปัญหาสภาพแวดล้อม เป็นต้น ในระยะนี้ถือว่าการเกิดจิตสำนึกครั้งแรก กล่าวคือ การรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตทางสังคม ซึ่งทุกคนมีความรับผิดชอบร่วมกัน ในอันที่จะต้องร่วมกันแก้ไข รวมทั้งทุกคนมีสิทธิที่จะเรียกร้องให้ส่วนรวมดีขึ้น

ขั้นที่ 2 การเกิดของกลุ่ม หมายถึง องค์กรทางเศรษฐกิจและทางสังคมด้านต่าง ๆ ซึ่งองค์กรเหล่านี้มีจิตสำนึกในการดูแลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เช่น กลุ่มงานสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ ภาครัฐแห่งชาติ อาสาสมัครสตรี ตลอดจนทั้งองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางโดยทำหน้าที่ในการดูแลปัญหาสังคมด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเด็ก สิ่งแวดล้อม สตรี และชุมชนแออัด เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การก่อรูปของอุดมการณ์ร่วม ในขั้นนี้ถือว่าอยู่ในช่วงปัจจุบัน กล่าวคือ เป็นช่วงที่สมาชิกมีจิตสำนึกกับผิชอบต่อสังคมสูงขึ้น การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ มีมากขึ้น จึงทำให้เกิดการมีอุดมการณ์ร่วมกันในอันที่จะยึดเหนี่ยวผูกพันซึ่งกันและกัน เพื่อจุดมุ่งหมายให้สังคมเป็นสังคมที่มีความเข้มแข็งและมีคุณธรรม อันถือเป็นข้อเรียกร้องร่วมกันของประชาชนทั้งหมดของสังคมที่ต้องการให้บ้านเมืองดำเนินไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนาต่อไป

ขั้นที่ 4 การตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคมและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในขั้นนี้ยังถือเป็นเหตุการณ์ในอนาคต เมื่อเกิดการตกผลึกเป็นสถาบันที่ทุกคนให้การยอมรับว่าเป็นกฎเกณฑ์แห่งวิถีชีวิตร่วมกัน ปัจจุบันมีองค์กรพัฒนาจนเป็นที่ยอมรับของประชาชนอยู่ไม่น้อย ตัวอย่างเช่น องค์กรเอกชนต่างๆ มูลนิธิดวงประทีป มูลนิธิเด็ก ตลอดจนทั้งสถาบันภาคเอกชนทั้งหลาย เป็นต้น

พัฒนา บุญขจรตันพันธุ์ (2517 : 150-166 อ้างถึงในปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543 : 270-274) อคติอธิปไตยกรมการพัฒนาชุมชนเป็นบุคคลยุคแรกที่อธิบายหลักการส่งเสริมการรวมกลุ่ม เรียกว่า หลักการรวมกลุ่ม 3 ขั้น 8 ตอน จัดเป็นพื้นฐานของการสร้างเสริมกลุ่มและเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่ม เป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่ง เพราะหากได้ดำเนินการจัดตั้งให้ถูกวิธีทุกขั้นตอนแต่เริ่มแรก ก็จะทำให้กลุ่มมีคุณค่าและเจริญก้าวหน้าไปสู่ขั้นตอนอื่นได้ง่ายขึ้น ในการจัดตั้งกลุ่มมีหลักเกณฑ์ที่ควรยึดถืออยู่ 8 ตอน กล่าวคือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการค้นหาผู้นำ หรือหน่วยนำของหมู่บ้าน

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการหาความต้องการของแต่ละบุคคล ก่อนที่นำมากำหนดความต้องการร่วมของกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม รวมถึงการสร้างควมซื่อสัตย์ และความภักดีต่อกลุ่ม

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้สามารถทำงานร่วมกันได้ง่าย และเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการมีวิถีใกล้เคียงกัน ทำให้มีความคิดอ่าน ความสนใจ ความต้องการและความสามารถในการทำงานใกล้เคียงกัน เข้าใจกันง่ายในการทำงาน

ตอนที่ 6 ว่าด้วยเพศเดียวกัน กิจกรรมบางอย่างอาจจำเป็นต้องแบ่งแยกเพศ ในขณะที่บางกิจกรรมอาจร่วมกันทำทั้งหญิงและชาย

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการมีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่ขัดแย้ง การที่กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ จนทำให้งานกลุ่มสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ตอนที่ 8 ว่าด้วยสถานการณ์บีบรัด หมายถึง สถานการณ์ที่จะทำให้นครวมกันเพื่อความอยู่รอด เพื่อผลประโยชน์ ซึ่งตรงกับความต้องการของกลุ่ม หรือสมาชิกที่จะมารวมกัน

ขั้นที่ 2 ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่ม หลังจากที่ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอย่างถูกวิธีในขั้นที่ 1 ซึ่งประกอบด้วย 8 ตอนแล้ว จะต้องส่งเสริมให้กลุ่มเกิด “การเคลื่อนไหว” เพราะการเคลื่อนไหวของกลุ่มเป็นขั้นตอนที่สำคัญอันจะช่วยผลักดันให้กลุ่มเกิดพลังการต่อสู้ และพลังการต่อรองในโอกาสต่อไป

การดำเนินงานเพื่อให้กลุ่มมีการเคลื่อนไหว จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่นักพัฒนาจะต้องใช้ความอดทนในการทำความเข้าใจกับสมาชิกทุกคนของกลุ่มให้ตระหนักและซาบซึ้งในบทบาทหน้าที่ของตนเอง เพื่อให้ทุกคนได้ร่วมผนึกกำลังอย่างมีระเบียบแบบแผน อันจะนำไปสู่การสร้างพลังการต่อสู้ หรือพลังการต่อรองในโอกาสต่อไป ในขั้นของการเคลื่อนไหวของกลุ่มมีหลักเกณฑ์ที่ควรยึดถืออยู่ด้วยกัน 8 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการส่งเสริมการประชุมพบปะ เพื่อแลกเปลี่ยนทรรศนะความคิดซึ่งกันและกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มให้แน่นแฟ้นขึ้นและหาแนวทางปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการส่งเสริมแนวความคิด ขกระดับจิตใจของสมาชิกกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยส่งเสริมการมีระเบียบวินัย ได้แก่ การมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับในการร่วมกลุ่ม และมีระเบียบวินัยในการปฏิบัติต่อกัน

ตอนที่ 4 ว่าด้วยส่งเสริมสัมพันธ์ภาพบุคคล เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มให้มีความกลมเกลียวแน่นแฟ้น

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการส่งเสริมกิจกรรม เพื่อให้กลุ่มได้เคลื่อนไหว และเป็นการฝึกกลุ่มให้มีความกลมเกลียวแน่นแฟ้น

ตอนที่ 6 ว่าด้วยส่งเสริมวิชาการ ควรส่งเสริมทางวิชาการ ความรู้ใหม่ๆ ในรูปแบบต่างๆ ที่จำเป็น และเกิดประโยชน์โดยตรงต่อกลุ่ม

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการส่งเสริมผลประโยชน์ร่วมเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กลุ่มดำรงอยู่ได้ การจัดสรรผลประโยชน์ต้องเที่ยงธรรม เสมอภาค หากขาดประโยชน์ร่วมกัน หรือขัดผลประโยชน์กัน กลุ่มก็จะแตกความสามัคคี และสลายตัวในที่สุด

ตอนที่ 8 ว่าด้วยส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งสถานภาพผูกพัน โดยพยายามส่งเสริมให้มีความผูกพันระหว่างสมาชิก ส่งเสริมให้ทุกคนมีบทบาทหน้าที่ในกลุ่มและรู้จักรับผิดชอบร่วมกันกับกลุ่ม

ขั้นที่ 3 ว่าด้วยการเจริญเติบโตของกลุ่ม ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ว่าด้วยสหพันธ์รวมกลุ่ม เป็นการทำให้กลุ่มเล็ก ๆ มาสนธิเข้าเป็นกลุ่มใหม่กลุ่มเดียว

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการสร้างหน่วยนำร่วม โดยการนำเอาตัวแทนหรือผู้นำของแต่ละกลุ่มมารวมกันเป็น “หน่วยนำร่วม” เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มเล็ก ประสานงานประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยสร้างผลประโยชน์ร่วม เพื่อช่วยให้กลุ่มเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน เก้าติดกัน เพราะเกิดผลประโยชน์ในกิจกรรมร่วมกัน แต่ละกลุ่มมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมที่ดำเนินการ

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสร้างกิจกรรมพึ่งพา เป็นวิธีการที่กลุ่มจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมี “หน่วยนำร่วม” เป็นตัวกลางช่วยให้กิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆ มีความเกี่ยวพันกันพึ่งพากัน แล้วจึงจะมีผลประโยชน์สูงขึ้น

ตอนที่ 5 ว่าด้วยสนธิวิชาการเป็นการแลกเปลี่ยนและอาศัยความรู้ทักษะตลอดจนความต้องการระหว่างกลุ่มที่มีต่อกัน ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างความสามารถและกิจกรรมอื่นใหม่ ๆ

ตอนที่ 6 ว่าด้วยสร้างพลังร่วมในการดำเนินการร่วม โดยการส่งเสริมให้กลุ่มเกิดการร่วมทุน ร่วมวิชาการ ร่วมจัดการ ร่วมกำลังคน ร่วมกำลังวัสดุ ซึ่งถ้ากลุ่มได้ร่วมกันมากเท่าไร พลังมหาศาลก็จะเกิดขึ้นเท่านั้น

ตอนที่ 7 ว่าด้วยลดความสิ้นเปลืองร่วม ได้แก่ การลดความสิ้นเปลืองของแรงงาน วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งด้านบริหารและการบริการด้วย เพื่อลดความสิ้นเปลือง

ตอนที่ 8 สร้างพลังสำรอง ก็คือ อำนาจของกลุ่มในการรักษาผลประโยชน์และดำรงกลุ่มไว้ พลังสำรองเป็นพลังในการต่อสู้ของชุมชนซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มกัน จึงนับว่าเป็นหัวใจสำคัญยิ่งของการพัฒนา

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543 : 290-291) สรุปกระบวนการในการเสริมสร้างการรวมกลุ่มและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม จากงานเขียนและเอกสารสรุปประสบการณ์การทำงานเสริมสร้างกลุ่ม ได้ 3 ขั้นตอน คือ

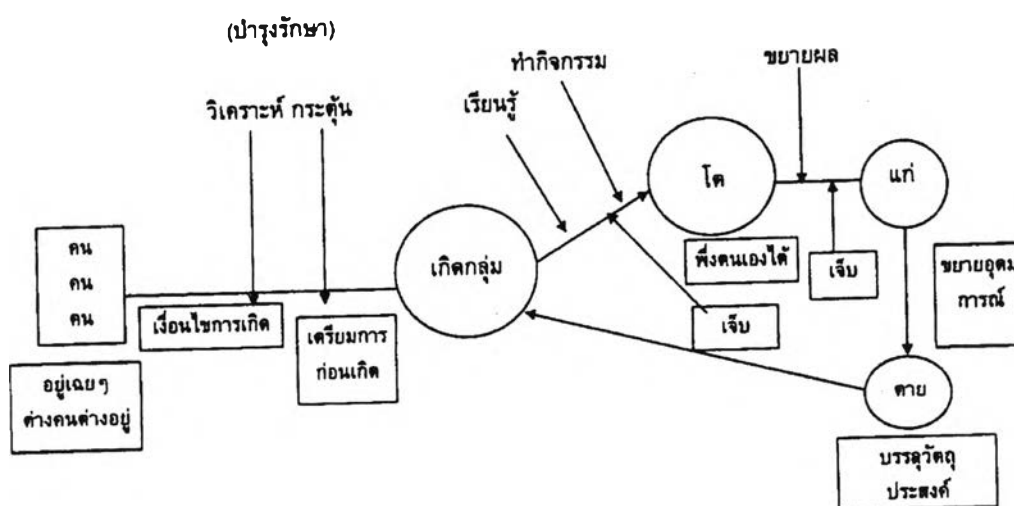
1. **ขั้นก่อนการเกิดกลุ่ม (ขั้นเตรียมการ/ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม/ขั้นปลูกจิตสำนึก)** เป็นขั้นตอนที่สำคัญ เนื่องจากการสร้างฐานในการรวมกลุ่ม ขั้นตอนนี้เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกตระหนักรู้ปัญหา เกิดความสนใจในการเข้าร่วมกลุ่ม ซึ่งเทคนิควิธีการที่จำเป็นในการกระตุ้นให้สมาชิกเห็นความจำเป็นในการเข้าร่วมกลุ่ม ก็คือ การสร้างความศรัทธา ความไว้วางใจของสมาชิกในการเข้าร่วมกลุ่ม สร้าง “หน่วยนำ” หรือ “แนวร่วม” เพื่อเป็นแกนประสานหรือขับเคลื่อน การศึกษาสำรวจข้อมูลหรือการวิเคราะห์ชุมชน

2. **ขั้นการสร้างกลุ่ม (การดำเนินงานกลุ่ม/ขั้นการทำกิจกรรม)** เป็นขั้นตอนที่กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่ม โดยอาจจะเริ่มจากการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากนั้นจึงพัฒนาสู่กลุ่มที่มีการดำเนินกิจกรรม เพื่อดำเนินงานตามเป้าหมายที่กลุ่มได้กำหนดไว้ ในขั้นตอนนี้

นักพัฒนาอาจทำหน้าที่ในการนำเสนอข้อมูลจากการศึกษาวิเคราะห์ กระตุ้นให้เกิดการคิดค้นแนวทางแก้ไขปัญหา สนับสนุนให้กลุ่มดำเนินกิจกรรมตามแนวทางที่วางไว้รวมถึงการสนับสนุนด้านความรู้ เทคโนโลยีที่จำเป็นต่อการทำงานกลุ่ม

3. **ขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม (ขั้นการขยายกลุ่ม / การบำรุงรักษากลุ่ม)** ในขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนการพัฒนา ทั้งในระดับกลุ่ม (คือการขยายวัตถุประสงค์ ขยายกิจกรรม ขยายสมาชิกภายในกลุ่ม) และการพัฒนาจากระดับกลุ่มสู่การเชื่อมโยงกับกลุ่มอื่นเป็นเครือข่าย ประเด็นสำคัญที่ต้องดำเนินการในขั้นตอนนี้คือ การกระตุ้นให้เห็นความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย และการพัฒนาความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันเป็นเครือข่าย เช่น การสร้างแม่ข่าย หรือแกนกลางในการประสาน การเสริมด้านการบริหารจัดการ การพัฒนาระบบการติดต่อสื่อสาร

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (ม.ป.ป. : 1-3 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ 2543 : 291) ได้สรุปขั้นตอนการเกิด การพัฒนาของกลุ่มหรือวงจรชีวิตของกลุ่ม ว่ากลุ่มเหมือนคนคือ มี เกิด แก่ เจ็บ ตาย ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 วงจรชีวิตของกลุ่ม

จากวงจรดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า เงื่อนไขการเกิดกลุ่ม คือ การทำให้คนที่ต่างคนต่างอยู่ได้มองเห็นปัญหาของตน โดยก่อนที่เกิดการรวมกลุ่มควรมีการเตรียมการก่อนเกิดกลุ่ม ทั้งการกระตุ้นให้บุคคลมองปัญหาของตนเอง การค้นหาผู้นำ การให้ข้อมูล และเมื่อเกิดกลุ่มแล้ว กลุ่มจะมีการทำกิจกรรม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ เมื่อกลุ่มดำเนินกิจกรรมประสบผลสำเร็จ มีการขยายผลเพิ่มขึ้น ก็คือการเติบโตของกลุ่ม ซึ่งระหว่างการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอาจจะต้องประสบปัญหาภายใน ทั้งปัญหาของสมาชิก ปัญหากรรมการ ปัญหาดำเนินการ บริหารจัดการ เปรียบเสมือนกับ “กลุ่มเจ็บ” นั่นเอง

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น (2540 : 19 - 29) ได้นำเสนอกระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชน ในระดับรากหญ้า จากประสบการณ์ทำงานของนักพัฒนาในฐานะกึ่งนักวิชาการและกึ่งนักพัฒนา 4 ท่าน พบว่ามีลักษณะร่วมกัน โดยแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน โดยในทุกขั้นตอนจะมีกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของสมาชิกขององค์กรร่วมด้วย ดังภาพที่ 3

1. **ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม** ขั้นตอนนี้ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อยที่อาจเกิดพร้อมกันหรือเหลื่อมล้ำกัน ได้แก่

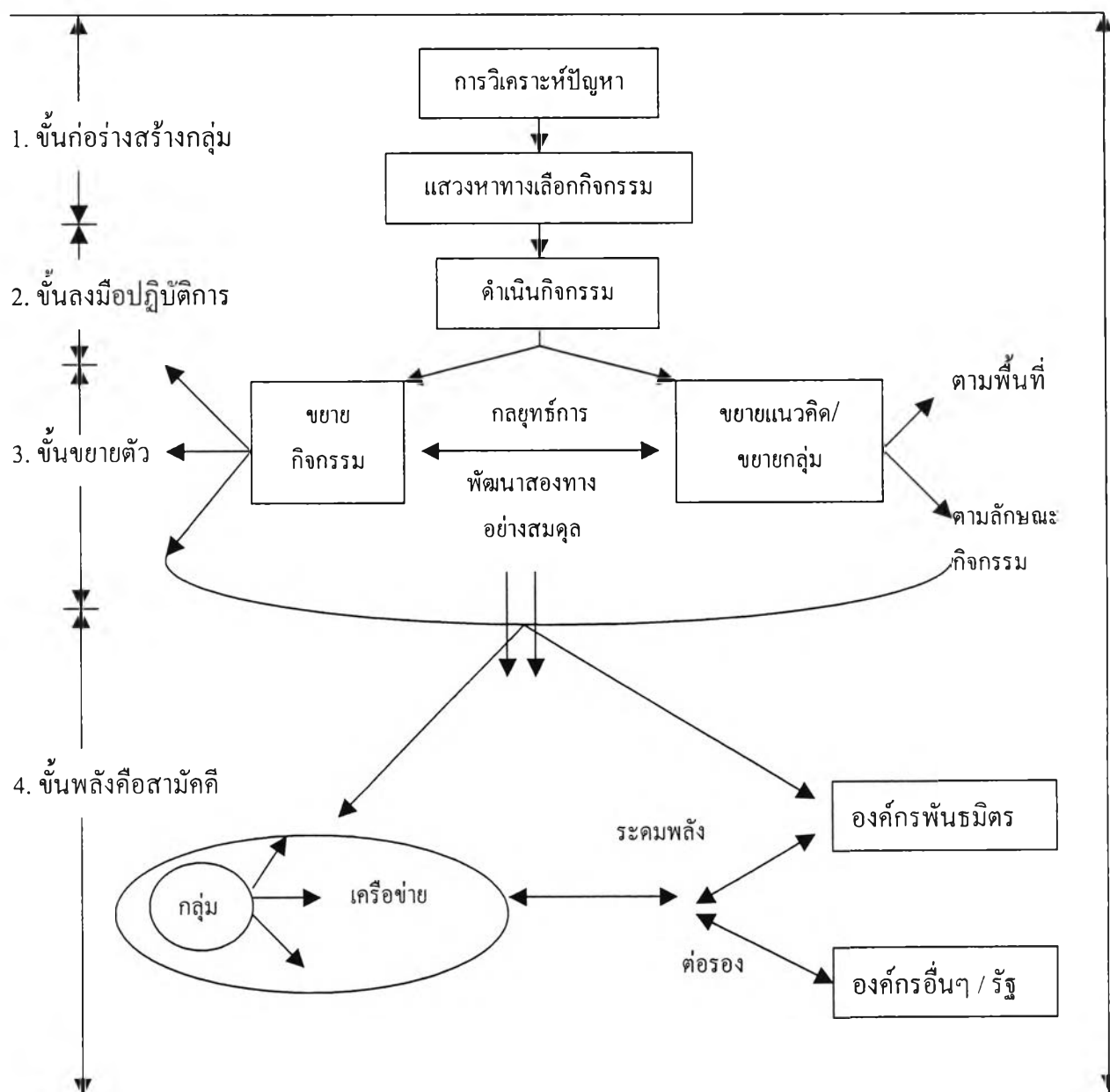
1) **ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน** เป็นขั้นตอนสำคัญ เนื่องจากความสำเร็จของการพัฒนาขึ้นอยู่กับความเข้าใจปัญหาอย่างรอบด้านด้วยชุมชนเอง

2) **ขั้นการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม** เป็นขั้นตอนการระดมความคิดเพื่อจัดลำดับของกิจกรรมให้เหมาะสมกับศักยภาพขององค์กร การแสวงหาทางเลือก เกิดจากการระดมความคิดเห็น การศึกษาดูงาน การคาดการณ์ล่วงหน้าถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม รวมทั้งการประเมิน โอกาส และขีดจำกัดของกลุ่ม และพบว่ากิจกรรมขององค์กรชุมชน จะมีลักษณะเป็นองค์รวมคือมีการผสมผสานการพัฒนาในทุกๆ ด้าน โดยไม่มีการแยกส่วนกัน โดยเด็ดขาด

2. **ขั้นลงมือปฏิบัติการ** เป็นขั้นตอนการลงมือดำเนินกิจกรรมโดยมีหลักการสำคัญ คือ การพยายามพึ่งตนเอง และใช้ทรัพยากรเท่าที่มีอยู่ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการลองผิดลองถูก หากองค์กรชุมชนได้เรียนรู้จะช่วยให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

3. **ขั้นขยายตัว** การขยายตัวขององค์กรชุมชน จะมีได้ 2 ลักษณะ คือการขยายกิจกรรมขององค์กรชุมชน ซึ่งโดยธรรมชาติจะเป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดังนั้นจะมีกิจกรรมที่หลากหลายทั้งในด้าน สังคม เศรษฐกิจการเมือง อีกลักษณะหนึ่งเป็นการขยายแนวคิดและกิจกรรมที่ประสบความสำเร็จไปยังกลุ่มองค์กรชุมชนอื่นในต่างพื้นที่ ซึ่งการขยายตัวในลักษณะนี้ช่วยให้เกิดเครือข่าย ซึ่งช่วยให้องค์กรชุมชนมีความยั่งยืนจากการพึ่งพาอาศัยกัน

4. **ขั้นพลังคือสามัคคี** จากพลังสามัคคีในขั้นตอนที่สามองค์กรชุมชนจะมีความเข้มแข็ง ซึ่งความสามัคคีดังกล่าวจะสามารถระดมความร่วมมือจากบุคคลภายนอกที่เรียกว่าองค์กรพันธมิตรในการขยายกิจกรรมของกลุ่มออกไป นอกจากนี้พลังสามัคคียังถูกนำไปใช้ในรูปแบบการต่อรอง เพื่อความเป็นธรรมในสังคม องค์กรชุมชนที่มีความสามัคคี จนเป็นที่ยอมรับจากบุคคลภายนอก จะได้รับการยอมรับจากสังคมในสถานภาพการเป็นตัวแทนองค์กรชุมชน ซึ่งจะได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างนโยบายที่เกี่ยวข้องกับองค์กรชุมชน

ภาพที่ 3 ขั้นตอนการพัฒนาองค์กรชุมชน (สถาบันวิจัยและพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540 : 20)

จากการทบทวนเอกสาร พบว่า ขั้นตอนพัฒนาชุมชน สรุปได้ว่า เริ่มจากขั้นตอนการก่อร่างสร้างกลุ่ม คือ เกิดการรวมตัวกันขึ้นด้วยจากสถานการณ์ความต้องการที่คล้ายคลึงกัน ความรู้สึกเป็นพวกพ้อง มีความสามัคคี และการมีแกนนำ ต่อมาเป็นขั้นตอนที่เริ่มและพัฒนา กิจกรรมกลุ่ม มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับ เกิดการเรียนรู้ และส่งเสริมความสัมพันธ์จากการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม โดยคำนึงถึงการพึ่งพาตนเอง และใช้ทรัพยากรเท่าที่มีอยู่ การพัฒนากลุ่มเป็นได้ทั้งการขยายกิจกรรม ขยายแนวคิด ขยายกลุ่ม เมื่อกลุ่มพัฒนาตนเองได้แล้ว ต่อมา ก็จะเป็นขั้นเชื่อมกันเป็นเครือข่ายซึ่งช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดการประสานพึ่งพากันของกลุ่มที่รวมตัวเป็นเครือข่าย ช่วยให้เกิดพลังต่อรองในการรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มและช่วยสร้างการยอมรับจากสังคมให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างนโยบาย และได้รับการยอมรับให้เป็นสถาบันทางสังคม

2.4 องค์ประกอบการพัฒนาองค์กรชุมชน

ประเวศ วะสี (2539 : 7 – 10) ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาองค์กรชุมชนสู่ความเข้มแข็งต้องอาศัยพลัง 3 ประการ ซึ่งเมื่อผนวกกันเข้าจะช่วยให้องค์กรมีศักยภาพสูง ได้แก่

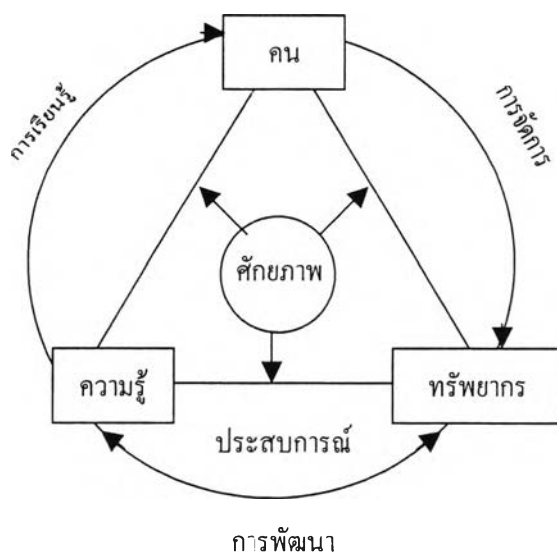
1. พลังความรู้เนื่องจากปัญหามีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน ดังนั้นองค์กรชุมชนจำเป็นต้องมีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีความสำคัญที่สุดต่อการแก้ปัญหาทุกชนิดและทุกระดับของการพัฒนา

2. พลังการจัดการ เพื่อให้การดำเนินกิจกรรมขององค์กรชุมชนลุล่วงได้ดีต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันในการบริหารจัดการ ซึ่งอาจแบ่งเป็นสามระบบใหญ่ คือ ระบบงาน ระบบเงิน และระบบบุคลากร (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2544 : 25)

3. พลังแห่งธรรมะ การเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันขององค์กรชุมชนเป็นธรรมะใหญ่ เพราะต้องมีความรัก ความเมตตา ความอดทนต่อความแตกต่าง การเห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน การลดความเห็นแก่ตัว ซึ่งสิ่งเหล่านี้ที่เกิดขึ้นจะทำให้ผู้ร่วมเรียนรู้มีความสุขมาก เพราะมีการพัฒนาทางมิติ จิตวิญญาณ (spiritual development) เกิดขึ้น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาการจัดการ และส่งเสริมการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนยิ่งๆ ขึ้น

เสรี พงศ์พิศ (2546 : 16-27) ได้ประมวลข้อมูลและประสบการณ์การทำงานพัฒนาชุมชนประมาธยี่สิบปี และได้นำเสนอกระบวนการทัศน์พัฒนาใหม่ กล่าวคือกระบวนการพัฒนาไม่ใช่การไปทำโครงการเพื่อช่วยชาวบ้าน แต่เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเอง กระบวนการพัฒนาศักยภาพประกอบด้วยการเรียนรู้การจัดการทรัพยากร (คน ผลผลิต ธรรมชาติ และทุนต่าง ๆ ของชุมชน) การนำความรู้ไปพัฒนาทรัพยากร ช่วยเพิ่มมูลค่าให้ทรัพยากร และการจัดการแบบยั่งยืนเป็นกระบวนการที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ของชุมชนดังภาพที่ 5 กระบวนการพัฒนาศักยภาพของชุมชนเป็นกระบวนการสร้างทุนความรู้ ทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม ซึ่งหากปราศจากทุนเหล่านี้ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนเงินก็จะมีวันพอ ไม่ยั่งยืนอย่างที่ผ่านมา

ภาพที่ 4 องค์ประกอบของการพัฒนา

จะเห็นว่าการพัฒนาองค์กรชุมชน เน้นการพัฒนาคนโดยอาศัยองค์ประกอบหลัก คือ การเรียนรู้ การบริหารจัดการทรัพยากร และการมีคุณธรรม ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าองค์ประกอบทั้งสามสอดคล้องกับการพัฒนาคนเพื่อการดำเนินชีวิตสู่การมีสุขภาพ คือ การเน้นการพัฒนาคนให้เป็นคนดีมีคุณธรรม พัฒนาคนให้มีปัญญาด้วยการพัฒนาการเรียนรู้ เพื่อการแก้ปัญหาและการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลอื่นในกิจกรรมของกลุ่ม ซึ่งก็คือการบริหารจัดการทรัพยากรของกลุ่ม เพื่อให้กลุ่มบรรลุสู่เป้าหมายที่ต้องการ อย่างไรก็ตามองค์ประกอบทั้งสามมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน คือ เป็นเหตุปัจจัยต่อกันซึ่งจะช่วยให้องค์กรชุมชนเกิดการพัฒนาและดำรงอยู่ได้

2.5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน / องค์กรชุมชน

2.5.1 กระบวนการเรียนรู้

1. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ (ทิสนา แคมมณี และคณะ, 2545 : 1-27)

1) ความหมายของการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้ ในความหมายของผลการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ หรือการใช้วิธีการเรียนรู้ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การเรียนรู้ มีลักษณะเป็นทั้งผลลัพธ์อันเป็นเป้าหมายปลายทาง (ends) และวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมาย (means) ซึ่งลักษณะทั้งสองเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน และส่งผลกระทบต่อกัน ดังนั้นเมื่อพูดถึงการเรียนรู้จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ และผลการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วยส่วนที่เป็นความรู้

ความเข้าใจ ทักษะ และเจตคติเกี่ยวกับสาระที่เรียนรู้ และส่วนที่เป็นกระบวนการหรือวิธีการเรียนรู้

2) มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้ บุคคลทุกคนเกิดมามีศักยภาพในการเรียนรู้ด้วยตนเอง แม้จะไม่มีผู้สอนก็สามารถเรียนรู้ได้ การที่มนุษย์สามารถดำรงเผ่าพันธุ์และมีชีวิตที่เจริญขึ้นเรื่อย ๆ ได้นั้น ก็สืบเนื่องมาจากการที่มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วด้วยการสอนของผู้รู้ ซึ่งหากอาศัยกระบวนการตามธรรมชาติก็จะเกิดการเรียนรู้ได้แต่จำเป็นต้องใช้เวลานาน หรือหากไม่มีสถานการณ์ที่อำนวยก็อาจไม่เกิดขึ้นเลย กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่แต่ละบุคคลใช้เพื่อช่วยให้ตนเองเกิดการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ผู้เรียนต้องเป็นผู้จัดกระทำต่อสิ่งเร้าหรือสาระการเรียนรู้ มิใช่เพียงรับสิ่งเร้าหรือสาระเข้ามาเท่านั้น ผู้เรียนรู้ต้องเป็นผู้สร้างความหมายของสิ่งเร้าหรือข้อความรู้ที่รับเข้ามาด้วยตนเอง

3) ทฤษฎีหลักการและแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับการเรียนรู้ ขอบข่ายของทฤษฎี หลักการที่มาของกระบวนการเรียนรู้ ได้มีการพัฒนา ตั้งแต่ช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 จนถึงปัจจุบันนี้ ทฤษฎีการเรียนรู้ที่นิยมใช้ในปัจจุบัน มีดังนี้

3.1 ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของเพียเจต์ (PIAGET)

เพียเจต์เชื่อว่า สติปัญญาของบุคคลมีการพัฒนาเป็นลำดับขั้นตามวัย ดังนี้ 1) ขั้นการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sensori – motor period) เป็นขั้นพัฒนาการในวัย 0–2 ปี เด็กในวัยนี้มีความคิดตามการรับรู้และการกระทำ 2) ขั้นก่อนปฏิบัติการคิด (preoperational period) เป็นขั้นพัฒนาการในวัย 2 – 7 ปี ความคิดของเด็กยังขึ้นกับการรับรู้ และการกระทำเป็นส่วนใหญ่แต่เริ่มเรียนรู้สัญลักษณ์และการใช้เหตุผลได้บ้าง 3) ขั้นการคิดแบบรูปธรรม (concrete operational period) เป็นขั้นพัฒนาการในวัย 7 – 11 ปี เด็กสามารถสร้างภาพในใจ คิดย้อนกลับ และเข้าใจความสัมพันธ์ของตัวเลขและสิ่งต่าง ๆ ได้มากขึ้น 4) ขั้นการคิดแบบนามธรรม (formal operational period) เป็นขั้นพัฒนาการในช่วง 11 – 15 ปี เด็กสามารถคิดสิ่งที่เป็นนามธรรมและคิดตั้งสมมติฐานได้

นอกจากนี้ เพียเจต์ยังได้อธิบายกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการทางสติปัญญาไว้ว่า บุคคลเกิดการเรียนรู้จากกระบวนการซึมซับหรือดูดซึม (assimilation) ข้อมูลและประสบการณ์ต่าง ๆ เข้าไปเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางสติปัญญาเดิมของตน เป็นเหตุให้โครงสร้างเดิมเปลี่ยนไปแต่หากบุคคลไม่สามารถปรับประสบการณ์ใหม่กับประสบการณ์เดิมให้เข้ากันได้ก็จะเกิดภาวะไม่สมดุล (disequilibrium) ซึ่งบุคคลจะต้องใช้กระบวนการปรับสภาวะ (accommodation) เข้าไปช่วย

3.2 ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรุนเนอร์ (BRUNER)

บรุนเนอร์เชื่อว่า มนุษย์เลือกที่จะรับรู้สิ่งที่ตนเองสนใจ และกระบวนการเรียนรู้เกิดจากกระบวนการค้นพบด้วยตนเอง (discovery learning) เขากล่าวว่า มนุษย์มีขั้นตอนการเรียนรู้จากภาพแทนของจริง (enactive stage) และขั้นการเรียนรู้จากของจริง (iconic stage) และขั้นการเรียนรู้ สัญลักษณ์และนามธรรม (symbolic stage) เขาเชื่อว่าการเรียนรู้ที่ได้ผลดีที่สุด คือ การให้ผู้เรียนค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเอง (discovery learning) การเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากการที่คนเราสามารถสร้างความคิดรวบยอด และเกิดการคิดแบบหยั่งรู้ (intuition) ขึ้น โดยแรงจูงใจภายในเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนรู้

3.3 ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูล

(Information Processing Theory)

คลอสเมียร์ (KLAUSMEIER) ได้อธิบาย การเรียนรู้ของมนุษย์โดยเปรียบเทียบการทำงานของคอมพิวเตอร์กับการทำงานของสมอง เขาอธิบายกระบวนการประมวลข้อมูลของสมองไว้ว่า เมื่อมนุษย์รับสิ่งเร้าเข้ามา ทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 สิ่งเร้าที่เข้ามาจะได้รับการบันทึกไว้ในความจำระยะสั้นหากบุคคลต้องการจะเก็บข้อมูลนั้นไว้ใช้ต่อ ๆ ไปข้อมูลนั้นจะต้องเปลี่ยนรูปโดยการเข้ารหัส (encoding) เพื่อนำไปเก็บไว้ในความจำระยะยาวซึ่งบุคคลนั้นจะสามารถเรียกข้อมูลดังกล่าวต่าง ๆ ออกมาใช้ได้ภายหลัง โดยการถอดรหัส (decoding) กระบวนการดังกล่าว ได้รับการบริหารควบคุมอีกชั้นหนึ่ง ด้วยกระบวนการ “รู้คิด” หรือ “metacognition” ซึ่งประกอบด้วยแรงจูงใจ ความตั้งใจ ความมุ่งมั่น รวมทั้งเทคนิค และกลวิธีต่าง ๆ ที่บุคคลใช้ในการบริหารควบคุมการคิดของตนเอง

3.4 ทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences)

การ์ดเนอร์ (GARDNER) กล่าวว่า “เชาวน์ปัญญา” (intelligence) ของบุคคลมิได้มีเพียงความสามารถทางด้านภาษาและคณิตศาสตร์ดังที่เคยเชื่อกันมา แต่อดีบุคคลแต่ละคนมีเชาวน์ปัญญาอยู่อย่างหลากหลายถึง 8 ด้านด้วยกันเพียงแต่มีความสามารถแต่ละด้านไม่เท่ากัน ความสามารถที่ผสมผสานกันออกมา ทำให้บุคคลแต่ละคน มีแบบแผนซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน หากบุคคลได้รับการส่งเสริมที่เหมาะสม จะสามารถพัฒนาความสามารถที่ตนมีอยู่ให้เต็มศักยภาพได้เชาวน์ปัญญา 8 ประการ ดังกล่าวได้แก่ เชาวน์ปัญญา 1) ด้านภาษา (linguistic intelligence) 2) ด้านคณิตศาสตร์หรือการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ (logical – mathematical intelligence) 3) ด้านมิติสัมพันธ์ (spatial intelligence) 4) ด้านดนตรี (musical intelligence) 5) ด้านการเคลื่อนไหวร่างกายและกล้ามเนื้อ (bodily – kinaesthetic intelligence) 6) ด้านการสัมพันธ์กับผู้อื่น (interpersonal intelligence) 7) ด้านการเข้าใจตนเอง (intrapersonal intelligence) และ 8) ด้านความเข้าใจธรรมชาติ (naturalist intelligence) เชาวน์ปัญญาแต่ละด้านไม่ได้ทำงานแยกจาก

กันแต่ก็จะทำงานในลักษณะผสมผสานกันไป เขาว่าปัญญาทุกด้านได้รับการถ่ายทอดทางพันธุกรรมส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคมอันได้แก่วัฒนธรรมและการศึกษา

การ์ดเนอร์อธิบายว่า เขาว่าปัญญาของบุคคลจะแสดงออกทางความสามารถ 3 ประการ คือ 1) ความสามารถในการแก้ปัญหาในสภาพการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติและตามบริบททางวัฒนธรรมของบุคคลนั้น 2) ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานที่มีประสิทธิภาพและสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมและ 3) ความสามารถในการแสวงหาหรือตั้งปัญหาเพื่อหาคำตอบและเพิ่มพูนความรู้

3.5 ทฤษฎีการสร้างความรู้ (Constructivism)

ทฤษฎีการสร้างความรู้มีรากฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการทางเขาว์ปัญญาของเพียเจต์ (PIAGET) และวิกีทอสกี (VYGOTSKY) ซึ่งอธิบายว่า โครงสร้างทางสติปัญญา (schema) ของบุคคลมีการพัฒนาผ่านทางกระบวนการดูดซึมหรือซึมซับ (assimilation) และกระบวนการปรับโครงสร้างทางสติปัญญา (accommodation) เพื่อให้บุคคลอยู่ในสภาวะสมดุล (equilibrium) ซึ่งเพียเจต์เชื่อว่าคนทุกคนจะมีพัฒนาการไปตามลำดับขั้นจากการมีปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์กับสิ่งแวดล้อมและสังคม ส่วนวิกีทอสกีให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมสังคมและภาษามากขึ้น

นักทฤษฎีกลุ่มการสร้างความรู้มีความเห็นว่า แม้โลกนี้จะมีอยู่จริง แต่ความหมายของสิ่งต่าง ๆ มิได้มีอยู่ในตัวของมันเอง สิ่งต่าง ๆ มีความหมายขึ้นมาจากการคิดของคนที่ได้รับรู้สิ่งนั้น ๆ ดังนั้น สิ่งต่าง ๆ ในโลกจึงไม่มีความหมายที่ถูกต้องหรือเป็นจริงที่สุด แต่ขึ้นกับการให้ความหมายของคนในโลกดังนั้นทฤษฎีนี้จึงให้ความสำคัญกับกระบวนการและวิธีการของบุคคลในการแปลความหมายและสร้างความรู้ความเข้าใจจากประสบการณ์ต่างๆ และถือว่าสมองเป็นเครื่องมือสำคัญที่บุคคลใช้ในการแปลความหมายของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกนี้ ซึ่งการแปลความหมายของแต่ละบุคคลจะขึ้นกับการรับรู้ ประสบการณ์ ความเชื่อความต้องการ ความสนใจ และภูมิหลังของแต่ละบุคคลซึ่งมีความแตกต่างกัน ดังนั้น การสร้างความรู้ของข้อมูลความรู้ และประสบการณ์ต่างๆ จึงเป็นเรื่องเฉพาะตนที่บุคคลจะต้องใช้กระบวนการทางสติปัญญาในการจัดกระทำ (acting on) มิใช่เป็นเพียงการรับ (taking in) ข้อมูลเท่านั้น

3.6 ทฤษฎีการสร้างความรู้โดยการสร้างสรรค์ชิ้นงาน

(Constructionism)

ทฤษฎีนี้ใช้แนวคิดพื้นฐานเดียวกันกับทฤษฎีการสร้างความรู้ แต่เพพเพิร์ต (PAPERT) มีความคิดต่อเนืองว่า หากผู้เรียนมีโอกาสได้สร้างความรู้และนำความคิดของตนเองไปสร้างสรรค์ชิ้นงานขึ้น โดยอาศัยสื่อและเทคโนโลยีที่เหมาะสม จะช่วยทำให้ความคิดนั้นเห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน เมื่อผู้เรียนสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นมาในโลก ก็หมายถึงการสร้างความรู้ขึ้นในตนเอง ความรู้ที่สร้างขึ้นจะมีความหมายอยู่คงทน และไม่ลืมง่าย นอกจาก

นั้นผู้เรียนจะสามารถถ่ายทอดให้ผู้เข้าใจความคิดของตนได้และความรู้ที่สร้างขึ้น จะเป็นฐานที่มั่นคงช่วยให้ผู้เรียนสามารถสร้างความรู้ต่อไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

3.7 ทฤษฎีการเรียนรู้แบบร่วมมือ (Theory Of Cooperative

Learning)

สลาวิน (SLAVIN) เดวิด จอห์นสัน (DAVID JOHNSON) และ รอเจอร์ จอห์นสัน (ROGER JOHNSON) กล่าวว่าในกระบวนการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนเป็นมิติที่มักถูกละเลยหรือมองข้ามไป โดยปกติปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ เป็นลักษณะแข่งขันกัน ลักษณะต่างคนต่างเรียน และลักษณะร่วมมือกัน เขาเน้นความสำคัญของการเรียนรู้แบบร่วมมือ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ 1) มีการพึ่งพาอาศัยกัน (positive interdependence) 2) มีการปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิด (face to face promotive interaction) 3) สมาชิกแต่ละคนมีบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้ (individual accountability) 4) มีการใช้ทักษะการสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และ ทักษะการทำงานกลุ่ม (interpersonal and small – group skills) และ 5) มีการวิเคราะห์กระบวนการกลุ่ม (group processing) หากผู้เรียนได้ร่วมมือกันในลักษณะดังกล่าว จะเกิดการเรียนรู้ที่ดีขึ้น เนื่องจากการร่วมมือกันช่วยให้ผู้เรียนมีความพยายามที่จะเรียนรู้ให้บรรลุเป้าหมาย มีแรงจูงใจภายใน แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ รู้จักใช้เวลาอย่างมีประสิทธิภาพ และรู้จักคิดอย่างมีวิจารณญาณ นอกจากนี้ ผู้เรียนยังมีความสัมพันธ์ต่อกันและกันดีขึ้นและมีสุขภาพจิตดีขึ้นด้วย

จากแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ จะเห็นว่าทุกแนวคิดให้ความสำคัญต่อผู้เรียนรู้ เนื่องจากการเรียนรู้เป็นการพัฒนาศักยภาพของคน ดังที่ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของเพียเจต์ที่อธิบายว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา โดยบุคคลเกิดการเรียนรู้จากกระบวนการซึมซับหรือดูดซับข้อมูลและประสบการณ์เข้าไปเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางสติปัญญาเดิมของตน เป็นเหตุให้โครงสร้างเดิมเปลี่ยนไป แต่หากไม่สามารถปรับประสบการณ์ใหม่กับประสบการณ์เดิมให้เข้ากันก็จะเกิดภาวะไม่สมดุล ซึ่งบุคคลต้องใช้กระบวนการปรับสภาวะ โดยใช้กระบวนการทางสติปัญญาของตน ในการคิดหาวิธีที่จะสร้างความหมายของสิ่งเร้าใหม่กับสิ่งเดิมที่มีอยู่ เช่น ใช้กระบวนการทางสังคมเข้าไปช่วยหาข้อมูลความคิดเห็นต่าง ๆ มาเพิ่มขึ้น หรือใช้กระบวนการคิดต่าง ๆ เข้ามาช่วยจนในที่สุดสามารถสร้างความหมายของสิ่งนั้นกับสิ่งเดิม ความหมายที่สร้างขึ้นจึงเป็นผลการเรียนรู้ของกระบวนการเรียนรู้ อันเป็นกระบวนการสร้างความหมายของข้อมูล สิ่งเร้า และประสบการณ์ต่าง ๆ ของคน ซึ่งบุคคลแต่ละคน อาจสร้างออกมาไม่เหมือนกัน และส่งผลให้บุคคลเกิดการปรับโครงสร้างทางสติปัญญาของตน ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของบรุนเนอร์ก็ให้ความสำคัญต่อผู้เรียนรู้ เนื่องจากการเรียนรู้เป็นกระบวนการค้นพบด้วยตนเอง ซึ่งเกิดขึ้นได้จากการที่สามารถสร้างความคิดรวบยอด และเกิดการคิดแบบหยั่งรู้ และมีปัจจัยสำคัญ คือ แรงจูงใจ

ภายในของบุคคล นอกจากนี้ทฤษฎีกระบวนการทางสมองในการประมวลข้อมูลก็ได้ขยายแนวคิดการเรียนรู้ให้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ มนุษย์ใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 ในการรับสิ่งเร้า และเมื่อได้เรียนรู้แล้ว ก็จะมีการเก็บข้อมูล โดยการเข้ารหัสเพื่อนำไปเก็บไว้ในความจำระยะยาว ซึ่งมีความหมายตรงกับโครงสร้างทางสติปัญญาเดิมของเพียเจต์ และเมื่อต้องการใช้ก็จะมีการถอดรหัสข้อมูล ทฤษฎีนี้ได้ให้ความสำคัญต่อความตั้งใจ ความมุ่งมั่น และเทคนิควิธีการที่บุคคลใช้ในการบริหารควบคุมการคิดของตนเอง ซึ่งก็คือแรงจูงใจภายในของบุคคลที่จะมีส่วนควบคุมกระบวนการเรียนรู้ของตนเอง สำหรับทฤษฎีปัญหา กล่าวว่า เซาว์นีย์ปัญหาของบุคคลมีถึง 8 ด้าน และในการทำงานมีลักษณะผสมผสานกัน เซาว์นีย์ปัญหาได้รับการถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ และได้รับอิทธิพลจากบริบททางสังคม อันได้แก่ วัฒนธรรมและการศึกษา การแสดงออกซึ่งความสามารถของเซาว์นีย์ปัญหา ได้แก่ ความสามารถในการแก้ปัญหา ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงาน และความสามารถในการแสวงหาหรือตั้งปัญหาเพื่อหาคำตอบและเพิ่มพูนความรู้ ในส่วนทฤษฎีการสร้างความรู้ได้เน้นให้เห็นว่าการให้ความหมายขึ้นอยู่กับความคิด ดังนั้นกระบวนการและวิธีการของบุคคลในการแปลความหมาย และสร้างความรู้ความเข้าใจขึ้นอยู่กับประสบการณ์ ความเชื่อ ความต้องการ ความสนใจ และภูมิหลังของแต่ละบุคคล จึงมีความแตกต่างกัน การสร้างความหมายของข้อมูลความรู้ และประสบการณ์จึงเป็นเรื่องเฉพาะตน และมีการต่อยอดแนวคิดในทฤษฎีการสร้างความรู้ โดยการสร้างสรรค์ชิ้นงานว่า เมื่อเรียนรู้แล้วและมีการนำความคิดของตนเองไปสร้างสรรค์ชิ้นงาน ทำให้เห็นเป็นรูปธรรม จะช่วยให้ความรู้ที่สร้างขึ้น มีความหมายอยู่คงทน ไม่ลืมนง่าย และสามารถส่งเสริมให้สร้างความรู้ต่อไปเรื่อย ๆ ส่วนทฤษฎีการเรียนรู้แบบร่วมมือ ได้ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้เป็นกลุ่ม เนื่องจากตระหนักว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนในกลุ่มจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้ดีขึ้น เนื่องจากการร่วมมือกันช่วยให้ผู้เรียนมีความพยายามที่จะเรียนมีแรงจูงใจภายในเพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน ส่งเสริมการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และยังช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ทำให้มีความสุข จะเห็นว่าทฤษฎีการเรียนรู้ที่ทบทวนมาทั้งหมดสามารถบูรณาการใช้เป็นฐานสร้างความเข้าใจการเรียนรู้ของชุมชนและองค์กรชุมชน

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538 อ้างถึงในจำลอง คำบุญชูและคณะ, 2545 : 31-32) ได้กล่าวถึงความหมายและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนว่าจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร ลำพังเพียงการรวมตัวของคนในหมู่บ้านหรือพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใด ไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้ว่า นั้นมีความเป็นชุมชนหรือมีองค์กรชุมชนแต่การรวมตัวนั้นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์กิจกรรม การมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่ม หรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย ผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชนคือเรื่องสะท้อนที่ดีประการหนึ่งถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชน การแยกตัวชี้วัด และกิจกรรมการพัฒนาออกเป็นด้าน ๆ สะท้อนถึงระบบความคิดในการมองแบบแยกส่วน ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นสาเหตุหลักสำคัญของความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศ หัวใจของการพัฒนา คือ การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเป็นการ

แก้ปัญหาทุกด้าน ได้อย่างเป็นองค์รวม และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนก็คือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึก ความรู้ ทักษะ ไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่มที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหา นานาชนิด และปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538 อ้างถึงในจำลอง คำบุญชู และคณะ, 2545 :32) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เป็นการเข้าไปกระตุ้น พื้นฟูและยกระดับองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง และได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ไว้ดังนี้ (สีลาภรณ์ นาครทรรพ 2539 ก :61-64)

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และแม้ว่าสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนอาจจะไม่ตระหนัก แต่แท้ที่จริงแล้วกระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่ก็ยังมีหลายเรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุด เกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลองทางเลือกการแก้ปัญหาต่างๆ มาแล้วในชีวิตจริง การพูดคุยถกเถียงของคนในชุมชน จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง ผลิตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้วสมาชิกก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มก็ได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้แล้ว ได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเพื่อหาทางแก้ต่อไปอีก กระบวนการคิดทำทบทวนวิเคราะห์ทำจึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (interactive learning through action)

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (problem oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้มี

ความหมายเพียงยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นหาทางเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองให้ดีขึ้น นอกจากนี้การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงยังมีความหมายในอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้อยู่แล้ว การทำความเข้าใจในสิ่ง/สถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้อยู่แล้วย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้น ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการที่ผู้เรียนเรียนจากเรื่องที่ไกลตัวหรือไม่รู้จัก

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและ/หรือทรัพยากรระหว่างกันและกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดร่วมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจ หรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยนี้เครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือกลุ่มคนที่เข้าร่วมกันเรียนรู้และร่วมกันทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นเอง แต่ในระดับที่สูงกว่าชุมชนขึ้นมา คำว่าเครือข่ายมักจะถูกใช้โดยนัยว่า หมายถึง องค์กรชุมชนในหลาย ๆ แห่งที่มีวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ร่วมกัน หรือเชื่อมโยงถึงกัน อาทิ เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น องค์กรชุมชนที่ร่วมอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ ๆ

เดวิท แมทิวส์ เขียน จีวรวิฒิ เสนาคำ , ผู้แปล (2540 : 8 –18 อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2542 : 7-8) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คือ สิ่งที่เราเรียนรู้มาและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น การเรียนรู้ของชุมชนไม่แยกขาดจากสำนักสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง จึงมิได้เป็นอะไรอื่น นอกจากชุมชนแห่งการเรียนรู้

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539ก : 66) นำเสนอว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่ เรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม การหาคำตอบ เกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ การพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนเกิดจากกระบวนการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชน เพื่อร่วมคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน อันก่อให้เกิดการยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนให้สูงขึ้น

ประเวศ วะสี (2539 : 8) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ในการปฏิบัติ (interactive learning through action) เป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participatory learning) ซึ่งเป็นธรรมชาติใหญ่ เพราะต้องมีความรัก ความเมตตา ความอดทนต่อความแตกต่าง การเห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน การลดความเห็นแก่ตัว เป็นการพัฒนาทางมิติจิตวิญญาณ (spiritual development) เป็นการนำไปสู่การพัฒนาการจัดการ ทำให้เกิดความเป็นชุมชนที่มีศักยภาพสูงในการแก้ปัญหา

จำนงค์ แรกพิณิจ (2545 : 61-63) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชน เป็นผลจากการเชื่อมโยง คน ความรู้ และทรัพยากรเข้าด้วยกัน เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ สรุปประสบการณ์ที่ได้รับเป็นความรู้ชุดใหม่ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน เป็นกระบวนการต่อเนื่องเคลื่อนไหว เริ่มต้นจากการวิพากษ์ระบบและแนวคิดเดิมที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและไม่ตอบสนองความต้องการของชีวิต ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนเพื่อแสวงหาสิ่งใหม่เข้ามาแทน เกิดการเชื่อมโยงจากกิจกรรมหนึ่งไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ อย่างไม่จบสิ้น

เสรี พงศ์พิศ (2544 : 9) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการที่เกิดจากการได้เห็น ได้สัมผัส ได้ปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นกระบวนการทางปัญญาที่มาจากแรงบันดาลใจ ที่ทำให้ตัดสินใจ และสามารถจัดการทรัพยากรและทุนที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ การเรียนรู้เป็นการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้และประสบการณ์สากล เป็นการเรียนรู้ที่ผสมผสานและบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม การเรียนรู้ของชุมชนจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน ดึงเอาความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบเคารพและพึ่งพาอาศัยกัน ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันของคนในชุมชนคืนกลับมา ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 41-42) กล่าวว่า รากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนมี 3 ประการ คือ

1. คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน
2. ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น
3. ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539ข : 225) ได้อธิบายองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังนี้

1. ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชนที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมายทั้งพ่อ

แม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้า น้ำอาเพื่อน พระหรือนักบวชหรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง เป็นต้น รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถานบัน การเรียนรู้ของชุมชน และทรัพยากรอื่นๆ

2. เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชน จะกำหนดจากความ ต้องการและความจำเป็นของชุมชน เป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือ เป็น รูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่าง ๆ ซึ่งหากพิจารณา โดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชน ไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุม เนื้อหาวิชาต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากแต่ สอดแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตจริง

3. กิจกรรมการเรียนรู้มีหลากหลายวิธี ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน เป็นต้น กิจกรรม การเรียนรู้ทั้งหลายเหล่านี้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ต่างกัน

อดุลย์ วัชรวิบูลย์ (2543 : ง) ได้สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง : การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการ การเรียนรู้ของชุมชนเข้มแข็ง โดยวิธีการสังเคราะห์งานวิจัยในประเด็นต่อไปนี้ 1) ลำดับขั้นตอนของ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง 2) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง และ 3) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ ชุมชนเข้มแข็ง โดยใช้วิธีการสังเคราะห์งานวิจัยที่เรียกว่า การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน ผลการวิจัยพบว่า

1. ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย ลำดับขั้นตอน 7 ประการ คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ ปัญหา ร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหาร่วมกันดำเนินการ ร่วมกันประเมินผลการ ดำเนินการ และร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ

ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักในปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบ ปัญหาและรับรู้เอง เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหา เกี่ยวกับเรื่องการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย หรือที่ ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือกแนวทางแก้ปัญหาร่วมกันโดยการลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผนใน ที่ประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสถาบันและประเมิน โดย สมาชิกและผู้เข้าร่วมกัน

2. องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหา/องค์ความรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยส่วนใหญ่ ได้แก่ การศึกษาประสบการณ์ จากชุมชนอื่น/การศึกษาดูงาน/การพัฒนาศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง

ฐานการเรียนรู้ ประกอบด้วย ฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน และฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก

เนื้อหา/องค์ความรู้ ประกอบด้วย เนื้อหาด้านปัญหา/ความต้องการพัฒนาและด้านการแก้ปัญหา/พัฒนาชุมชน โดยที่เนื้อหาทั้งสองด้านที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วน ใหญ่คือ เรื่องการทำมาหากิน

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องของการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม

ปัจจัยภายในที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่นี้ ได้แก่ ผู้คนที่มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นที่ยอมรับนับถือ สมาชิกมีคุณธรรม จริยธรรม สมาชิกเห็นประโยชน์ของการพัฒนา ร่วมกัน ความสัมพันธ์ในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น การแก้ปัญหาเกิดจากชุมชนเอง

ปัจจัยภายนอกที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่นี้ ได้แก่ แนวคิดและการปฏิบัติของนักพัฒนาจากภายนอก การสนับสนุนจากองค์กร/แหล่งทรัพยากรภายนอก

ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่นี้ ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมอยู่บนพื้นฐานของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากการทบทวนแนวคิด กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน/องค์กรชุมชน มีความสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาชุมชน เนื่องจาก เป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชน องค์กรชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เป็นกระบวนการที่จะช่วยกระตุ้น พื้นฟู และยกระดับองค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนองค์กรชุมชน ให้สามารถแก้ปัญหของตนเองได้ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ อย่างมีปฏิสัมพันธ์ในการปฏิบัติ มีลักษณะสำคัญคือ เป็นกระบวนการกลุ่ม เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง และเป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนองค์กรชุมชน ประกอบด้วย 1) ลำดับขั้นตอนของ กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นวงจร ได้แก่ การวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน 2) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งได้แก่ กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหา/ องค์ความรู้และ 3) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

2.6 การพึ่งพาตนเองของชุมชน / องค์กรชุมชน

หลักการพยายามพึ่งตนเอง (self-reliance) เป็นหลักการที่มีการกล่าวถึงและนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมอย่างแพร่หลายมากในปัจจุบัน จนอาจกล่าวได้ว่า การพึ่งตนเองเป็นแนวทางการพัฒนาอย่างหนึ่ง ซึ่งตั้งต้นจากความเข้าใจในธรรมชาติของประชาชน ในฐานะที่เป็นมนุษย์อย่างน้อยที่สุดก็ย่อมมีพลังสติปัญญา ความสามารถอยู่บนพื้นฐานทางธรรมชาติและสาเหตุที่ช่วยตนเองไม่ได้เช่นทุกวันนี้ ก็เพราะถูกปิดกั้นในการที่จะพัฒนาตนเองจากปัจจัยแวดล้อมธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การบริหาร และวัฒนธรรม การพัฒนาจึงไม่ใช่เรื่องที่จะหยิบยื่นจากเบื้องบน หากจะต้องมุ่งส่งเสริมประชาชนให้ทำความเข้าใจกับปัญหาของตนเองและคิดค้นการแก้ไข ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่สัมพันธ์ต่อปัญหา ความต้องการและความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง (เสนห์ จามริก, 2523 อ้างถึงใน วรณี แกมเกตุ, 2545 :51)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534 อ้างถึงในวรณี แกมเกตุ, 2545 : 51) ได้ให้ความหมายของการพึ่งตนเองได้ไว้ว่า หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้ มีทั้งในระดับปัจเจกชน (individual) และระดับชุมชน (community) กล่าวคือ การพึ่งตนเองได้ ของปัจเจกชน หมายถึง การที่บุคคลสามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ เช่น สามารถแยกตัวออกมาอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ตัดสินใจเรื่องสำคัญได้เอง หรือสามารถขอคำแนะนำของผู้อื่นมาประกอบการตัดสินใจของตน การพึ่งตนเองได้ของชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีความสามารถในการกระทำระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอตามกฎระเบียบของสังคม เพื่อบรรลุเป้าหมายของแต่ละคน หรือเป้าหมายร่วมกัน ณ พื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นเวลานานพอสมควร ซึ่งชุมชนในที่นี้หมายถึงชุมชนในชนบท

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530 อ้างถึงในวรณี แกมเกตุ, 2545 : 52) ให้ความหมายของการพึ่งตนเองในเชิงปัจเจกบุคคลว่า หมายถึงกิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา แต่ความหมายในลักษณะของกลุ่ม หมายถึง สังคม (ชุมชน) ที่มีการจัดระเบียบระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง (self - fulfillment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองโดยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ชุมชนมีอิสระในการตั้งเป้าหมายในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของตนเอง

ปกรณ ปรียากร (2530 อ้างถึงใน วรณี แกมเกตุ, 2545 : 52) ได้กล่าวถึงการพึ่งตนเองว่า การพึ่งตนเองเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนาคือ ความต้องการที่จะยืนหยัดบนพื้นฐานอันเข้มแข็งของตน อันเป็นนัยสำคัญที่แสดงไว้อย่างชัดเจน ทั้งในแนวคิดของทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐาน การพึ่งพาตนเองเป็นกลไกเชิงนามธรรมที่สำคัญยิ่งต่อการยกระดับจิตสำนึกและเพิ่มพูนระดับความเชื่อมั่นของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน และระบบสังคมที่มีต่อศักยภาพและความสามารถของตนในการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองไปสู่

ความมีอารยธรรมที่เพียบพร้อมทั้งในทางจิตภาพและในทางกายภาพ และการพึ่งตนเอง ไม่ได้หมายถึง การดำรงสถานะอยู่อย่างโดดเดี่ยวหรือตัดการช่วยเหลือจากภายนอกจนเหลือศูนย์ แต่ควรจะเป็น การหาตลาดใหม่ด้วยการสร้างพลังของการยื่นห้ช่วยกัน ทางเลือกยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ เอื้ออำนวยต่อการสร้างเงื่อนไขเบื้องต้น อันเป็นประโยชน์ต่อการก้าวรุกไปข้างหน้า การคล้อยตาม แนวคิดทฤษฎีความจำเป็นพื้นฐานที่ว่า การหยั่งรากของการพึ่งตนเองคือการวางแผนที่สามารถ กำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคม การเมืองที่สามารถตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานทั้งใน วัฒนธรรมและในทางคุณภาพแก่มวลชนเสียก่อนจึงจะเติบโตอย่างกล้าแข็งต่อไป

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครการ (2542 : 34) ได้กล่าวว่าในทางทฤษฎี การศึกษาความพยายามพึ่งตนเองมักจะพิจารณาถึงมิติต่าง ๆ ประกอบเข้าด้วยกันดังต่อไปนี้

1. คุณภาพเฉพาะตัว (self – quality) โดยปกติแล้วความพยายามพึ่งตนเองจะเกิดขึ้นต่อเมื่อหน่วยสังคม (social unit) มีลักษณะดังนี้

1) อิสระภาพ (freedom) ในการคิด การพูด การตัดสินใจ หรือการกระทำตาม ความต้องการภายใต้กฎเกณฑ์ของสังคม

2) ความเสมอภาค (equality) ในการเรียนรู้ รับรู้ หรือการแสวงหาสิ่งต่าง ๆ

3) ความเป็นไท (autonomy) ของหน่วยสังคม กล่าวคือ หน่วยสังคมจะต้อง ไม่ถูกครอบงำโดยผู้หนึ่งผู้ใด หรือจากอิทธิพลภายนอกจนขาดอำนาจในการดำเนินกิจการของตนเองอย่างเป็นอิสระตามวัฒนธรรม

4) ศักดิ์ศรี (dignity) ในการร่วมมือ ร่วมคิดหรือร่วมปฏิบัติ ความมีศักดิ์ศรีจะเกิดขึ้นต่อเมื่อหน่วยสังคมนั้นมีความเป็นอิสระอย่างเพียงพอ

5) ความก้าวหน้า (progress) หมายความว่า โอกาสในการที่จะพัฒนามีอยู่พอสมควร

2. มีการกระทำอย่างต่อเนื่องหรือมีความเป็นกระบวนการ (continuing action/ process) ทั้งในด้านความคิดและการตัดสินใจในการกระทำ ในการพัฒนาความพยายามพึ่งตนเอง ในรูปของกระบวนการ ได้มีผู้นำเสนอแนวคิดไว้ตรงกันเช่น กรณีศึกษาของประเทศแทนซาเนีย สรุปการพึ่งตนเองในระดับประเทศได้เป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ ได้แก่ 1) ขั้นปลดปล่อยพันธะ (disengagement) 2) ขั้นสร้างโครงสร้างใหม่ (restructuring) 3) ขั้นสร้างความสัมพันธ์ใหม่ (reassociation) กรณีศึกษาในประเทศอินโดนีเซียเป็นการพึ่งตนเองในระดับชุมชน มี 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของบุคคลหรือขั้นผลิตเพื่อบริโภค 2) ขั้นพัฒนาคุณภาพของบุคคลให้มีจิตสำนึกพึ่งตนเองและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยีที่เหมาะสมและ 3) ขั้นเพิ่มบทบาทของคนในหมู่บ้านต่อการควบคุมสิ่งแวดล้อม หรือขั้นผลิตเพื่อจำหน่าย

3. ระดับการพึ่งตนเอง (level) การพึ่งตนเองแบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่ ระดับบุคคล ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ

เสรี พงศ์พิศ (2546 : 25 – 27) กล่าวว่า ชุมชนเข้มแข็งและชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นเรื่องเดียวกัน มีลักษณะสำคัญอย่างน้อย 4 อย่าง คือ

1) เป็นชุมชนเรียนรู้ และพร้อมที่จะเรียนรู้ มีความต้องการเรียนรู้ ต้องการแสวงหาทางออกของตนเอง โดยแสวงหาความรู้ที่จะช่วยปลดปล่อยตนเองให้หลุดพ้นจากความไม่รู้ และปัญหาต่าง ๆ

2) มีการตัดสินใจอย่างเป็นอิสระ ไม่ต้องรอคำสั่ง เป็นการแสดงถึงความเชื่อมั่นในตนเอง

3) การจัดการทุนของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ ทุนในความหมายกว้างที่ครอบคลุมทุนทางธรรมชาติ คือ ทรัพยากรต่าง ๆ ทุนทางเศรษฐกิจ คือ ทุนที่ชุมชนสร้างขึ้น ผลิตได้ สะสมไว้ ทุนทางสังคม คือ ทุนที่เป็นระเบียบ กฎเกณฑ์ จารีต ประเพณี ที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทุนทางวัฒนธรรม คือ ความรู้ ภูมิปัญญาอันมาพร้อมกับวิถีชีวิตของผู้คน และแสดงออกทางการดำเนินชีวิต การกิน การอยู่ การทำงาน การจัดการชีวิตของตนเองและชุมชน

4) การจัดการชุมชนด้วยธรรมาภิบาล ด้วยความโปร่งใส โดยชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ใช่โดยการรวมอำนาจของผู้นำบางคนบางกลุ่ม งบประมาณประโยชน์พวกพ้องของตนเอง และมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนอื่น ๆ ยังเป็นเครือข่ายอย่างเป็นระบบกับชุมชนอื่น ๆ ได้ก็ยังมีพลัง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และคณะ (2537 , 2538 อ้างถึงในวรรณิ แกมเกตุ , 2545 : 61 – 66) ได้ศึกษาวิจัยในโครงการการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ที่สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติมอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยเป็นผู้รับผิดชอบ ดำเนินการวิจัย โดยทฤษฎีนี้ กล่าวว่า การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้ จะต้องมีการพึ่งตนเองได้ห้าด้านด้วยกันคือ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (technological self-reliance) พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economic self-reliance) พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources self-reliance) พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (psychological self-reliance) และพึ่งตนเองได้ทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural self-reliance) โดยใช้สัญลักษณ์ภาษาอังกฤษว่า TERMS หรือเรียกว่า ตัวแบบ TERMS กล่าวคือ

การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (technological self-reliance) ในทฤษฎีนี้หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องไม้ เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การรู้จักวางโครงการ รู้จักจัดการ มนุษย์สัมพันธ์ เป็นต้น การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และการบำรุงรักษาให้คงสภาพคืออยู่เสมอเพื่อการใช้งาน เทคโนโลยีในความหมายนี้รวมทั้งสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่น ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom) ด้วย

การที่ชุมชนชนบทใดจะพึ่งตนเองได้ ชุมชนนั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีตามความหมายดังกล่าวนี้ เนื่องจากพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีจะทำให้ชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือบางครั้งอาจรวมถึงการทำอุตสาหกรรม

ในครัวเรือน การติดต่อค้าขาย หรือแม้แต่การประกอบอาชีพด้านการบริการ ช่อมแซมเครื่องจักร เครื่องมือ เทคโนโลยีก็จะช่วยได้ แล้วยังอาจช่วยในการติดต่อสื่อสารกับภายนอกชุมชน ทำให้ได้ ข่าวสารที่ดี ทันทต่อเหตุการณ์ รวมไปถึงการใช้เทคโนโลยีทางสังคม เช่น การเป็นผู้นำชุมชนที่ดี การรู้จักวางโครงการ การบริหาร โครงการ การประชาสัมพันธ์ เป็นต้น การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี จึงย่อมจะส่งผลให้ชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้ทางหนึ่ง

การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economic self-reliance) หมายถึง ความสามารถดำรง ชีวิตทางเศรษฐกิจ (ทำมาหาเลี้ยงชีพ) ที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พูนสุขพอควร หรือหากมองในแง่ ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลก็ต้องสูงพอสมควร ถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว การพึ่งตนเองของชุมชนชนบทจะต้องพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะการพึ่งตนเองทาง เศรษฐกิจจะหมายถึงการที่ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ มีรายได้พอเพียง สามารถซื้อ หาอาหาร หรือปัจจัย 4 อย่างอื่น ได้แล้ว ยังอาจหมายถึงการที่ชุมชนจะสามารถซื้อสิ่งของยา แก่ป่วยไข้ ไปหาหมอรักษาไข้ หาเครื่องกีฬาเล่น ทำให้สุขภาพแข็งแรง ซื้ออุปกรณ์การศึกษามา ช่วยตัวเองและลูกหลานในการศึกษาเล่าเรียน ทำให้เฉลี่ยฉลาด หรือแม้แต่ช่วยด้านการพึ่งตนเอง ทางเทคโนโลยีที่กล่าวมาแล้วด้วย การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจจึงช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ด้วยเหตุนี้

การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources self-reliance) ทรัพยากร ธรรมชาติในที่นี้หมายถึง สิ่งใด ๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติ ในชุมชน หรือสามารถหาได้ การพึ่งตนเอง ได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การมีทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นและความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ให้เสียคุณธรรมชาตินัก ตัวอย่างทรัพยากรธรรมชาติคือดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและน้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีค่าและความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ การที่ ชุมชนจะพึ่งตนเองได้ จะต้องสามารถพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ ก็เพราะหากชุมชน ปราศจากการช่วยเหลือจากธรรมชาติ ขาดน้ำ ขาดดินที่ดี หรือขาดพืชพันธุ์ไม้ แร่ธาตุสำคัญ ปลูก พืชพันธุ์เศรษฐกิจไม่ขึ้น ไม่งอกงาม ซื้อขายของธรรมชาติไม่ได้ตามสมควรแล้ว แม้จะพึ่งตนเองได้ ทางอื่นดังกล่าวมาแล้ว บางทีก็ไม่สามารถจะพึ่งตนเองได้ ในทำนองเดียวกันการมีธรรมชาติ บางอย่างเช่น ดิน น้ำ สมบูรณ์เพียงด้านเดียวก็อาจไม่ช่วยให้ชุมชนชนบทพึ่งตนเองได้เหมือนกัน

การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (psychological self-reliance) ในทฤษฎีนี้หมายถึง สภาพจิตใจ ที่กล้าแข็งในการที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิเลสตัณหา ไม่ให้โลก โกรธ หลง หรืออยากได้ อยากดี จนเกินความสามารถของตน การที่ชุมชนชนบทจะพึ่งตนเองได้จะต้องสามารถพึ่งตนเองได้ทาง สังคมด้วย ทั้งนี้เนื่องจากคนที่พึ่งตนเองได้ทางจิตใจเป็นคนที่เข้มแข็ง ปลงใจและปักใจมั่นว่าจะช่วย ตนเองได้ พึ่งตนเอง และยังเป็นคนที่รู้จักพอใจ ไม่โลภมากเกินไป ไม่มีความอยากจน จนเกินไป หาก มีบุคคลประเภทนี้มากขึ้นเพียงใด ย่อมจะยิ่งช่วยทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้มากขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้นอก

จากชุมชนแต่ละชุมชนจะประกอบด้วยบุคคลเหล่านี้แล้ว การที่บุคคลพึ่งตนเองได้ทางจิตใจยังจะเป็นรากฐานของการพึ่งตนเองด้านอื่น เช่น ทางสังคม ทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เป็นต้น ด้วย

การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (socio-cultural self-reliance) ใน ทฤษฎีนี้ หมายถึง ภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของตนไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยกลุ่มของตนเอง หรืออาจขอความร่วมมือช่วยเหลือจากภายนอกก็ได้ ปกติกลุ่มคนที่หมายถึงนี้ต้องมีขนาดใหญ่พอสมควร เช่น ขนาดหมู่บ้านใหญ่ หรือตำบลในปัจจุบันของไทย เป็นกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถสูงระดับหนึ่ง ติดต่อกันด้วยดีและสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นปัจจัยย่อมนำไปสู่ความเป็นปึกแผ่นแน่นหนาและการมีผู้นำที่ดีดังกล่าว การมีผู้นำที่เข้มแข็งย่อมจะทำให้ชุมชนชนบทสามารถพึ่งตนเองได้ เพราะการพึ่งตนเองทางสังคมช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินการได้ ให้บรรลุเป้าหมายด้วยตนเองหรือสามารถหาความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาช่วยทำให้ชุมชนช่วยตนเองได้ การพึ่งตนเองทางสังคมเป็นเสมือนจุดสุดยอดของการพึ่งตนเองด้านต่าง ๆ ของชุมชน เพราะในแง่หนึ่งของการพึ่งตนเองทางสังคมอาจมองว่าเป็นการรวมการพึ่งตนเองได้ทางต่าง ๆ ทั้งหมดดังกล่าวข้างต้น

ภาวะการณ์พึ่งตนเองได้มีลักษณะพลวัต (dynamic) เคลื่อนสูงขึ้นหรือต่ำลงได้ในขณะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เทียบได้กับความสมดุลเคลื่อนที่ (moving equilibrium) นั่นเอง โดยคำว่า พึ่งตนเองได้ หมายถึง การมีความสมดุลทั้งห้าด้านดังกล่าวข้างต้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2537) นั่นคือ

ความสมดุลทางเทคโนโลยี หมายถึง ชุมชนมีเทคโนโลยีพอแก่ความต้องการ

ความสมดุลทางเศรษฐกิจ หมายถึง ชุมชนพอกินพอใช้ไม่ขาดไม่เกิน หรือเกินเล็กน้อย

ความสมดุลทางธรรมชาติ หมายถึง ชุมชนมีทรัพยากรให้ใช้อยู่เสมอไม่ได้ขาด ใช้อย่างไรสร้างใหม่ขึ้นมาทดแทนเช่นนี้เรื่อยไป

ความสมดุลทางจิตใจ หมายถึง คนในชุมชนชนบทแต่ละคนมีจิตใจปกติสุข ไม่กังวล เป็นทุกข์ มีความสุขตามอัธยาศัย และ

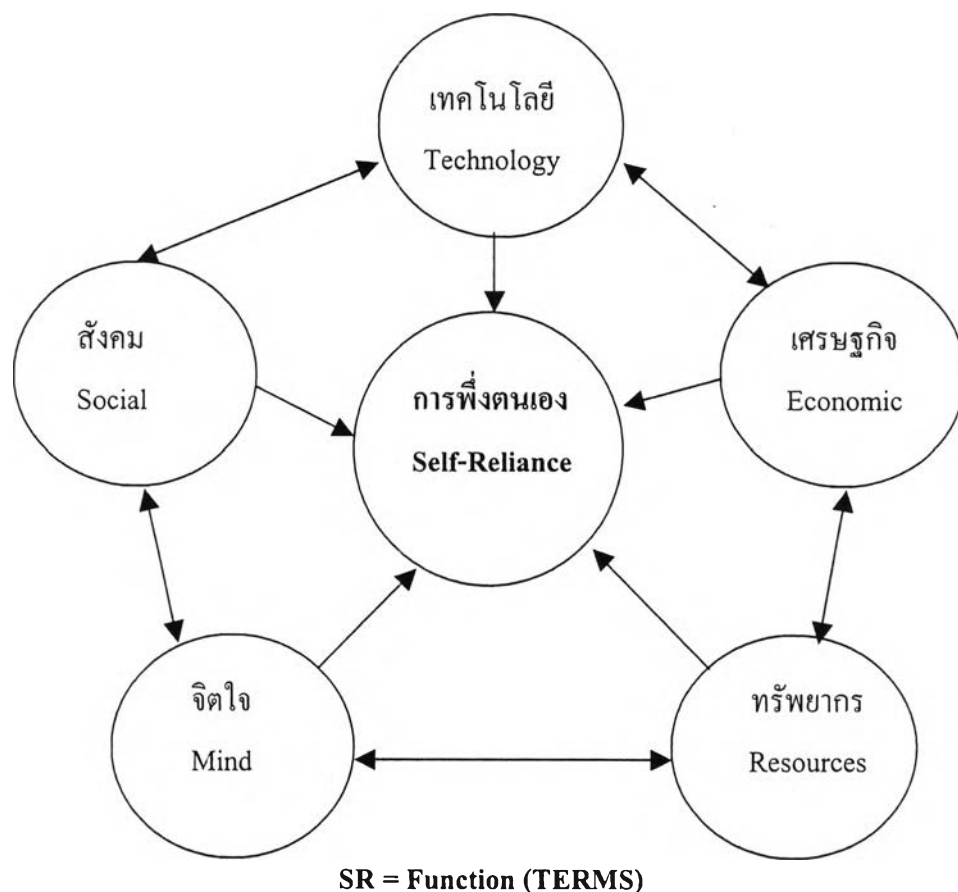
ความสมดุลทางสังคมวัฒนธรรม หมายถึง ชุมชนชนบทที่มีความมั่นคงแข็งแรง มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

จากที่กล่าวรายละเอียดมาข้างต้นนั้น จึงสรุปได้ว่าการที่ชุมชนชนบทใด ๆ จะพึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ชุมชนชนบทนั้นจะต้องพึ่งตนเองได้ในห้าด้านคือ ด้านเทคโนโลยี (T) ด้านเศรษฐกิจ (E) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R) ด้านจิตใจ (M) และด้านสังคม (S) หรือเรียกว่าตัวแบบ TERMS ระดับการพึ่งพาตนเองจะสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับระดับการพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ ด้วย

การพึ่งตนเองได้ทั้งห้าด้าน ตามแบบ TERMS ดังกล่าวนั้น องค์ประกอบในตัวแบบแต่ละองค์ประกอบต่างก็มีความสำคัญและปฏิบัติหน้าที่ของตน ขณะเดียวกันผลของการปฏิบัติหน้าที่ของตนนั้น บางส่วนมีผลสัมพันธ์ต่อองค์ประกอบอื่นในตัวแบบด้วย ในทำนองเดียวกันองค์ประกอบ

อื่นที่ปฏิบัติหน้าที่ ก็จะมีผลสัมพันธ์ต่อกันประกอบเริ่มต้นด้วยเช่นกัน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันดังกล่าว ซึ่งเรียกว่า ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ (functional matrix) แสดงได้ดังภาพที่ 6 และมีประเด็นสำคัญสรุปได้ดังตารางที่ 5

ภาพที่ 5 ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหลักแห่งการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท

ตารางที่ 5 ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ของ TERMS (Functional Matrix of TERMS)

การพึ่งตนเอง	(1) เทคโนโลยี T	(2) เศรษฐกิจ E	(3) ทรัพยากร R	(4) คน (จิตใจ) M	(5) สังคม S
(1) เทคโนโลยี T	(1.1) - เหมาะสมใน สภาพชนบท - ทนสมัยและ ควบคุมได้ - วิจัยและพัฒนา ในประเทศ	(1.2) - ฐานการผลิต - ปัจจัยการผลิต - เพิ่มความ สามารถในการ แข่งขัน - ฐานการพัฒนา มั่นคง	(1.3) - เพิ่มมูลค่า ทรัพยากร - อนุรักษ์ สิ่งแวดล้อม - พัฒนาทรัพยากร	(1.4) - สร้างจิตสำนึก ทางวิทยาศาสตร์ - เพิ่มคุณภาพและ ผลิตภาพคนโดย วิธีวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี	(1.5) - ฐานการพัฒนา สังคม - ป้องกันเปลี่ยนแปลง สังคม ความมั่นคง ทางสังคม - รักษาเสถียรภาพ และความมั่นคง ทางสังคม

การพึ่งตนเอง	(1) เทคโนโลยี T	(2) เศรษฐกิจ E	(3) ทรัพยากร R	(4) คน (จิตใจ) M	(5) สังคม S
(2) เศรษฐกิจ E	(2.1) - เลือกใช้เทคโนโลยี เป้าหมาย - เอื้ออำนวยความ ก้าวหน้าทาง เทคโนโลยี - สนับสนุนการพึ่ง ตนเองทาง เทคโนโลยี - กระจายเทคโนโลยี อย่างทั่วถึง	(2.2) - สร้างภาวะสมดุล - พัฒนาการอย่าง ต่อเนื่อง - มีประสิทธิภาพ แข่งขันกับ ภายนอก - สามารถในการ ออมและการ ลงทุน - รวมกลุ่มการผลิต และการตลาด	(2.3) - ใช้ประโยชน์ ทรัพยากรท้องถิ่น - เพิ่มมูลค่าทาง เศรษฐกิจใน ทรัพยากร - ใช้ทรัพยากร อย่างมีประสิทธิภาพ และคุณภาพ - ฟันฟูและนำกลับมา ใช้ใหม่	(2.4) - สร้างจิตสำนึกใน การประกอบทาง เศรษฐกิจ - สร้างจิตสำนึก ในการพัฒนา คุณภาพชีวิต - สร้างจิตสำนึก ในความเป็นธรรม - สร้างจิตสำนึก ในการออมและ การลงทุนที่ เหมาะสม	(2.5) - สร้างงานและรายได้ - ฐานความมั่นคงและ ความสมดุลทางสังคม - สร้างเสถียรภาพและ ความเป็นธรรมทาง เศรษฐกิจ - ผลานประโยชน์ทาง เศรษฐกิจ
(3) ทรัพยากร R	(3.1) - ฐานการพัฒนา เทคโนโลยี - สร้างความ หลากหลายในการ ใช้เทคโนโลยี - ก่อให้เกิดการคิดค้น เทคโนโลยี	(3.2) - ฐานการผลิตและ การประกอบ การที่เหมาะสม - ปัจจัยการผลิต - ฐานการพัฒนาที่ สืบเนื่อง	(3.3) - อุดมสมบูรณ์ หรือ สามารถใช้ประโยชน์ - มีคุณภาพของระบบ นิเวศน์ - อยู่ในสภาพฟื้นฟูได้	(3.4) - สร้างจิตสำนึกใน ภาวะสมดุลทาง ธรรมชาติ - สร้างจิตสำนึกใน การพัฒนาทาง เศรษฐกิจ - เอื้ออำนวย คุณภาพชีวิต	(3.5) - สร้างการรวมกลุ่ม ทางสังคม - ฐานการรักษาและ สืบทอดประเพณีและ วัฒนธรรม - สร้างระเบียบวินัยใน การจัดสรรทรัพยากร - ฐานความมั่นคงทาง สังคม
(4) คน (จิตใจ) M	(4.1) - สร้างขีดความ สามารถในการใช้ เทคโนโลยี - สร้างนวัตกรรมทาง เทคโนโลยี - ควบคุมและกำกับ การมีการใช้ เทคโนโลยี	(4.2) - ปัจจัยการผลิต ด้านแรงงาน - ผู้ประกอบการ ผลิต - ผู้บริโภคและรู้จัก ประหยัดผลผลิต - ใช้โอกาสทาง เศรษฐกิจ - ผู้สร้างองค์กร ทางเศรษฐกิจ	(4.3) - เข้าใจและสามารถ ใช้ประโยชน์ - รู้จักรักษา อนุรักษ์ ทรัพยากรให้อยู่ใน สภาพดี - สามารถฟื้นฟู ทรัพยากร - จิตสำนึกรัก ธรรมชาติ	(4.4) - มีจิตสำนึกในการ พึ่งตนเอง - มีจิตใจใฝ่พัฒนา - มีความรู้และ ความสามารถ ประยุกต์ - มีคุณภาพ - ละอบายมุข - ขยันหมั่นเพียร	(4.5) - มีจิตสำนึกการเป็น สมาชิก - มีส่วนร่วมใน กิจกรรมทางสังคม - แรงกระตุ้นและผลักดัน ทางให้ก้าวหน้า - เป็นผู้สร้างองค์กรทาง สังคม - มีความสามัคคี
(5) สังคม S	(5.1) - สร้างความต้องการ ทางเทคโนโลยี - สนับสนุนการ พัฒนาเทคโนโลยี - กำหนดประเภทและ	(5.2) - สร้างอุปสงค์ สินค้าและบริการ - สร้างองค์กรทาง สังคม - สร้างค่านิยมและ	(5.3) - ร่วมใช้และรักษา ทรัพยากร - ร่วมฟื้นฟูทรัพยากร - ร่วมรักษา สิ่งแวดล้อมชุมชน	(5.4) - สร้างระเบียบ วินัยให้แก่คน - รักษาระเบียบ วินัยและกตีกา สังคม	(5.5) - มีภาวะผู้นำ มีส่วน ร่วมสูง - ความเป็นปึกแผ่น ทางสังคม - องค์กรสังคม

การพึ่งตนเอง	(1) เทคโนโลยี T	(2) เศรษฐกิจ E	(3) ทรัพยากร R	(4) คน (จิตใจ) M	(5) สังคม S
	รูปแบบ	บรรทัดฐานทางเศรษฐกิจ - อำนาจการผลิตและการตลาด	และพื้นที่โดยรอบ	- สร้างจิตสำนึกและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน - สร้างคนให้มุ่งในประโยชน์ส่วนรวม	- ความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลก

จากการทบทวนแนวคิดการพึ่งพาตนเอง พบว่า การพึ่งพาตนเองเป็นเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากการพึ่งพาตนเองได้เป็นผลจากการยกระดับความเชื่อมั่นของปัจเจกบุคคล กลุ่มคน และระบบสังคม ขึ้นทำให้มีอิสระในการตัดสินใจที่จะจัดการชีวิต และการดำเนินชีวิตไปในทิศทางที่ตนเองต้องการ ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการทางปัญญา คือ การเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาศักยภาพของคน เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิต และชุมชนของตนเอง ลักษณะที่บอกถึงการพึ่งตนเองได้ คือ มีการเรียนรู้ และพร้อมที่จะเรียนรู้ มีอิสรภาพในการตัดสินใจ สามารถบริหารจัดการชีวิต การดำเนินชีวิต / กิจกรรมกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดการที่โปร่งใส อาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และนำไปให้ชีวิตชุมชนมีการพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า การพึ่งพาตนเองได้มีนัยความหมายที่ใกล้เคียงกับสุขภาพ ทั้งนี้เพราะการพึ่งพาตนเองที่สมบูรณ์ทุกด้านย่อมนำไปสู่อิสรภาพหลุดพ้นจากการถูกบีบคั้น ทั้งทางกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ (ปัญญา)

2.7 หลักการพัฒนาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (2546 : 17 – 26) ได้ประมวลหลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และหลักของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินี้ในหนังสือ กษัตริย์นักพัฒนา ซึ่งเป็นหลักการพัฒนาของพระองค์ท่านนับตั้งแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2489 ซึ่งจะเห็นได้จากพระราชกรณียกิจที่พระราชทานความช่วยเหลือบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่พสกนิกรของพระองค์ท่านทรงเป็นมหากษัตริย์ที่พร้อมด้วยทศพิธราชธรรม ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนชาวไทย ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างในการพัฒนา

2.7.1 หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

1. ระเบิดจากข้างใน

พระองค์ทรงมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาคน ทรงตรัสว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” นั้นหมายความว่า ต้องสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนที่เราเข้าไปพัฒนาให้มีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนาเสียก่อน แล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก มิใช่การนำเอาความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหาชุมชน หมู่บ้านที่ยังไม่ทัน ได้มีโอกาสเตรียมตัวหรือตั้งตัว

2. องค์กรรวม

ทรงมีวิธีคิดอย่างองค์กรรวม (holistic) หรือ มองอย่างครบวงจร ในการที่จะพระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับโครงการหนึ่งนั้นจะทรงมองเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น และแนวทางแก้ไขอย่างเชื่อมโยงดังเช่นกรณีของ “ทฤษฎีใหม่” ที่พระราชทานให้แก่ปวงชนชาวไทย เป็นแนวทางในการประกอบอาชีพนับเป็นแนวทางหนึ่งที่พระองค์ทรงมองอย่างองค์กรรวม ตั้งแต่การถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยของประชาชนคนไทยประมาณ 10 – 15 ไร่ เพื่อการบริหารจัดการที่ดินและแหล่งน้ำอันเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการประกอบอาชีพ เมื่อมีน้ำในการทำเกษตรแล้วจะส่งผลให้ผลผลิตดีขึ้น และหากมีผลผลิตเพิ่มมากขึ้นเกษตรกรจะต้องรู้จักวิธีการจัดการและการตลาดรวมถึงการรวมกลุ่มรวมพลังชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เพื่อพร้อมที่จะออกสู่การเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกได้อย่างครบวงจร นั่นคือทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1, 2 และ 3

3. ประชาพิจารณ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักประชาธิปไตย จึงทรงนำ “ประชาพิจารณ์” มาใช้ในการบริหาร เพื่อเปิดโอกาสให้สาธารณชน หรือประชาชนได้มาร่วมกันแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่จะต้องตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ในระดับสาธารณะ โดยการตัดสินใจขั้นสุดท้ายจะต้องคำนึงถึงความคิดเห็นของประชาชน หรือความต้องการของสาธารณชนด้วย

“การไปช่วยเหลือประชาชนนั้น ต้องรู้จักประชาชน ต้องรู้ว่าประชาชนต้องการอะไร ต้องอาศัยวิชาความรู้ในการช่วยเหลือ

4. ขาดทุนคือกำไร

“ขาดทุน คือ กำไร (our loss is our gain) .... การเสียคือการได้ ประเทศชาติก็จะก้าวหน้า และการที่คนอยู่ดีมีสุขนั้น เป็นการนับที่เป็นมูลค่าเงินไม่ได้”

จากพระราชดำรัสดังกล่าว คือ หลักการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อพสกนิกรไทย “การให้” และ “การเสียสละ” เป็นการกระทำอันมีผลเป็นกำไร คือ ความอยู่ดีมีสุขของราษฎร ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนได้ ดังพระราชดำรัสที่ได้พระราชทานแก่ตัวแทนของปวงชนชาวไทยที่ได้เข้าเฝ้า ถวายพระพรเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2534 ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ความตอนหนึ่งว่า....

“ประเทศต่าง ๆ ในโลกในระยะ 3 ปีมานี้ คนที่ก่อตั้งประเทศที่มีหลักทฤษฎีในอุดมคติที่ใช้ในการปกครองประเทศล้วนแต่ล้มสลายลงไปแล้ว เมืองไทยของเราจะสลายลงไปหรือ เมืองไทยนับว่าอยู่ได้มาอย่างดี เมื่อประมาณ 10 วัน ก่อน มีชาวต่างประเทศมาขอพบ เพื่อขอโอวาทเกี่ยวกับการปกครองประเทศว่าจะทำอย่างไร จึงได้แนะนำว่า ให้ปกครองแบบคนจนแบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัคคี มีเมตตา กัน ก็จะอยู่ได้ตลอด ไม่เหมือนกับคนที่ทำตามวิชาการที่เวลาปิดตำราแล้วไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ลงท้ายก็ต้องเปิดหน้าแรกเริ่มต้นใหม่ ถอยหลังเข้าคลอง ถ้าเราใช้ตำราแบบอะลุ่มอล่วยกัน ในที่สุดได้ก็เป็นการดี ให้โอวาทเขาไปว่า

ขาดทุนเป็นการได้กำไรของเรา นักเศรษฐศาสตร์คงค้านว่าไม่ใช่ แต่เราอธิบายได้ว่า ถ้าเราทำอะไรที่ เราเสีย แต่ในที่สุดที่เราเสียนั้น เป็นการได้ทางอ้อม ตรงกับงานของรัฐบาลโดยตรง เงินของรัฐบาล หรืออีกนัยหนึ่งคือเงินของประชาชน ถ้าอยากให้ประชาชนอยู่ดี กินดี ก็ต้องลงทุนต้องสร้าง โครงการซึ่งต้องใช้เงินเป็นร้อย พัน หมื่น ล้าน ถ้าทำไปเป็นการจ่ายเงินของรัฐบาล แต่ในไม่ช้า ประชาชนจะได้รับผล ราษฎรอยู่ดี กินดีขึ้น ราษฎรได้กำไรไป ถ้าราษฎรมีรายได้รัฐบาลก็เก็บภาษี ได้สะดวก เพื่อให้รัฐบาลได้ทำโครงการต่อไป เพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติ ถ้า รัฐบาลรัก สามัคคี รัฐบาลเสียสละ คือ การได้ ประเทศชาติก็จะก้าวหน้า และการที่คนอยู่ดีมีสุขนั้น เป็นการนับที่เป็นมูลค่าเงิน ไม่ได้...”

5. พออยู่พอกิน

การพัฒนาเพื่อให้พสกนิกรทั้งหลายประสบความสุขสมบูรณ์ในชีวิต ได้เริ่มจากการเสด็จฯ ไปเยี่ยมประชาชนทุกหมู่เหล่าในทุกภูมิภาคของประเทศได้ทอดพระเนตร ความเป็นอยู่ของราษฎรด้วยพระองค์เอง จึงทรงสามารถเข้าพระราชหฤทัยในสภาพปัญหาได้อย่าง ลึกซึ้งว่ามีเหตุผลมากมาย ที่ทำให้ราษฎรตกอยู่ในวงจรแห่งทุกข์เข็ญ จากนั้นได้พระราชทานความ ช่วยเหลือให้พสกนิกร มีความอยู่ดีกินดี มีชีวิตอยู่ในขั้น “พออยู่พอกิน” ก่อนแล้วจึงขยับขยายให้มี จิตสมรรถนะที่ก้าวหน้าต่อไป

ในการพัฒนานั้น หากมองในภาพรวมของประเทศ มิใช่งานเล็กน้อย แต่ต้องใช้ความคิดและกำลังของคนทั้งชาติ จึงจะบรรลุผลสำเร็จ ด้วยพระปรีชาญาณในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทำให้คนทั้งหลายได้ประจักษ์ว่า แนวพระราชดำริในพระองค์ นั้น “เรียบง่าย ปฏิบัติได้ผล” เป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน ดังพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า

“ถ้าโครงการดี ในไม่ช้า ประชาชนก็ได้กำไร จะได้ผล ราษฎรจะอยู่ดี กินดีขึ้น จะได้ประโยชน์ไป...”

6. การพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ ซึ่งการพึ่งตนเองได้นั้น มีทั้งในระดับบุคคลและชุมชน

การพึ่งตนเอง ต้องสามารถผันเปลี่ยนไปตามเวลาได้ เพื่อให้เกิดความ เหมาะสมสอดคล้องและสมดุล

หลักการและแนวทางเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ตามหลักทาง สังคมวิทยามี 5 ประการ คือ

1. การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี หมายถึง การมีปริมาณและ คุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องไม้เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การจัดวางโครงการ การจัดการ เป็นต้น การรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการนำภูมิปัญญา ชาวบ้านมาใช้ หรือประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

2. การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พูนสุขพอสมควร หรืออย่างมีสมดุล
3. การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ความสามารถในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และความสามารถในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ให้เสียสมดุลธรรมชาติ
4. การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ หมายถึง การมีสภาพจิตใจที่กล้าแข็ง เพื่อที่จะสามารถต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ทั้งการหาเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้า การยึดมั่นปฏิบัติตนตามหลักทางสายกลาง หรือมีขณิมาปฏิบัติ
5. การพึ่งตนเองได้ทางสังคม หมายถึง การที่คนกลุ่มหนึ่งมีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่นมีผู้นำที่มีประสิทธิภาพสามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ให้ดำเนินการใด ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายด้วยตนเอง หรือสามารถหาความช่วยเหลือจากภายนอกเข้ามาช่วย ทำให้ชุมชนช่วยตนเองได้

7. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

จากการที่คนไทยประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจโดยมุ่งหวังว่าประเทศไทยจะได้เป็น “เสือเศรษฐกิจ” หรือ “ประเทศอุตสาหกรรมใหม่” ซึ่งได้ปรากฏให้เห็นว่าสิ่งเหล่านี้ได้สร้างปัญหาต่าง ๆ ให้กับคนไทยเป็นอย่างมาก จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับปวงชนชาวไทยนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานกำลังใจและพระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเป็นแนวทางซึ่งเป็นการก้าวไปข้างหน้า อย่างมั่นคงและแจ่มชัด เป็นแนวทางการมองปัญหาเพื่อที่จะบรรลุถึงจุดมุ่งหมายร่วมกันของการพัฒนาที่มั่นคง เป็นธรรม และยั่งยืน

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางดำรงอยู่ และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

2.7.2 หลักการของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

1. การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นอยู่เสมอว่า โครงการของพระองค์นั้นเป็นโครงการที่มุ่งช่วยเหลือแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ราษฎรกำลังประสบอยู่ พระองค์ทรงมีพระราชดำริถึงความจำเป็นที่ว่า

“...ถ้าปวดหัวก็คิดอะไรไม่ออก ..... เป็นอย่างนั้นต้องแก้ไขการปวดหัวนี้ก่อน แต่ปวดหัวใช้ยาแก้ปวด .... หรือยาอะไรก็ตามแก้ปวดหัว มันไม่ได้แก้อาการจริง แต่ต้องแก้ปวดหัวก่อน เพื่อที่จะให้อยู่ในสภาพที่จะคิดได้แล้วอีกอย่างก็คือ แบบ Marco นี้ เขาจะทำแบบรีอทั้งหมด ฉันไม่เห็นด้วย ... อย่างบ้านคนอยู่เรอบอกบ้านนี้มันผุดตรงโน้นผุดตรงนี้ ไม่คุ้มที่จะไปซ่อม ... เอาดกลหรือบ้านนี้ระเบิดเลยเราจะไปอยู่ที่ไหน ไม่มีที่อยู่ ก็ต้องค้าเสียกัน แล้วค่อย ๆ ดูตรงนี้ยังพออยู่ได้ ... ไปรีอตรงห้องโน้นแล้วก็ค่อย ๆ สร้างแล้วมารีอตรงห้องนี้ .... วิธีทำจะต้องค่อย ๆ ทำจะไประเบิดหมดไม่ได้ ....”

2. การพัฒนาต้องเป็นไปตามขั้นตอนตามลำดับความจำเป็นประหยัด

เพื่อให้มีรากฐานที่มั่นคงก่อน แล้วจึงดำเนินการเพื่อความเจริญก้าวหน้าในลำดับต่อ ๆ ไป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเน้นการพัฒนาที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในลักษณะการพึ่งตนเอง ทรงใช้คำว่า “ระเบิดจากข้างใน” นั่นคือ ทำให้ชุมชน หมู่บ้านมีความเข้มแข็งก่อนแล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก มิใช่การเอาความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหากับชุมชนหมู่บ้านที่ยังไม่ทันได้มีโอกาสเตรียมตัวหรือตั้งตัว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะช่วยเหลือราษฎรตามความจำเป็นและความเหมาะสม กับสถานภาพเพื่อที่ราษฎรเหล่านั้นจะได้สามารถพึ่งตนเองได้ และออกมาสู่สังคมภายนอกได้อย่างไม่ลำบาก ดังแนวพระราชดำริต่อไปนี้

“การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้น โดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสถานะของประเทศและของประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด ดังเห็นได้ที่อารยะประเทศหลายประเทศกำลังประสบปัญหาทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงอยู่ในเวลานี้ ....

การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกิน พอใช้ก่อนอื่นเป็นพื้นฐานนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าระดับที่สูงในต่อไปโดยแน่นอนส่วน

การถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็น ไปตามลำดับ ด้วยความรอบคอบระมัดระวังและ
ประหยัคนั้น ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาดล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์...”

3. การพึ่งตนเอง

การพัฒนาตามแนวพระราชดำริเพื่อการแก้ไขปัญหาในเบื้องต้นด้วย
การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพื่อให้มีความแข็งแรงที่จะมีแนวคิดในการดำรงชีวิตต่อไปแล้ว ขั้นต่อไป
ก็คือการพัฒนาให้ประชาชนสามารถอยู่ในสังคมได้ตามสภาพและสามารถ “พึ่งตนเองได้” ในที่สุด
ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่ง ดังนี้

“... การเข้าใจถึงสถานการณ์ของผู้ที่เราจะช่วยเหลือนั้นเป็นสิ่งสำคัญ
ที่สุด การช่วยเหลือให้เขาได้รับสิ่งที่เขาควรจะได้รับตามความจำเป็นอย่างเหมาะสม จะเป็นการช่วย
เหลือที่ได้ผลดีที่สุด เพราะฉะนั้นในการช่วยเหลือแต่ละครั้ง แต่ละกรณีจำเป็นที่เราจะพิจารณาถึง
ความต้องการและความจำเป็นก่อน และต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่เราจะช่วยให้เข้าใจด้วยว่าเขาอยู่ใน
ฐานะอย่างไรสมควรที่จะได้รับความช่วยเหลืออย่างไร เพียงใดอีกประการหนึ่งในการช่วยเหลือนั้น
ควรยึดหลักสำคัญว่า เราจะช่วยเขาเพื่อให้เขาสามารถช่วยตนเองได้ต่อไป ...”

4. ภูมิสังคม

การพัฒนาตามแนวพระราชดำรินั้นจะต้องให้สอดคล้องกับปัญหาที่
เกิดขึ้นในภูมิภาคนั้น ๆ เนื่องจากแต่ละแห่งคนไม่เหมือนกัน ขนบธรรมเนียมประเพณีก็ไม่เหมือน
กัน ทรงใช้คำว่า “ภูมิสังคม” คือ ทรงดูลักษณะภูมิศาสตร์และลักษณะของสังคม ไม่ใช่ว่าเอาอะไรที่
ทันสมัยมาก ๆ เข้าไปให้ชาวบ้าน ทั้งที่เขาไม่สามารถใช้ได้ หรือพยายามที่จะทำการเพาะปลูกบนเขา
หรือพื้นที่แห้งแล้งให้ได้ อย่างนี้ถือว่าเป็นการดำเนินการที่ผิด พระองค์ทรงชี้แนะพวกเรายู่ตลอด
เวลาว่า การดำเนินการต่าง ๆ นั้น ต้องให้สอดคล้องกับลักษณะภูมิสังคม ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่ง
ความว่า

“การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และ
ภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศตามสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเรา
จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำเราเข้าไป ไปช่วย โดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเรา
ไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริง ๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการ
ของการพัฒนานี้ ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง”

5. เรียบง่าย ประหยัด

ในการพัฒนาและช่วยเหลือราษฎรทรงใช้หลักในการแก้ไขปัญหา
ด้วยธรรมชาติ เรียบง่าย และประหยัดราษฎรสามารถทำได้เอง ทำได้ในท้องถิ่น และประยุกต์ใช้
สิ่งที่มีอยู่ในภูมิภาคนั้น ๆ มาแก้ไขปัญหาโดยไม่ต้องลงทุนสูงหรือใช้เทคโนโลยีที่ยุ่ยากนัก ดังที่
นายสุเมธ ดันดีเวชกุล อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจาก
พระราชดำริ ได้กล่าวไว้ว่า

“วิธีการแก้ไขปัญหาด่าง ๆ นั้น ทรงใช้ความเรียบง่าย ใช้ธรรมชาติเข้าแก้ไขกันเองอยู่ตลอดเวลาถ้าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชน จะทรงสวมวิญญาณของเกษตรกรเข้าไปแก้ไขปัญหาทรงตรัสอยู่เสมอว่า อย่าได้เอาอะไรที่ชาวบ้านเขาไม่สามารถทำได้ไปยึดเยียดให้เขาวิธีการแก้ไขปัญหาของพระองค์นั้นบางครั้งเรียบง่ายจนกระทั่งเรานึกไม่ถึง ทรงรับสั่งว่า จะเอาธรรมสู้อธรรม อย่างกรณีเรื่องของน้ำเน่านั้น ก็ทรงเอาผักคตขามมาสู้อแล้วก็สู้ได้ผลด้วย เช่น ที่บึงมกกะสัน ที่น้ำเคยเน่าเป็นอย่างมาก เดิมนั้นน้ำดีขึ้นมาก”

6. การส่งเสริมความรู้ และเทคนิควิชาการสมัยใหม่ที่เหมาะสม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าควรที่จะสร้างเสริมสิ่งที่ชาวบ้านชนบทขาดแคลนและเป็นความต้องการ ซึ่งก็คือความรู้ในการทำมาหากิน การทำการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ พระองค์ทรงเน้นถึงความจำเป็นที่จะต้องมี “ตัวอย่างของความสำเร้ง” มีพระราชประสงค์ที่จะให้ราษฎรในชนบทมีโอกาสได้รู้ได้เห็นถึงตัวอย่างของความสำเร้งนี้ และนำไปปฏิบัติได้เอง พระองค์จึงพระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้ง “ศูนย์การพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ขึ้นในทุกภูมิภาคของประเทศ เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาทดลองวิจัยและแสวงหาความรู้เทคนิควิชาการสมัยใหม่ที่ราษฎร “รับได้” นำไป “ดำเนินการเองได้” และเป็นวิธีการที่ “ประหยัด” เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและการประกอบอาชีพของราษฎรที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนั้น ๆ เมื่อได้ผลจากการศึกษาแล้ว จึงนำไปส่งเสริมให้เกษตรกร ได้ใช้ในการประกอบอาชีพต่อไป พระองค์ทรงปรารถนาที่จะให้ตัวอย่างของความสำเร้งทั้งหลายได้กระจายไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศและสามารถนำไปปฏิบัติได้ผลอย่างจริงจัง

7. การอนุรักษ์ และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาประเทศในระยะเวลาที่ผ่านมาได้เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวในอัตราที่สูง และรวดเร็ว โครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศได้เปลี่ยนไปสู่การผลิตที่มุ่งสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นหลักมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติกันอย่างฟุ่มเฟือย โดยมีได้มีการฟื้นฟูทรัพยากรที่ถูกทำลายให้กลับคืนสู่สภาพเดิม จนในที่สุดได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงได้พระราชทานแนวทางแก้ไขในการพัฒนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาการเกษตร ดังนั้นจึงทรงมุ่งที่จะให้มีการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ควบคู่กับการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศในระยะยาว ทรงสนพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่งต่อการทำนุบำรุงปรับปรุงสภาพของทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ การประมง ให้อยู่ในสภาพที่มีผลต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตอย่างมากที่สุด

จากหลักการพัฒนาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเห็นว่าการพัฒนานั้นการพัฒนาศักยภาพของคน ดังวลีที่ว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” การพัฒนาต้องมีระบบวิธีคิดที่เป็นองค์รวม และเน้นการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง การพัฒนาคือช่วยให้คนมีความอยู่ดีกินดี มีชีวิตอยู่ในขั้น “พออยู่พอกิน” ก่อนแล้วจึงจะขยายให้มีขีดสมรรถนะที่ก้าวหน้าต่อไป การพัฒนาจำเป็นต้องมีขั้นตอน และเป้าหมายสำคัญของการพัฒนา คือ การพัฒนาให้พึ่งตนเองได้ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้แนะทางการดำเนินชีวิตในทางสายกลาง เป็นการวางรากฐานอันมั่นคงและยั่งยืนของชีวิต ความพอเพียง มีความหมายถึงความมีเหตุมีผลในการกระทำอัน ไม่ได้เกิดจากกิเลสหรือการกระทำตามกระแส ความพอประมาณ คือ การกระทำที่เหมาะสมกับศักยภาพและขีดความสามารถของตน และการมีภูมิคุ้มกัน คือ การวางแผน หรือหาทางออกไว้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น ด้วยการอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และระมัดระวัง ในการนำความรู้ไปใช้ อีกทั้งต้องมีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ ที่จะช่วยให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรม เพื่อให้เกิดความสมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยเห็นว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการดำเนินชีวิตที่นำไปสู่สุขภาพ เนื่องจากเน้นทางสายกลางในการดำเนินชีวิต ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาปัญญาให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม เพื่อการดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของการพัฒนาสุขภาพตามแนวพุทธ

จากการทบทวนแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสุขภาพ แนวคิดพื้นฐานทางสังคม และแนวคิดองค์กรชุมชน จะเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ การพัฒนาสังคมต้องอาศัยการร่วมกลุ่มของคนในรูปองค์กรชุมชน และเพื่อให้องค์กรชุมชนบรรลุสู่เป้าหมาย จึงจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นการใช้กลไกทางสังคม กล่าวคือ การสร้างกฎกติกา บรรทัดฐานขึ้น เพื่อให้สมาชิกกลุ่มปฏิบัติตามโดยผ่านทางกิจกรรมขององค์กรชุมชน จะเห็นว่าการพัฒนาองค์กรชุมชน เน้นการพัฒนาคนในองค์กรให้เกิดการเรียนรู้ บรรทัดฐานขององค์กรชุมชนที่ได้กำหนดไว้ เพื่อช่วยให้องค์กรมีระบบ และเอื้อต่อการบรรลุเป้าหมาย ซึ่งส่วนใหญ่ คือ การพัฒนาในทุกด้านอย่างเป็นองค์รวม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการพัฒนาองค์กรชุมชน คือ การพัฒนาคนให้มีสุขภาพองค์รวมนั่นเอง

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มีแนวคิดหลัก คือ การใช้เงินตราเป็นเครื่องมือ ในการพัฒนาคน ให้เป็นคนดีมีสัจจะ ช่วยสร้างสังคมดี คนมีความสุขจากกิจกรรมหลัก คือ การออมเงิน การสร้างแหล่งทุนชุมชน และการสร้างกองทุนสวัสดิการ และได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ดังนี้

อภิสิทธิ์ ชำรงวารการและคณะ (2542) ในนามมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี จังหวัดขอนแก่น ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขให้ทำโครงการวิจัยเรื่อง กองทุนออมทรัพย์ตำบลคลองเปือย กับการจัดสวัสดิการเพื่อสุขภาพ โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาลักษณะและปัญหาอุปสรรคของสวัสดิการการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย ที่กองทุนหมู่บ้านจัดให้มีขึ้น สำหรับสมาชิกกองทุนและกลุ่มเป้าหมายอื่น ๆ 2) เพื่อศึกษาแหล่งเงิน ขนาดของกองทุน การไหลเวียนของเงิน ของการจัดสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย 3) ศึกษาวิธีการที่กองทุนบริหารจัดการเพื่อให้สมาชิกเกิดการมีส่วนร่วมและการเป็นเจ้าของกองทุนสวัสดิการสุขภาพ 4) เพื่อศึกษาผลของการจัดสวัสดิการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยต่อสมาชิก องค์กรชุมชนและต่อสถานบริการสาธารณสุข ข้อมูลได้จากเอกสารของกลุ่มออมทรัพย์และการสัมภาษณ์กรรมการกองทุน และตัวแทนประชาชนร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า

กองทุนออมทรัพย์ตำบลคลองเปือย กองทุนของชาวคลองเปือย ได้ดำเนินกิจการออมทรัพย์อย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ 1 เมษายน พ.ศ.2523 ภายใต้การสนับสนุนของกรมพัฒนาชุมชน โดยมีสมาชิกเริ่มแรก 51 คน จาก 10 หมู่บ้าน มีเงินสัจจะ (เงินออมรายเดือน ๆ ละเท่า ๆ กัน) เดือนละ 2,850 บาท ไปฝากธนาคารและถ้าสมาชิกจะกู้ให้กู้จากธนาคาร โดยมีกองทุนค้ำประกัน จึงมีเงินปันผลเพียงร้อยละ 2 ในปีแรก ทำให้สมาชิกลาออกไป 24 คน กรรมการกองทุนออมทรัพย์ จึงปรับเปลี่ยนระบบ โดยนำเงินสัจจะมาให้สมาชิกนำไปลงทุนด้านอาชีพและพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้สมาชิกค่อย ๆ เพิ่มขึ้นจนถึง 31 มีนาคม พ.ศ.2541 รวมเวลา 18 ปี มีสมาชิกรวม 3,790 คน ระดมเงินออมได้มากถึง 51 ล้านบาทเศษ พร้อมเงินสัจจะที่เพิ่มขึ้นในปี พ.ศ.2540 ถึงเดือนละ 960,608 บาท สามารถจ่ายเงินปันผลแก่สมาชิกได้ถึงร้อยละ 13 สำหรับเงินฝากครบปี และร้อยละ 7 สำหรับเงินสัจจะ ด้วยอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ 1.2 ต่อเดือน มีระบบตรวจสอบทุกระดับอย่างแน่นหนาบนความรู้สึกสบาย ๆ ของสมาชิก สมาชิกสามารถกู้เงินในวงเงินออมของตนเอง หากจะกู้เกินวงเงินออมของตนเองต้องมีสมาชิกที่มีวงเงินออมเหลืออยู่มาค้ำประกัน รวมทั้งระบบให้กรรมการหมู่บ้านและชุมชนเป็นผู้ค้ำประกัน ตลอด 18 ปีที่ผ่านมาจึงไม่มีหนี้เสีย และมีหนี้ที่มีปัญหาเพียง 5 ราย แต่ติดตามหนี้คืนได้ทุกราย กองทุนออมทรัพย์มีกำไรถึง 7 ล้านบาทเศษต่อปี ซึ่งนอกจากนำมาปันผลและตอบแทนกรรมการแล้วยังสามารถนำเงินกำไรไปช่วยงานฅาปนกิจสงเคราะห์ของสมาชิก อุดหนุนกองทุนบรรเทาสาธารณภัย และจัดสวัสดิการช่วยค่ารักษาพยาบาลของสมาชิกจาก 30% ในปี พ.ศ.2537 แล้วเพิ่มขึ้นปีละ 10% และจะช่วยค่ารักษาพยาบาลครบ 100% ในปี พ.ศ.2544 โดยจะช่วยค่ารักษาพยาบาลแบบค่อยเป็นค่อยไปจากเล็กไปหาใหญ่ และดำเนินการในรูปแบบของกองทุน ซึ่งเน้นใช้ดอกผลแต่ไม่ใช้เงินต้น โดยใช้ดอกผลไปรวมกับเงินอุดหนุนที่ได้รับจัดสรรจากกองทุนออมทรัพย์ในแต่ละปี ซึ่งจะจ่ายเฉพาะใบเสร็จหรือสำเนาใบเสร็จจากโรงพยาบาลของรัฐจ่ายเฉพาะผู้ที่ฝากเงินสัจจะตั้งแต่ 10 เดือนขึ้นไป รวมทั้งดอกผลของกองทุนสวัสดิการรวมกับเงิน

อุดหนุนจากกองทุนออมทรัพย์ต้องไม่เกินเพดานที่กำหนดไว้ในการช่วยเหลือสมาชิกในปีนั้น ๆ หากยอดเงินรวมของค่ารักษาพยาบาลเกินจะปรับลดร้อยละของการช่วยเหลือสมาชิกลง หากยอดเงินรวมของค่ารักษาพยาบาลเหลือจะสมทบเข้ากับกองทุนสวัสดิการช่วยเหลือค่ารักษาพยาบาลทำให้กองทุนสวัสดิการมีเงินทุนสะสมเพิ่มขึ้นจาก 73,300 บาท ในปี พ.ศ.2537 เป็น 541,200 บาท ในปี พ.ศ.2540 และมีแนวโน้มจะโตขึ้นเรื่อย ๆ จนสามารถเลี้ยงตัวเองได้ในอนาคต

กองทุนออมทรัพย์และการจัดสวัสดิการสุขภาพ มีผลช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งดังนี้

1. ด้านสังคม

ระดับปัจเจก พบว่าเป็นการสร้างผู้นำโดยธรรมชาติ ด้วยระบบการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง สมาชิกกลุ่มจะเป็นผู้เลือกผู้นำที่ตนเองยอมรับ ซึ่งต้องมีคุณสมบัติคือ ซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ตัว มีความสามารถในการสื่อสาร กล่าวคิด กล่าวพูด กล่าวทำ กล่าวนำ และกล่าวรับ ผิดชอบ นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มได้ฝึกการอดออม และเป็นการสร้างความมั่นคงให้แก่สมาชิกในครอบครัว เนื่องจาก พ่อแม่สามารถออมเงินให้ลูกตั้งแต่เกิดได้ ตลอดจนมีการเชื่อมต่อการออมทรัพย์ในกลุ่มนักเรียนกับกลุ่มออมทรัพย์ของตำบล กระบวนการของกลุ่มช่วยฝึกให้มีวินัยในการออม และการกู้เมื่อจำเป็น ช่วยทำให้เกิดหลักประกันทางสังคมในการประกอบสัมมาอาชีพ ตลอดจนการจัดสวัสดิการ ช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ลดปัญหาการอพยพไปทำงานนอกตำบลได้ด้วย ระดับครอบครัว การที่สมาชิกมีหลักประกันในด้านต่าง ๆ ทำให้ครอบครัวมีความสุข มีความสงบ อัตราการหย่าร้างจึงต่ำ ครอบครัวอบอุ่นซึ่งจะเป็นรากฐานในการพัฒนาประเทศชาติที่สำคัญระดับชุมชน การที่ผู้นำชุมชน และสมาชิกของชุมชนมีการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนือง รวมทั้งมีกิจกรรมทางการเงิน และกิจกรรมการสร้างความรักความเอื้ออาทรต่อกัน นับเป็นกิจกรรมที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และช่วยกันแก้ปัญหาที่ยากขึ้น ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

2. ด้านวัฒนธรรม

ผู้นำชุมชน มีความชัดเจนในเรื่องการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง หากได้รับการช่วยเหลือจะต้องมีเงื่อนไขหรือก่อให้เกิดการพึ่งพาแหล่งทุนภายนอก นอกจากนั้นกิจกรรมออมทรัพย์ และกองทุนสวัสดิการ ล้วนเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะการพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองของชุมชน นอกจากนั้น ถึงแม้ว่าชุมชนตำบลคลองเปี๊ยะ จะเป็นชุมชนดั้งเดิม แต่วัฒนธรรมใหม่ที่เข้าไปในชุมชนทุกวันทั้งจากวิทยุ โทรทัศน์ สื่อต่าง ๆ รวมทั้งบุคคลภายนอกที่เข้าไปจึงเป็นวัฒนธรรมจากภายนอกที่ชุมชนจะต้องเรียนรู้อย่างเท่าทัน และจัดกิจกรรมที่เหมาะสม เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้แก่อนุชนรุ่นหลัง เพื่อช่วยกันอนุรักษ์วัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของชุมชนไว้ และชาวตำบลคลองเปี๊ยะก็ทำเรื่องนี้ได้ดี เช่น สามารถรักษาวัฒนธรรมลงแขก การรดน้ำดำหัวในประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

2. ด้านเศรษฐกิจพอเพียง

กองทุนออมทรัพย์ตำบลคลองเปี๊ยะมีบทบาทสูงมากในการช่วยเหลือสมาชิกลงทุนเพื่อสร้างเศรษฐกิจพอเพียง การที่สมาชิกออมและนำไปลงทุน เช่น ซื้อที่ดินทำสวนยาง กู้ไปปลูก

สวนยางใหม่ ให้นำไปซื้อรถเพื่อขนส่งยาง และผลผลิตไปขาย ให้นำไปขาย ส่วนทำให้เศรษฐกิจของสมาชิกดี

3. ด้านการศึกษา

กองทุนออมทรัพย์มีส่วนสำคัญอย่างมากในการพัฒนาการศึกษา โดยสมาชิกได้อำศัยทุนที่ออมไว้ไปส่งให้ลูกหลานได้เรียนสูงขึ้น ที่สำคัญคือกองทุนออมทรัพย์ ได้กลายเป็นมหาวิทยาลัยของชาวบ้านที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้ แก่กรรมการและสมาชิกในเรื่องการเงินการคลังยังได้สอนให้กรรมการและสมาชิกได้เรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตอีกด้วย

5. ด้านการสาธารณสุข

กองทุนสวัสดิการ นอกจากมีบทบาทที่สำคัญต่อการดูแลสุขภาพเมื่อเจ็บป่วยแล้ว ยังมีผลต่อการพัฒนาบริการสาธารณสุขระดับหมู่บ้าน และระดับตำบลอีกด้วย การขึ้นทะเบียนแพทย์พื้นบ้านยังเท่ากับเป็นการส่งเสริมการแพทย์พื้นบ้านซึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเองได้มากขึ้น การที่ชุมชนเข้าไปช่วยพัฒนาสถานีอนามัย นอกจากการปล่อยให้เป็นที่ของรัฐ แต่เพียงผู้เดียว ย่อมทำให้สถานบริการกับชุมชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และนำไปสู่การพัฒนาสถานบริการของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนเป็นจริงขึ้น

นอกจากนี้พบว่ากองทุนสวัสดิการมีผลกระทบต่อชุมชนดังต่อไปนี้

1. มีหลักประกันในการเข้าถึงบริการรักษาพยาบาล

การที่สมาชิกสามารถนำใบเสร็จหรือสำเนาใบเสร็จของสถานบริการสาธารณสุขที่แสดงค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล มาเบิกจากกองทุนสวัสดิการ ทำให้มีหลักประกันว่า เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยจะมีสมาชิกคนอื่น ๆ เข้ามาช่วยเหลือ โดยผ่านระบบจัดการของกองทุนสวัสดิการ ทำให้สมาชิกไม่ต้องต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บตามลำพัง

2. มีศักดิ์ศรีในการไปใช้บริการ

กรรมการกองทุนสวัสดิการ ได้ออกแบบให้สมาชิกสำรองเงินสดจ่ายสถานบริการแล้วจึงนำใบเสร็จหรือสำเนาใบเสร็จมาเบิกจ่ายปีละ 1 ครั้ง ตามเงื่อนไข ซึ่งกรรมการได้อธิบายว่าโดยระบบนี้เป็นการเพิ่มศักดิ์ศรีของสมาชิกในการไปใช้บริการ เมื่อเปรียบเทียบกับระบบบัตรสวัสดิการ และระบบบัตรสุขภาพ ซึ่งมักได้รับการต้อนรับที่ต่างกัน

3. ช่วยควบคุมค่าใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาลที่จำเป็นของสมาชิกตามความเป็นจริง

เนื่องจากในระยะแรกสมาชิกจะต้องจ่ายค่าใช้จ่ายส่วนนี้เองถึง 70% และจะจ่ายลดลงเมื่อกองทุนออมทรัพย์ และกองทุนสวัสดิการ มีเงินมากขึ้น

คณะกรรมการกองทุน ได้อธิบายต่ออีกว่าในอนาคตถึงแม้กองทุนสวัสดิการ จะจ่ายค่ารักษาพยาบาลแก่สมาชิกทั้งหมดก็มีความมั่นใจว่าค่าใช้จ่ายค่ารักษาพยาบาลเหล่านั้นเป็นความจำเป็นที่แท้จริงของสมาชิก เพราะเหตุผล 4 ประการ ดังนี้

1. ความรับผิดชอบของสมาชิกและการตรวจสอบกันของคนในชุมชน และกรรมกร ออมทรัพย์ประจำหมู่บ้าน

2. หากสมาชิกใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย โดยละเลยการดูแลสุขภาพตนเองจนกองทุน สวัสดิการ มีเงินไม่พอจ่าย สมาชิกจะได้รับเงินค่ารักษาพยาบาลลดลงตามสัดส่วนในเงื่อนไขที่ กำหนดไว้

3. ในอนาคต กองทุนสวัสดิการ มีแผนพัฒนาสถานบริการด้านการแพทย์และการ สาธารณสุข ระดับหมู่บ้าน ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การนวด การใช้สมุนไพร ศูนย์ สสมช. รวมทั้ง สถานบริการด้านการแพทย์ และการสาธารณสุข ระดับตำบล ซึ่งอาจจะมีการจ้างแพทย์มาอยู่ โดยที่ กองทุนสวัสดิการ สามารถควบคุมคุณภาพที่ดี และมีค่าใช้จ่ายที่เหมาะสม

4. การเตรียมการลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้เมื่อมีเงินกองทุนสวัสดิการเหลือโดยไม่ลด อัตราเงินปันผลและไม่ลดค่าตอบแทนกรรมการจะเป็นอีกมาตรการหนึ่ง ที่ช่วยทำให้สมาชิกช่วยกัน ประหยัด และใช้จ่ายตามความจำเป็นจริง ๆ ในการรักษาพยาบาลตามเงื่อนไข เพราะจะได้มีเงินไว้ จัดสวัสดิการอื่น ๆ เพิ่มขึ้น

4. ช่วยให้เกิดการกระจายรายได้ในรูปของสวัสดิการสังคม

กองทุนสวัสดิการ ได้อาศัยดอกผลที่ได้จากเงินออม และเงินสัจจะของสมาชิก ผู้ที่มีเงิน ฝากน้อย ก็มีสิทธิรับสวัสดิการเท่ากับผู้มีเงินฝากมาก ทำให้ผู้มีเงินมากกว่าได้ช่วยเหลือผู้มีเงินน้อย กว่าในทางอ้อม เป็นการช่วยให้ชุมชนมีสวัสดิการที่ทัดเทียมกัน

5. ช่วยพัฒนางานการแพทย์และการสาธารณสุขระดับหมู่บ้านและระดับตำบล

การที่คณะกรรมการกองทุนสวัสดิการ ใช้มาตรการทางการเงินขึ้นทะเบียนแพทย์ พื้นบ้าน และสถานีอนามัยที่ชาวบ้าน ยอมรับและไปใช้บริการ ให้สามารถเบิกค่าใช้จ่ายได้จาก กองทุน ทำให้แพทย์พื้นบ้าน และสถานีอนามัยที่ทำได้รับการสนับสนุนทางการเงิน เพื่อปรับปรุง กิจการและการบริหารให้ดีขึ้น โดยชุมชน ไม่ต้องรอมงบประมาณจากทางราชการ

6. ช่วยขยายกองทุนออมทรัพย์ โดยทำให้สมาชิกของกองทุนออมทรัพย์ เพิ่มขึ้น

การฝากเงินสัจจะของสมาชิกสม่ำเสมอ รวมทั้งสามารถจูงใจผู้ที่มีสวัสดิการค่ารักษา พยาบาลอยู่แล้วมาเป็นสมาชิกกองทุนออมทรัพย์ เพิ่มขึ้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ มีดังนี้

1. มาตรการการเงิน ระบบราชการควรใช้มาตรการทางการเงิน เพื่อพัฒนาแพทย์พื้นบ้าน การนวดแผนไทย เป็นต้น โดยกำหนดให้ข้าราชการ หรือผู้ประกันตนในระบบประกันสังคม สามารถเบิกค่าใช้จ่ายได้ เช่นเดียวกับที่ไปใช้บริการจากสถานบริการของรัฐ ซึ่งกองทุนสวัสดิการ ช่วยค่ารักษาพยาบาลของชาวตำบลคลองเปือยได้ดำเนินการเรื่องนี้แล้ว และเป็นแบบอย่างที่ดีทาง ราชการน่าจะถือเป็นตัวอย่างได้

2. นโยบายให้ข้าราชการได้ทำการศึกษา แลกเปลี่ยน เรียนรู้ คุงาน โดย

1) ให้ทางราชการอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านจากที่ต่าง ๆ ได้มีโอกาสศึกษา แลกเปลี่ยน เรียนรู้ คุงาน ถ่ายทอดประสบการณ์จากพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ เช่น ตำบลคลองเปือย เป็นต้น

2) ให้ข้าราชการลงไปศึกษา เรียนรู้จากชาวบ้าน ในการบริหารจัดการดำเนินการ กองทุนออมทรัพย์ เพื่อนำประสบการณ์มาใช้เป็นแนวทางในการทำงาน

3) กระทรวงสาธารณสุขควรเปลี่ยนแนวคิด หลักการ ทฤษฎีในการดำเนินการด้าน สาธารณสุขมูลฐาน ที่ลงไปสั่งการให้ชาวบ้านจัดทำกิจกรรมสาธารณสุขมูลฐานตามกิจกรรมต่างๆ ที่ทางราชการกำหนด ที่สำคัญที่สุด คือ จะต้องไม่แยกส่วนงานสาธารณสุขออกจากงานพัฒนา ชุมชนโดยรวม ซึ่งจะไม่ประสบความสำเร็จ ยั่งยืน ดังกรณีของคลองเปือย ชาวบ้านรวมตัวกันเอง เพื่อแก้ ปัญหาหนี้สิน ความยากจน โดยจัดตั้งกองทุนออมทรัพย์ ในที่สุดพัฒนามาเรื่องสวัสดิการด้านต่าง ๆ รวมทั้งการรักษาพยาบาล แต่หากดำเนินการอย่างกระทรวงสาธารณสุขจะลงไปจัดตั้งกองทุนยา กองทุนโภชนาการ เป็นต้น ซึ่งชุมชนอาจไม่สนใจเพราะไม่ได้เริ่มต้นจากปัญหาของชุมชน

3. คณะกรรมการสุขภาพในระดับพื้นที่ (Area Health Board) ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนจาก ประชาคมในท้องถิ่น (เช่น ผู้นำกลุ่มออมทรัพย์) ร่วมกับผู้แทนจากราชการจังหวัด (เช่น นายแพทย์ สาธารณสุขจังหวัด หรือสาธารณสุขอำเภอ) นักการเมืองท้องถิ่น (เช่น ประธาน อบตำบล, นายกเทศ มนตรี) เป็นต้น โดยคณะกรรมการชุดนี้ ควรมีสถานีงานเลขานุการขนาดเล็ก และดำเนินงานใน ลักษณะองค์กรมหาชน หรือองค์กรบริหารพิเศษ ทำหน้าที่แทนประชาชนในการเลือกซื้อบริการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค รักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสุขภาพ เพื่อให้ได้รับบริการที่ดีที่สุด และมีต้นทุนที่ต่ำที่สุด จากโรงพยาบาลชุมชนจะนะ สถานีอนามัย คลินิกเอกชน แพทย์พื้นบ้านแผนไทย นวด ไทย เป็นต้น โดยงบประมาณได้จากเงินจัดสรรจากส่วนกลางผ่านกระทรวงสาธารณสุข เงิน ประกันสังคม เงินจากบัตรสุขภาพ และเงินจากกองทุนสวัสดิการเพื่อสุขภาพจากตำบลต่าง ๆ โดย วิธีนี้โรงพยาบาลชุมชนจะมีรายได้หลักจากการซื้อบริการของคณะกรรมการกองทุนสวัสดิการของ ชาวบ้าน รวมทั้งเงินจากผู้ป่วยโดยตรง

และมีข้อควรระวัง คือ คณะกรรมการกองทุนสวัสดิการยังให้ ความสำคัญเรื่องสุขภาพ กับการรักษาพยาบาลเกือบทั้งหมด หากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมมือกับกรรมการกองทุน เสริมสร้าง กระบวนการเรียนรู้ในการมีสุขภาพดี ไม่เจ็บป่วยง่าย อาศัยมาตรการต่าง ๆ ของกองทุนมาลด พฤติกรรมเสี่ยงจากการดื่มสุรา การสูบบุหรี่ การขับรถเร็ว การไม่สวมหมวกกันน็อกในการขับ มอเตอร์ไซด์ ความเครียด รวมทั้งลงทุนทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้ชาวคลอง เปือยมีสุขภาพดี น่าจะเกิดผลดีต่อชาวคลองเปือยในระยะยาว และน่าจะเป็นบทบาทที่สำคัญในระยะ ยาวของกองทุนสวัสดิการเพื่อสุขภาพของชาวคลองเปือย ที่จะทำให้สมาชิกมีสุขภาพดี แทนที่จะไป แก้ปัญหาการรักษาจากการซ่อมสุขภาพ

วัฒนา สุภัคคีธ นลินี ต้นธวนิตย์ และ สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (ม.ป.ป.) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กองทุนและการจัดการสวัสดิการสุขภาพของชุมชน : บทบาทและทางเลือกในการพัฒนา ด้วยการสนับสนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาถึงบทบาทของกองทุนในการจัดสวัสดิการสุขภาพและกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน ในฐานะองค์กรชาวบ้านที่มีการบริหารจัดการด้านการเงิน โดยเฉพาะในการระดมและการสะสมเงินทุน ทั้งนี้เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ทั้งในด้านเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิต และสุขภาพอนามัยของชุมชน คำถามหลักของการวิจัย ได้แก่ 1) บริบทเงื่อนไขและพัฒนาการของวิธีการและกระบวนการในการบริหารจัดการกองทุนชุมชนที่มีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง 2) บทบาทการปรับเปลี่ยนและผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคมของกองทุนในการจัดการสุขภาพ โดยเฉพาะสวัสดิการสุขภาพของชุมชน และ 3) การจัดสวัสดิการสุขภาพ โดยกองทุนในฐานะที่เป็นกลยุทธ์และทางเลือกในการพัฒนาความเข้มแข็งและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบท ชุมชนที่ได้รับการเลือกเป็นเป้าหมายในการศึกษารั้งนี้มีทั้งหมด 6 ชุมชน ประกอบด้วย 1) ชุมชนในภาคใต้ 2 แห่ง คือ บ้านนาหว้า หมู่ 1 ตำบลนาหว้า อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา และบ้านทรายขาว หมู่ 7 ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 2) ชุมชนในภาคกลาง 2 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านสาคลี อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และบ้านแหลมซ้อ ตำบลเนินทราย อำเภอเมือง จังหวัดตราด และ 3) ชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีก 2 แห่ง คือ บ้านหนองสะโน ตำบลนาม่อง อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร และบ้านข้ามป้อม ตำบลขี้เหล็ก อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด โครงการวิจัยนี้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายลักษณะ ซึ่งได้แก่ การศึกษาทบทวนและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ การวิจัยในพื้นที่ โดยใช้วิธีการศึกษาสำรวจสภาพทั่ว ๆ ไปในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสุขภาพอนามัย จากนั้นก็จะเป็นการศึกษาเจาะลึกในประเด็นคำถามและปัญหาที่สำคัญ ๆ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้รู้ สมาชิกคณะกรรมการ เจ้าหน้าที่รัฐ การสนทนากลุ่ม การสังเกต และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกองทุน และชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ตามความจำเป็นและเหมาะสม ข้อมูลที่จำเป็นต้องใช้ในการวิเคราะห์ มีทั้งข้อมูลในระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่มและชุมชน โดยอาศัยข้อมูลจากการเก็บรวบรวมในพื้นที่และจากเอกสารของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษามีดังนี้

1. พัฒนาความเป็นมาและลักษณะของกองทุน

ชุมชนในแต่ละภาคมีพื้นฐานเศรษฐกิจ โครงสร้างอาชีพและการพึ่งพาการผลิตเชิงพาณิชย์ แตกต่างกัน ชุมชนในภาคใต้และภาคอีสานเป็นชุมชนเกษตร ต่างก็พึ่งพาการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ แต่ก็ยังมีรายได้น้อยกว่าสมาชิกในชุมชนในภาคกลาง ซึ่งมีการปลูกข้าวเชิงพาณิชย์อย่างเข้มแข็งและมีรายได้นับแสนบาทต่อปี แต่ในภาพรวมแล้ว ชาวบ้านในชุมชนชนบทที่พึ่งพาการผลิตภาคเกษตร จะมีรายได้ต่ำกว่า รายได้ของผู้คนในชุมชนที่อยู่ในแถบชานเมืองและในเขตเมืองในภาค

กลาง เช่น ในชุมชนสาครี ชุมชนแหลมซ้อ ฐานการผลิตและสภาพชุมชนที่แตกต่างกันนี้ ได้กลายเป็นทั้ง โอกาสและข้อจำกัดในการรวมกลุ่มและการสะสมทุนของกลุ่มออมทรัพย์ไปด้วย

แบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ รายจ่ายและหนี้สินของแต่ละชุมชน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของชีวิตสมัยใหม่ ฐานะความเป็นอยู่และรูปแบบการใช้จ่ายที่เปลี่ยนไป แต่การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นแตกต่างกันไปในแต่ละที่ ชุมชนที่อยู่ใกล้เมือง เช่น สาครีและแหลมซ้อ มีสภาพบ้านเรือนทันสมัยและครอบครองเครื่องใช้ สิ่งอำนวยความสะดวกและพาหนะ มากกว่าและมีหนี้สินสูงกว่าชุมชนที่อยู่ในชนบท เป็นที่น่าสังเกตว่าหนี้สินเป็นภาระรายจ่ายค่อนข้างสูงในทุกชุมชน ไม่เว้นว่าจะอยู่ในชนบทหรือในเขตเมือง

ในทุกกรณีศึกษา แม้ว่าการริเริ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ จะได้รับการแนะนำสนับสนุนและส่งเสริมทั้งจากเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผู้นำชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน แต่ก็ต้องถือด้วยว่าแรงผลักดันจัดตั้งกลุ่ม เป็นปฏิกิริยาของชาวบ้านที่มีต่อปัญหาหนี้สิน ความยากจนและการขาดแคลนแหล่งเงินกู้ของชาวบ้านด้วย บ้านทรายขาวและหนองสะโน ชาวบ้านมีประสบการณ์ในการทำงานเป็นกลุ่มและกิจกรรมอื่น ๆ ก่อน จากนั้น ถึงได้พัฒนาไปสู่การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หลังจากทีกลุ่มออมทรัพย์มีความมั่นคงแล้ว แล้วค่อยพัฒนากิจกรรมไปสู่การช่วยเหลือกันและการพัฒนาในด้านอื่น ๆ รวมทั้งการจัดสวัสดิการสุขภาพและสวัสดิการอื่น ๆ เช่น เงินกู้ฉุกเฉินดอกเบี้ยต่ำ หรือไม่มีดอกเบี้ย เงินกู้ค่ารักษาพยาบาล เงินกู้ค่าเล่าเรียน เงินค่าฌาปนกิจ สวัสดิการค่ารักษาพยาบาล ค่าไฟฟ้า เป็นต้น แม้แต่ในกลุ่มที่ยังมีเงินสะสมน้อย และไม่มีการจัดสวัสดิการโดยตรง เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสาครี ก็ยังให้ความสำคัญกับการกู้เงินไปใช้ในการรักษาพยาบาลและการศึกษา กลุ่มออมทรัพย์และกองทุนในชุมชนแต่ละแห่งกำหนดขอบเขต สิทธิและประโยชน์ของสมาชิกและให้ความสำคัญในเรื่องสวัสดิการแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดกองทุน แนวคิดและประสบการณ์ในการทำงาน

ลักษณะการสะสมทุนและการขยายทุนของกลุ่มออมทรัพย์ ยังอยู่รูปของการออมและการกั๊ยมันเอง จะมีกระบวนการบริหารจัดการเชิงธุรกิจ แต่ส่วนใหญ่ยังไม่มีการระดมทุนและการใช้ทุนไปในกิจกรรมที่เป็นการลงทุนทางธุรกิจจริง ๆ เลย ค่าไรที่ได้มาจากการกั๊ยมันเงินเป็นหลัก จะมีข้อยกเว้นบ้างก็คือ กลุ่มแม่บ้านทอผ้าบ้านข้ามป้อมที่พัฒนากลุ่มจากกลุ่มกิจกรรมไปสู่การทำกลุ่มออมทรัพย์หรือกลุ่มกิจกรรมของบ้านทรายขาว ซึ่งเริ่มจากการทำงานเชิงธุรกิจก่อน จากนั้น กลุ่มถึงจะหันมาทำกลุ่มออมทรัพย์

ในทุกกรณีศึกษา ความสำเร็จและล้มเหลวของกองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง องค์ประกอบสำคัญ คือแกนนำชุมชนมักจะมีความเป็นผู้นำที่กล้าคิด กล้าทำ ซื่อสัตย์ เสียสละและอดทนแล้ว แกนนำ คณะกรรมการและชาวบ้านยังจะต้องเรียนและทำความเข้าใจกระบวนการทำงานและการบริหารจัดการนอกจากนี้ พื้นฐานวัฒนธรรม ประเพณีและการมีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันที่มีอยู่ ความสัมพันธ์ใกล้ชิด ความสนิทสนมและความคุ้นเคยกันในชุมชน

ขนาดเล็ก ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการเริ่มต้น การดำเนินงาน การบริหารจัดการขยายกองทุนไปได้อย่างต่อเนื่อง สาคลีและแหลมข้อ ขนาดกองทุนจะเล็ก ล้มได้ง่ายและจำนวนสมาชิกจะมีจำกัดกว่า นอกจากนี้ ทักษะการจัดการ ความรู้เรื่องระบบบัญชี การทำงานที่โปร่งใส กระบวนการทำงานที่สมาชิกมีส่วนร่วมและยืดหยุ่น ก็เป็นสิ่งสำคัญเช่นกัน ในแง่นี้ มาตรการพัฒนาและส่งเสริมทักษะ และกระบวนการบริหารจัดการกลุ่มและกองทุนที่ดี มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับชุมชน จึงเป็นสิ่งจำเป็น

2. กองทุนกับผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคม

ชาวบ้านในทุกชุมชนที่ศึกษา มีภาระหนี้และรายจ่ายในเรื่องต่าง ๆ ค่อนข้างสูง เนื่องจากชีวิตความเป็นอยู่และแบบแผนการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไป ในชุมชนที่กลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็งและมีขนาดกองทุนใหญ่ เช่น ที่ภาคใต้ กลุ่มออมทรัพย์จะเป็นแหล่งเงินกู้สำคัญ ทำให้การกู้เงินนอกระบบลดลงไป ที่บ้านทรายขาว ภาวะขาดแคลนแหล่งออมและกู้เงินตามหลักศาสนา ยิ่งทำให้การพึ่งพิงกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งตั้งขึ้นภายใต้กรอบหลักศาสนามีสูง ส่วนในชุมชนที่กลุ่มหรือกองทุนระดมเงินทุนได้จำกัดและไม่มีเงินมากพอ เช่น ในภาคอีสานและในชุมชนที่กองทุนมีเป้าหมายให้สมาชิกกู้เท่าที่จำเป็น และไม่เน้นการขยายเงินกองทุน ในชุมชนภาคกลางและภาคอีสาน ปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาสำคัญและกลุ่มออมทรัพย์ ที่ตั้งขึ้นยังไม่สามารถและคงจะไม่สามารถตอบสนองและแก้ปัญหาการขาดแคลนทุนได้ ชาวบ้านจึงยังคงจำเป็นต้องพึ่งพาสถาบันการเงินและแหล่งเงินกูนอกระบบ

กองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ต่าง ๆ ไม่เพียงแต่จะเป็นแหล่งเงินกู้ยืม ที่เข้าถึงได้ง่ายและดอกเบี้ยต่ำ เมื่อเทียบกับอัตราดอกเบี้ยนอกระบบ แต่ยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านสามารถกู้ยืม เพื่อนำไปลงทุนในการผลิต เพื่อยกฐานะความเป็นอยู่และนำเงินมาใช้หนี้ได้คล่องตัวมากขึ้น แน่นนอน ในทุกกรณีสมาชิกที่กู้ยืม จะต้องทำงานหนักกันมากขึ้น เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตัวเองและครอบครัวต้องการ ปัญหาของชาวบ้านหรือสมาชิกกองทุน จึงดูจะไม่ใช่อยู่ว่าตัวเองมีหนี้เพิ่ม หรือลด แต่อยู่ที่ว่าการตั้งกองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ ช่วยให้พวกเขาได้มีแหล่งเก็บออม กู้ยืม ปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ แก้ปัญหายามฉุกเฉินและสามารถนำเงินมาคืนให้กับกลุ่ม แล้วก็เก็บออมและกู้ยืมกันต่อไปได้ต่อเนื่องและมั่นคงมากกว่า

กองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ สามารถช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาค่าความเดือดร้อนของสมาชิกได้ แต่จะทำได้มากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับเป้าหมายและขนาดของกองทุน การควบคุมและดูแลตลอดจนความสามารถในการบริหารจัดการของคณะกรรมการกลุ่มด้วย

กองทุนและกลุ่มออมทรัพย์มีการกระจายประโยชน์และบริการอย่างเป็นทางการกำหนดกติกาของกลุ่ม คำนึงถึงความเหมาะสมและสอดคล้องกับฐานะความเป็นอยู่ของสมาชิกส่วนใหญ่ด้วย เช่น กลุ่มออมทรัพย์ในภาคใต้และภาคกลาง ส่วนใหญ่กลุ่มไม่มีการตั้งเงื่อนไขข้อจำกัดในการออม สมาชิกจะออมหรือฝากเท่าไรก็ได้ แต่ต้องเป็นจำนวนคงที่และฝากให้

สม่ำเสมอ จะเพิ่มหรือลดก็สามารถทำได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด แต่ก็มีบางกรณีที่กลุ่มเปิดโอกาสให้มีการฝากเงินเป็นก้อน อย่างเช่นที่บ้านนาหว้าและกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนสาคลี ซึ่งเปิดโอกาสให้สมาชิกที่มีฐานะและมีเงินก้อนฝากธนาคารนำเงินฝากที่กลุ่มได้ ในเรื่องของการกู้ยืม กลุ่มออมทรัพย์ส่วนใหญ่มีการกำหนดมาตรการ เงื่อนไข และหลักเกณฑ์พิจารณาค่าผ่อนชำระละเอียด แต่ก็มักจะคำนึงถึงความเป็นธรรมค่อนข้างมาก ในเรื่องของสวัสดิการ กองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ที่มีสวัสดิการให้กับสมาชิก ก็มักจะวางหลักเกณฑ์ในการพิจารณาที่คำนึงถึงความเป็นธรรมด้วยเช่นกัน อาทิ การให้สวัสดิการเท่าๆ กัน โดยไม่คำนึงว่าใครมีเงินฝากมาก หรือน้อย ในกรณีที่กลุ่มเอาผลกำไรมาแบ่งปันเป็นสวัสดิการ เช่นที่บ้านนาหว้า ทราขายและแหลมซ้อ ก็ยังสะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มสมาชิกบางกลุ่ม โดยเฉพาะสมาชิกที่มีเงินฝากมาก ต้องยอมเสียประโยชน์ตัวเอง เพื่อที่สมาชิกทุกคนจะได้รับสวัสดิการ ซึ่งก็จะเป็นการเฉลี่ยประโยชน์ของสมาชิกแต่ละคน ให้กลายเป็นประโยชน์ส่วนรวมและเป็นการช่วยเหลือสมาชิกที่ลำบากยากจนด้วย ในกรณีของบ้านนาหว้า ที่มีกองทุนพัฒนาคุณภาพชีวิตกว่า 60 กองทุน การกระจายประโยชน์และความเป็นธรรมในหมู่สมาชิกและชุมชน ยิ่งหลากหลายและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น แต่การจัดสวัสดิการนี้ ในชุมชนเกือบทุกกรณีศึกษาที่มีการจัดสวัสดิการรูปแบบต่าง ๆ การให้สวัสดิการจะจำกัดอยู่เฉพาะกับสมาชิกกลุ่มเท่านั้น แต่ก็มีกรณียกเว้นที่บ้านทราขาย ซึ่งมีการให้สวัสดิการครอบคลุม ถึงชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ด้วย

3. บทบาทกองทุนในการจัดสวัสดิการสุขภาพและการพัฒนา

กลุ่มออมทรัพย์และกองทุนชุมชนมีบทบาทในเรื่องสุขภาพอนามัย จากข้อมูลภาคสนามชี้ให้เห็นว่า โดยบทบาทนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดของแกนนำและชาวบ้านเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการจัดสวัสดิการให้ทัดเทียมกับข้าราชการเป็นสำคัญ เป้าหมายในการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนชุมชนต่าง ๆ มักจะมีนัยยะความหมายการช่วยเหลือกันและกันตั้งแต่แรก แต่กลุ่มจะเน้นหนักการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนด้านชีวิตความเป็นอยู่จากความยากลำบากและเป็นการสร้างเสริมรายได้เสียก่อน ส่วนการทำกิจกรรมการช่วยเหลือกัน การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอื่น ๆ และการจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากกลุ่มพัฒนาและสร้างฐานะการเงินของกลุ่มได้มั่นคงแล้ว

รูปแบบการช่วยเหลือกันในยามวิกฤตของชีวิตที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ การจัดตั้งกลุ่มฅาปนกิจ เนื่องจากความตายเป็นเรื่องใหญ่ เป็นความสูญเสีย และเป็นปัญหาสำคัญของครัวเรือนนั้น ๆ ความรุนแรงและความเข้มข้นของปัญหาและการสูญเสียเนื่องจากความตาย เป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้คนและชุมชนต้องเผชิญและรับรู้กันอยู่มานานแล้ว การช่วยเหลือกันในรูปของกลุ่มฅาปนกิจ จึงมักจะเกิดขึ้นและมีขึ้นก่อนหน้าการจัดตั้งกองทุนและกลุ่มออมทรัพย์ แนวคิดเรื่องการจัดสวัสดิการ ค้ำรักษาพยาบาล ค่าเผ่าไข้ และอื่น ๆ แม้จะเป็นเรื่องใหม่ แต่ก็เป็นที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์พึ่งพากัน ความใกล้ชิดและรูปแบบการช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่มีอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว

สุภัทร ฮาสุวรรณกิจและคณะ (2545) ได้ทำวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยา เรื่อง ประสบการณ์ การเลือกใช้และความต้องการใช้บริการด้านสุขภาพของสมาชิกกองทุนออมทรัพย์ตำบลคลองเปียง ก่อนการประกาศนโยบายประกันสุขภาพถ้วนหน้า พ.ศ.2544 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบรรยายและ อธิบายประสบการณ์การเลือกใช้บริการด้านสุขภาพ และสำรวจความต้องการใช้บริการด้านสุขภาพ ของสมาชิกกองทุนออมทรัพย์ ตำบลคลองเปียง อำเภอนะนิง จังหวัดสงขลา ก่อนการประกาศใช้ นโยบายประกันสุขภาพถ้วนหน้า พ.ศ.2544 และศึกษาบทบาทของกองทุนสวัสดิการการรักษา พยาบาล เลือกกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลเชิงคุณภาพแบบเจาะจง และอย่างมีทิศทางตามคุณสมบัติที่ กำหนด จำนวน 30 คน และผู้ให้ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้สูตรทาโรยามานะ ได้กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 400 คน ดำเนินการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบมีระบบตามขั้นตอน เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูลเชิง คุณภาพเป็นแนวคำถามสัมภาษณ์เจาะลึกและประเด็นสนทนากลุ่ม ส่วนเครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวม ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นแบบสอบถาม โดยเครื่องมือทั้งหมดได้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ วิจัย 2 ขั้นตอนคือ ตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน แล้วนำเครื่องมือ เชิงคุณภาพไปทดลองใช้กับผู้ให้ข้อมูล กลุ่มที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกับผู้ให้ข้อมูลจำนวน 10 คน แล้วนำไปปรับปรุงพัฒนา ก่อนนำไปใช้กับผู้ให้ข้อมูล สำหรับเครื่องมือเชิงปริมาณ ได้ตรวจสอบหา ความเที่ยงของเครื่องมือ โดยใช้สัมประสิทธิ์อัลฟ่า ของครอนบาช (cronbach's alpha coefficient) ได้ค่า 0.97 เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสาร สังเกต สนทนากลุ่ม และสัมภาษณ์ เจาะลึก เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ โดยให้กลุ่มตัวอย่างตอบแบบสอบถาม การตรวจสอบข้อมูล เชิงคุณภาพกระทำ 2 วิธี คือ การตรวจสอบความตรงของข้อมูลและตรวจสอบสามเส้าด้วยระเบียบ วิธีวิทยาการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา สร้างข้อสรุปแบบอุปนัย วิเคราะห์ ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยสถิติ การแจกแจงความถี่ ร้อยละ และการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร โดย ใช้ ไควสแควร์

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า 1) ลักษณะกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมดเป็นสมาชิกของออมทรัพย์ กระจายอยู่ใน 11 หมู่บ้าน ผู้ให้ข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือส่วน ใหญ่มีอายุอยู่ในช่วง 31-40 ปี ประกอบอาชีพเกษตรกร มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 3,001 – 6,000 บาท เป็นสมาชิกกองทุน 10 ปีขึ้นไป และจบการศึกษาชั้นประถมศึกษา ส่วนลักษณะที่ต่างกัน คือ ผู้ให้ข้อมูลเชิงคุณภาพมีเพศชายมากกว่าเพศหญิง ส่วนผู้ให้ข้อมูลเชิงปริมาณมีเพศหญิงมากกว่าเพศ ชาย 2) ประสบการณ์การเลือกใช้บริการด้านสุขภาพของสมาชิกกองทุน นำเสนอเป็น 3 ประเด็น คือ 2.1) การให้ความหมายการเจ็บป่วยและการเลือกใช้บริการด้านสุขภาพ การเลือกใช้บริการใดจะเป็น ไปตามการให้ความหมายของการเจ็บป่วยดังนี้ การเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ หมายถึง ความรู้สึกไม่สุข สบายทางร่างกายที่สามารถดูแลได้ด้วยตนเอง กลุ่มตัวอย่างจะดูแลตนเองโดยบุคคลในครอบครัว หรือใช้บริการของหมอพื้นบ้าน และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย ส่วนการเจ็บป่วยหนัก ที่มีอาการไม่สุข สบายมากทั้งทางร่างกายและจิตใจ ไม่สามารถประกอบอาชีพหรือปฏิบัติกิจวัตรประจำวันได้

กลุ่มตัวอย่างเลือกใช้บริการที่ต้องดูแล โดยแพทย์แผนปัจจุบัน 2.2) เป้าหมายและพฤติกรรม การเลือกใช้บริการด้านสุขภาพ ผู้ให้ข้อมูลมีเป้าหมายและพฤติกรรมในการตัดสินใจ เลือกใช้บริการ 4 ลักษณะ คือ 2.2.1) มั่นใจว่ารักษาได้ ราคายุติธรรม โดยพิจารณาถึงความสามารถของผู้ให้การรักษา 2.2.2) รอไม่นาน บริการถูกจิตเหมือนมิตรที่คุ้นเคย โดยพิจารณาในเรื่องเวลาที่รอรับการตรวจรักษา ไม่ควรเกิน 30 นาที และมีความรู้สึกคุ้นเคยกับผู้ให้บริการ 2.2.3) เอาสะดวกเข้าว่า สิทธิรักษาไม่สน อิทธิพลกองทุน ไม่มี โดยพิจารณาการเดินทางไป-กลับ ง่าย สะดวกรวดเร็ว และไม่ได้คำนึงถึงสิทธิ ต่าง ๆ ที่ควรได้รับและ 2.2.4) จะคลอดที่ไหน ไปฝากท้องที่นั่น โดยพิจารณาเลือกใช้บริการที่ตรงกับ ความต้องการ เป้าหมายให้มารดาและทารกปลอดภัยจากการคลอด 2.3) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลือกใช้บริการด้านสุขภาพ ได้แก่สะดวกไป ใกล้คนเฝ้า ผู้ป่วยมีอาการหนักควรได้รับการรักษาก่อน เพื่อนหรือคนใกล้ชิดไปด้วย ได้ช่วยคิด ช่วยตัดสินใจการใช้บริการ และค่ารักษาพยาบาลพอมิเงิน ง่ายได้ 3.) ความต้องการใช้บริการด้านสุขภาพ มีลักษณะดังนี้ ผู้ให้บริการมีอภยาศัยไมตรี วจิไพเราะ มีขั้นตอนบริการไม่มาก รอ (การตรวจรักษา) ไม่นาน ราคา (ค่าใช้จ่าย) ยุติธรรม โดยแจ้งรายการ และราคา มีบริการสม่ำเสมอ เอาใจใส่ สร้างความใกล้ชิด (ดูแลใกล้ชิด) มีสถานที่สะอาด กว้างขวาง แยกโรค (ติดต่อ) แยกเพศ (ชาย-หญิง) หากได้นอนค้างแรมที่สถานบริการ และบุคลากรมีคุณภาพ ตามมาตรฐานที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดความศรัทธาแก่ผู้ใช้บริการ โดยพัฒนาบุคลากร และเพิ่ม อุปกรณ์ทางการแพทย์ให้เพียงพอ 4.) ความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายประกันสุขภาพถ้วนหน้า มี 2 ประเด็น คือ ไม่มั่นใจในเรื่องคุณภาพของยาและบริการที่จะได้รับ และต้องการเลือกสถานบริการ ด้านสุขภาพได้เองเมื่อต้องใช้สิทธิประกันสุขภาพถ้วนหน้า 5.) บทบาทและหน้าที่กองทุนสวัสดิการ รักษาพยาบาล คือมีบทบาทดูแลรักษาเงินของกองทุนสวัสดิการรักษาพยาบาล และจ่ายค่ารักษา พยาบาลกับสมาชิกกองทุนสวัสดิการการรักษาพยาบาล ตามเงื่อนไขที่ตกลงกันไว้

บทบาทและหน้าที่กองทุนสวัสดิการรักษาพยาบาล กองทุนสวัสดิการการรักษา พยาบาล ซึ่งเกิดจากความเอื้ออาทรต่อกันทางสังคมวัฒนธรรมชนบท สมาชิกกองทุนสวัสดิการการ รักษาพยาบาล จึงร่วมใจกันเสียสละแบ่งปันผลกำไรจากกองทุนออมทรัพย์ มาจัดตั้งเป็นกองทุน สวัสดิการการรักษาพยาบาล ให้แก่สมาชิกทุกคน โดยสมาชิกมีสิทธิเท่าเทียมกันในการเบิกค่าใช้จ่าย ด้านรักษาพยาบาล ตามเงื่อนไขที่กำหนด บทบาทของกองทุนสวัสดิการรักษาพยาบาล ช่วยให้ สมาชิกมีหลักประกันในการเข้าถึงบริการรักษาพยาบาล ทำให้มีหลักประกันว่าเมื่อเจ็บป่วย จะมีการ ช่วยเหลือจากสมาชิกด้วยกัน โดยผ่านการบริหารจัดการของกองทุนสวัสดิการการรักษาพยาบาล ทำให้สมาชิกไม่รู้สึกโดดเดี่ยวกับการต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บ อีกประการหนึ่ง การที่สมาชิกได้สำรอง เงินสดจ่ายสถานบริการแล้วนำหลักฐานมาเบิกคืนได้จากกองทุนสวัสดิการการรักษาพยาบาล คล้ายกับว่าวิธีการเช่นนี้เป็นการเพิ่มศักดิ์ศรีของสมาชิกในการไปใช้บริการ เมื่อเปรียบเทียบกับ ระบบบัตรสวัสดิการต่าง ๆ ของภาครัฐ ซึ่งมักได้รับการต้อนรับที่แตกต่างกันจากสถานบริการ สมาชิกกองทุนสวัสดิการการรักษาพยาบาล มีอิสระการตัดสินใจเลือกใช้บริการด้าน สุขภาพ

เนื่องจากสถานบริการที่กำหนดให้ใช้สิทธิ มีเป็นจำนวนมากเป็นโรงพยาบาลของรัฐทั่วประเทศ ซึ่งมีอยู่ทุกอำเภอ ทุกจังหวัด การใช้สถานบริการ ไม่จำกัดจำนวนครั้ง ไม่จำกัดชนิดโรค และไม่จำกัดจำนวนเงินของสมาชิกแต่ละคน แต่จำกัดวงเงินรวมกันทั้งหมด เท่าที่มีอยู่

มารศรี ยกเต็ง (2532) วิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพของกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิต ตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา และกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต ตำบลคลองแห อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาถึงการก่อตัว การดำรงอยู่ และพัฒนาการของกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน 2) เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่มีผลต่อความสำเร็จหรือความมีประสิทธิภาพของกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และการสังเกต วิเคราะห์ข้อมูลโดยการนำตัวแปรมาหาความสัมพันธ์เชิงเหตุผล โดยใช้ค่าร้อยละ และค่าเฉลี่ยมาเป็นตัวสนับสนุนผลการศึกษาพบว่า กลุ่มออมทรัพย์แบบพัฒนาครอบครัวชีวิต ตำบลน้ำขาว อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา มีการดำเนินงานที่มีประสิทธิผลมากกว่าโดยพิจารณาจากการบรรลุถึงเป้าหมาย ความสามารถในการระดมทรัพยากร ภาวะความเป็นสถาบัน และการพึ่งตนเอง ซึ่งพบว่ามีปัจจัยจาก 1) การจัดตั้งองค์กรเกิดจากความต้องการภายในชุมชน 2) ภาวะผู้นำพบว่า บุคลิกภาพ แนวความคิด วิธีการทำงาน ประสิทธิภาพ และความมีคุณธรรม มีผลทำให้เกิดศรัทธาและความเชื่อมั่นในการนำกลุ่มของสมาชิก 3) ขนาดของกลุ่ม กลุ่มที่เริ่มต้นจากขนาดเล็กจะทำให้ความเกาะเกี่ยวภายในกลุ่มมีมาก การดำเนินกิจกรรมการสื่อสารเป็นไปอย่างสะดวก ช่วยให้องค์กรอยู่ได้รวมทั้งเป็นพื้นฐานในการพึ่งตนเองขององค์กร 4) ความยืดหยุ่นและการปรับตัวของกฎระเบียบเพื่อประโยชน์สูงสุดของสมาชิก 5) การมีส่วนร่วมของสมาชิกมีส่วนต่อการอยู่รอดขององค์กร

ชาติชาย มณีกาญจน์ (2534) ศึกษาวิจัยเรื่องศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการกองทุนหมุนเวียน เลือการศึกษาการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต บ้านแม่ช้อน หมู่ที่ 1 ตำบลห้วยขาม กิ่งอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน โดยมีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมา โครงสร้างทางสังคม และบทบาทขององค์กรชุมชนในการจัดการกองทุนหมุนเวียน 2) เพื่อศึกษาปัญหาและข้อจำกัดขององค์กรชุมชนในการจัดการกองทุนหมุนเวียน เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ การสังเกต และการศึกษาจากเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า องค์กรชุมชนมีบทบาทสำคัญในการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งเริ่มต้นจากการเสริมสร้างจิตสำนึกของประชาชนให้ตระหนักและเข้าใจถึงปัญหา ให้เขามีโอกาสได้ร่วมคิดในประเด็นปัญหาต่างๆ และกำหนดประเด็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาตนเอง ตลอดทั้งการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนปัจจัยเอื้อต่างๆ ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ประชาชนในชุมชนเองก็ได้รับผลประโยชน์และมีความไว้วางใจที่ได้มีส่วนร่วมช่วยเหลือซึ่งกันและกันกับองค์กรชุมชนของตนเอง และสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ การที่สมาชิกกองทุนหมุนเวียนได้พิจารณาตัดสินใจเรื่องต่างๆ เอง และสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการบริหาร/จัดการของกองทุน เพราะสมาชิกสามารถที่จะแบ่ง

ผลกำไรและเก็บไว้เพิ่มเป็นกองทุนเพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากกองทุนและเป็นเงินทุนสนับสนุนความต้องการของสมาชิกได้เป็นอย่างดี ความคิดริเริ่มใหม่ๆ ควรต้องเริ่มจากภายในชุมชนเอง ส่วนองค์กรภายนอก (ทั้งภาครัฐและเอกชน) จะมีบทบาทเพียงเป็นผู้ก่อให้เกิดการพัฒนา เปลี่ยนแปลง และเป็นผู้ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชนเท่านั้น และการศึกษาวิจัยยังพบอีกว่า องค์กรประกอบสำคัญ 12 ประการ ที่จะทำให้องค์กรชุมชนมีศักยภาพในการบริหารหรือจัดการกองทุนหมุนเวียนได้เป็นอย่างดี สมาชิกจะต้อง

1. มีความเข้าใจและยอมรับร่วมกันในปัญหาและการแก้ปัญหา
2. มีความไว้วางใจในผู้นำชุมชน
3. มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด
4. ได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน
5. มีความรู้สึกเป็นเจ้าของกองทุนร่วมกัน
6. มีความเสียสละและทุ่มเทเพื่อส่วนรวม
7. มีข้อมูลเพียงพอเพื่อประกอบการตัดสินใจ
8. เข้าใจวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานอย่างชัดเจน
9. มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินงาน
10. เข้ามามีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจ
11. มีความซื่อสัตย์สุจริตและคุณธรรม
12. มีความเข้าใจในกระบวนการดำเนินงาน บทบาท และความรับผิดชอบ

ชิตชยางค์ ยมาภัย (2542) ศึกษาเปรียบเทียบการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชน : ศึกษากรณีกลุ่มออมทรัพย์ในเขตพื้นที่ อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ที่ชาวบ้านริเริ่มดำเนินการเอง (กลุ่มออมทรัพย์บ้านโคกสูง) กับกลุ่มออมทรัพย์ที่ส่งเสริมโดยหน่วยงานภาครัฐ (กลุ่มออมทรัพย์ตะคลองแล้ง) ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะโดยทั่วไปของทั้งสองกลุ่มคล้ายคลึงกัน มีความแตกต่างที่สำคัญคือ กลุ่มบ้านโคกสูงมีเฉพาะกิจกรรมการออมและการให้สินเชื่อ ส่วนกลุ่มตะคลองแล้งมีการเพิ่มกิจกรรมเสริมคือ การขายปุ๋ยเงินเชื่อ กลุ่มออมทรัพย์ทั้งสองรูปแบบเป็นขบวนการของประชาชน เป้าหมายสำคัญของกิจกรรมคือ การสร้างระบบทุนในหมู่บ้าน ซึ่งมีพันธกิจสำคัญ คือการรวมเงิน รวมคน กลยุทธ์สำคัญในการดำเนินงานของกลุ่ม คือ การใช้วัฒนธรรมชุมชน และความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน นอกจากนี้ กิจกรรมกลุ่มมีผลต่อการพัฒนาคน และพัฒนาชุมชน โดยการเพิ่มทุนทางสังคมช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น

ผลการศึกษาพบว่า องค์กรประกอบในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ มี 3 ประเด็นคือ

- 1) การจัดการ 2) การเรียนรู้ / การมีส่วนร่วม และ 3) การปลูกฝังจิตสำนึก การเรียนรู้เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ เนื่องจากกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เป็นการใช้กลไก

ด้านการเงินเป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาซึ่งเป้าหมายที่แท้จริงคือ การพัฒนาคนด้านปัญญา ลักษณะการเรียนรู้ในกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเป็น การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเรียนรู้ของกลุ่มออมทรัพย์ได้แก่ การเรียนรู้เรื่องการออมการให้สินเชื่อ และการเรียนรู้ในด้านการบริหารจัดการ สำหรับการปลูกฝังจิตสำนึกพบว่า กระบวนการกลุ่มออมทรัพย์ สามารถปลูกฝังคุณธรรมของสมาชิก 5 ประการ คือ ความซื่อสัตย์ เสียสละ ความรับผิดชอบ ความเห็นอกเห็นใจ และการไว้วางใจซึ่งกันและกัน

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์ คือ 1) ปัจจัยมนุษย์ ได้แก่ การยอมรับของสมาชิกในตัวผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความซื่อสัตย์ เสียสละ มีความรู้ และความสามารถ และในตัวสมาชิกคือ การมีสัจจะ และความรับผิดชอบ รายได้และความเข้าใจในอุดมการณ์กลุ่ม 2) ขนาดของกลุ่ม ซึ่งพิจารณาจากพื้นที่ จำนวนสมาชิก เงินหมุนเวียน และกิจกรรมของกลุ่ม 3) การส่งเสริมสนับสนุนจากองค์กรภายนอก 4) สภาพแวดล้อมของกลุ่ม ทั้งสภาพแวดล้อมทาง เศรษฐกิจและทางสังคม

อำภา จันทราภาส และคณะ (2545) ศึกษาวิจัยกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่ม ออมทรัพย์บ้านป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านเกษตรกรบ้านป่าसान โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมของสมาชิกกลุ่มออม ทรัพย์ 2) ศึกษาสถานภาพ การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ และ 3) ศึกษากระบวนการและกลไก การพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ ให้ตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิง ปฏิบัติการ เริ่มตั้งแต่การกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามาร่วมกันระดมความคิดเห็น การจัดทำแผนพัฒนา ชุมชน การจัดทำแผนศึกษาเพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากชุมชนอื่นใน ประเด็นที่สนใจ ตลอดจนการฝึกอบรมการจัดทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการ ของชุมชน ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านเกษตรกรบ้านป่าसान ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 อำเภอ เวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย หมู่บ้านมี 102 ครัวเรือน ประชากร 408 คน ตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 90 ปี พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา มีลำน้ำแม่ลาวไหลผ่าน ประกอบอาชีพด้านการเกษตรแบบพึ่งพา ธรรมชาติเป็นหลัก ควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพอื่น เช่น การรับจ้างแรงงาน และค้าขาย เป็นต้น กลุ่มออมทรัพย์บ้านป่าसान เริ่มก่อตั้งเมื่อปี 2536 จากการสนับสนุนของกรมส่งเสริมการเกษตร ภายใต้โครงการพัฒนากองทุนอุตสาหกรรมเกษตรในครัวเรือน โดยมีเป้าหมายที่จะพัฒนากลุ่ม แม่บ้านเกษตรกรให้มีแหล่งทุนในการประกอบอาชีพ จึงทำให้มีกองทุนเกิดขึ้นในหมู่บ้านป่าसान และผลการดำเนินงานมีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง ภายใต้การบริหารงานของคณะกรรมการ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ซึ่งสมาชิกกลุ่มทั้งหมดเป็นแม่บ้าน ได้มีกิจกรรมการออมเงินอย่างสม่ำเสมอ และกรรมการได้พิจารณาปล่อยเงินกู้ให้สมาชิกไปประกอบอาชีพ รวมทั้งนำผลรายได้จากดอกเบี้ย นั้นปันผลคืนให้แก่สมาชิก ในปี 2544 มีสมาชิกกลุ่ม รวม 70 คน แต่มีเงินออมเพียง 170,000 บาท

ทำให้กลุ่มมีข้อจำกัดในการให้บริการสมาชิก สมาชิกกู้เงินได้จำนวนน้อยไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพ แต่จากการที่กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีการบริหารได้อย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนได้ตระหนักและเห็นประโยชน์ของกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน จึงเกิดแนวคิดในการพัฒนา กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้านเกษตรกร ให้เป็นกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน เพื่อให้ชุมชนมีแหล่งทุนของตนเองในการพัฒนาการประกอบอาชีพ คณะวิจัยได้ร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้านและผู้แทนกลุ่มต่างๆ จัดระดมแนวคิดเพื่อทราบความต้องการในการพัฒนาออมทรัพย์ของหมู่บ้าน ตามความคิดเห็นของแกนนำ ต้องการเปิดโอกาสให้ทุกครัวเรือนได้เข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม และต้องการให้มีบริการในหลายๆ รูปแบบสนองความต้องการของสมาชิกได้ ทั้งทางด้านการออมเงิน การกู้เงิน และการบริการปัจจัยการผลิต จากแนวคิดอันนี้ได้นำไปจัดเวทีขยายแนวคิดไปยังสมาชิกของหมู่บ้าน จนกระทั่งได้มีการจัดทำแผนพัฒนาออมทรัพย์ของบ้านป่าसानขึ้น หลังจากที่ผู้แทนหมู่บ้านป่าसानไปศึกษาดูงานการบริหารกองทุนจากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์พระสุบิน ปณิโต จังหวัดตราด และกลุ่มเกษตรกรทำสวนวังหัว ประสบความสำเร็จจากการดูงานได้นำมาปรับแผนการพัฒนาออมทรัพย์ ออกเป็นสองแผนหลัก คือ แผนพัฒนารายได้ของสมาชิก และ แผนพัฒนาการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ ในแผนพัฒนารายได้ของสมาชิก มีเป้าหมายในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตพืชเศรษฐกิจของพื้นที่ การแปรรูปผลิตผลการเกษตร และการส่งเสริมอาชีพหัตถกรรม เพื่อลดต้นทุนการผลิตและการสร้างรายได้เพิ่มให้แก่สมาชิก ในส่วนแผนพัฒนาการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ มีประเด็นที่สำคัญ ได้แก่ การพัฒนาคณะกรรมการบริหารกลุ่ม การพัฒนาระเบียบและข้อตกลงของกลุ่ม การพัฒนาสมาชิกกลุ่ม และการพัฒนาให้บริการ ซึ่งในแต่ละแผนงานได้ระบุรายละเอียดการดำเนินงานไว้อย่างชัดเจน ในการดำเนินงานให้บรรลุตามแผน ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาใหม่ และมีการพัฒนากฎระเบียบ เงื่อนไข หลักเกณฑ์ และข้อตกลงต่างๆ จนเป็นที่ยอมรับของสมาชิก คณะกรรมการได้มีการพัฒนาความรู้ในด้านการบริหารและบัญชี ทำให้ระบบการออมทรัพย์เป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ การบริหารกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านมีการบริหารแบบโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ สมาชิกจึงมีความพึงพอใจในระบบการจัดการและบริหารของกลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านใหม่ ทำให้กลุ่มออมทรัพย์ ขยายตัวรับสมาชิกเพิ่มขึ้น โดยทุกคนในหมู่บ้านสามารถเข้าเป็นสมาชิกได้ การออมเงินเพิ่มขึ้นอย่างมากในระยะเวลาอันสั้น สมาชิกสามารถกู้ยืมเงินได้มากขึ้น ทั้งระยะสั้น ระยะปานกลาง มีการจัดตั้งร้านค้าสหกรณ์ชุมชนเพื่อจำหน่ายสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และปัจจัยการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพของสมาชิก เช่น ปุ๋ยเคมี เป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มออมทรัพย์บ้านป่าसानยังมีการจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกในเรื่องการรักษาพยาบาล การเสียชีวิตของสมาชิก มีการพัฒนาอาชีพ ส่งผลให้มีการออมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ เป็นผลมาจากพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่ยังคงสภาพความเป็นสังคมชนบท มีการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีและศาสนาเดียวกัน ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติ เคารพผู้สูงอายุ และผู้อาวุโส มีผู้นำชุมชนเข้มแข็ง สังคม

มีความเอื้ออาทรให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเชื่อมั่นและไว้วางใจต่อกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน และมีความศรัทธาในตัวผู้นำ สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง เป็นปัจจัยส่งเสริมให้การพัฒนาสามารถดำเนินไปได้ด้วยดีและมีระบบ นอกจากนี้กระบวนการวิจัยที่นำมาใช้เปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ คัดเลือกคณะกรรมการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ จากสมาชิกในหมู่บ้านโดยเป็นคนที่ยอมรับของชุมชนและสมาชิก ได้สร้างโอกาสและเวทีให้ชุมชนได้พบปะแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และปัญหาทั้งของบุคคลและชุมชน ในเรื่องการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ ด้านอาชีพ และสิ่งแวดล้อม โดยเน้นให้ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของความคิด ให้ทุกคนแสดงออกทางด้านความคิดเห็น มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน ให้เป็นกองทุนของหมู่บ้าน มีจุดหมายของการพัฒนาที่แน่นอน ที่ทุกคนสามารถร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น เข้าใจในกระบวนการมีส่วนร่วม มีบทบาท มีความรับผิดชอบต่อสังคมและชุมชน เป็นกลไกในการกระตุ้นให้สมาชิกเกิดความสำนึกและเข้าใจยอมรับร่วมกันในการพัฒนากลุ่มให้เข้มแข็งและยั่งยืน เกิดแนวคิดในการพึ่งพาตนเองต่อไป

จันทน์ แรกพินิจ, ชบ ยอดแก้ว และดุสิต รัศมีทอง (2544) ทำโครงการพัฒนากองทุนชุมชนเพื่อสุขภาพ โดยได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข พบว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ในจังหวัดสงขลา ได้มีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ และมีแนวคิดเพื่อพัฒนากองทุนชุมชน เพื่อสุขภาพมาโดยตลอด โดยเริ่มจากการการเสนอการสมทบค่าใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาล จากกระทรวงสาธารณสุขจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน เช่น โรงพยาบาลอำเภอขอสมทบ 25 เปอร์เซ็นต์ โรงพยาบาลจังหวัด / โรงพยาบาลศูนย์ขอสมทบ 50 เปอร์เซ็นต์ และ สถานพยาบาลเฉพาะโรค ขอสมทบ 70 เปอร์เซ็นต์ ต่อมาได้มีจัดทำโครงการอุดสาหกรรมชุมชน เสนอต่อโครงการเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง กระทรวงมหาดไทย ในนามเครือข่ายสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลา โดยในช่วงปี พ.ศ. 2541 – 2542 มีวัตถุประสงค์เพื่อนำดอกผลจากการทำอุดสาหกรรมชุมชนไปสมทบไว้ในกองทุนสวัสดิการชุมชนและกองทุนชุมชนเพื่อสุขภาพ ซึ่งพบว่าเกิดอุดสาหกรรมชุมชนขึ้น ได้แก่ อุดสาหกรรมน้ำปลา โรงสีข้าว น้ำดื่ม และน้ำส้มโตนด หลังจากนั้นเครือข่ายสมาคมฟื้นฟูหมู่บ้านชนบทสงขลาได้ขอรับการสนับสนุนโครงการจัดสวัสดิการ เพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ จากกองทุนชุมชน และได้รับการอนุมัติ และเริ่มโครงการในปี พ.ศ. 2543 โดยมีกลุ่มออมทรัพย์ในเครือข่ายเข้าร่วม 21 กลุ่ม

สุชาดา ยอเกียรติตระกูล (2542) ศึกษาเรื่องกระบวนการควบคุมทางสังคมต่อสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มออมทรัพย์บ้านชานา อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ผลการศึกษาพบว่ายังคงมีการให้การช่วยเหลือ คือ การลงพรรค ลงชอ และการขอช่วยอยู่ การช่วยเหลือในลักษณะดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านสามารถรับรู้ถึงความเป็นอยู่ การทำงานของชาวบ้านด้วยกัน และเป็นข้อมูลสำคัญที่กรรมการ ซึ่งมีฐานะเป็นชาวบ้านคนหนึ่งในกลุ่มชุมชน นำไปใช้ประโยชน์ประกอบการพิจารณาเงินกู้หรือการพิจารณาการค้าประกันระหว่างสมาชิก ส่วนการควบคุมทางสังคมของ

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ เมื่อศึกษาจากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของกลุ่มออมทรัพย์ คือ สมาชิกกรรมการ และกลุ่ม พบว่ากลุ่มออมทรัพย์จะมีหลักการความสัมพันธ์ทางอำนาจที่แตกต่างกันเป็นกลไกในการกำกับดูแลสมาชิกสามแบบ คือ ความเป็นชุมชน ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และพันธะสัญญา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีกลไกในการผสมผสานเลือกใช้ความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความช่วยเหลือบนหลักการที่เป็นข้อตกลงในหมู่สมาชิกจำนวนมากภายใต้สถานการณ์ที่แตกต่างกันไป

เสรี พงศ์พิศ และขงยุทธ ตรีนุชกร (2545) ศึกษาวิจัย เรื่อง โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ “การพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน” โดยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ดำเนินการในพื้นที่ 10 ชุมชนของเครือข่ายภูมิปัญญาไทเป็นตัวแทนของพื้นที่จากทั้ง 4 ภาคของประเทศ เพื่อศึกษาระบบการจัดการสุขภาพ อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน บนพื้นฐานของความหลากหลายที่เกิดจากระบบการเรียนรู้ และองค์ความรู้ด้านสุขภาพของชุมชน การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้เครื่องมือที่เรียกว่า กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน (PR&D)

กระบวนการเรียนรู้เริ่มต้นจากชุมชน มีคณะผู้วิจัยเป็นผู้ประสานงานอำนวยความสะดวกในการจัดเวทีการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์หมุนเวียนกันไปเกิดความสัมพันธ์เป็นระบบเครือข่าย มีคณะกรรมการเครือข่ายเป็นผู้ดำเนินการให้เกิดความต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย การค้นหาตนเอง การวิเคราะห์ชุมชน ดำเนินการทดลองกระบวนการเสริมสภาวะสุขภาพชุมชน และการทำแผนแม่บทสุขภาพชุมชน ซึ่งเป็นแผนที่สามารถเชื่อมโยงเข้ากับกิจกรรมหรือแผนงานอื่นทุก ๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชน

องค์ประกอบร่วมที่สร้างเสริมภูมิคุ้มกันชุมชนในอดีต เกิดจากบูรณาการองค์ประกอบ 5 ประการ คือ พัฒนสัมพันธ์ภาพที่เกื้อกูลกันในภูมิทั้ง 5 ได้แก่ ป่าเขา ทุ่งนา หลุม วัง ห้วย ที่ตั้งบ้าน และจิตวิญญาณ มีหลักคิดแบบผสมผสาน ผี พร่าหมณ์ พุทธ มีเครือข่ายทางสังคม 7 มิติ ได้แก่ ความสัมพันธ์ภายในตนเอง เรียนรู้ระหว่างจิตกับกาย ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับครอบครัว ระหว่างครอบครัวต่อครอบครัว และเครือญาติ ระหว่างตนเอง ครอบครัวกับชุมชน หรือสังคมที่ตนอยู่ด้วย ระหว่างตนเอง ครอบครัวกับคนที่ร่วมความเชื่อ ร่วมเหตุการณ์ ร่วมประโยชน์ ระหว่างตนเอง ครอบครัวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระหว่างตนเอง ครอบครัวกับธรรมชาติ มีผู้รู้ ผู้ชำนาญการ สตรีมีบทบาทสำคัญ ส่วนกระบวนการลดทอนภูมิคุ้มกันชุมชน ได้แก่ กระบวนการศึกษา ระบบเกษตรกรรมใหม่ การใช้เทคโนโลยี สารเคมี การมีสถาบันการเงินที่ส่งเสริมให้ปัจจัยการผลิตไปตามกลไกตลาด และสภาพชุมชนที่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงตามกระแสการพัฒนา

กระบวนการสร้างเสริมภูมิคุ้มกันชุมชน ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ในรูปลักษณะที่เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ และพัฒนาเป็นเครือข่ายที่มีสัมพันธ์ภาพของตัวบุคคล ครอบครัว ชุมชนใน

หลายมิติ และต้องให้น้ำหนักที่ผลประโยชน์เชิงสวัสดิการมากกว่ามิติอื่น ๆ และสร้างกิจกรรมเรียนรู้เป็นเส้นสานสุขภาพชุมชน

ผลการศึกษาพบว่าคนในชุมชนเข้าใจว่าการทำให้ชีวิตยืนยาว มีความสุข นอกจากจะให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจรากฐานแล้วยังขึ้นอยู่กับพฤติกรรมมารับประทานอาหารที่มีประโยชน์ และปลอดภัย ต้องมีความรู้เกี่ยวกับสุขภาพปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสภาวะสุขภาพ ได้แก่ กรรมพันธุ์ อาชีพ การรับประทานอาหาร สภาพแวดล้อม อากาศ – การหายใจ น้ำ เครื่องดื่ม การบริหารร่างกาย วิถีการกิน / ข้อห้าม การนอนหลับ ความรู้ในการดูแลตนเอง ความสัมพันธ์ทางสังคม วิธีคิด ค่านิยม สุขภาพจิต เงื่อนไขทางใจ ยาเสพติด ครอบครัว ความรู้ที่ 10 พื้นที่เป้าหมายได้ผลผลิตออกมาทดลองแก้ปัญหา ประกอบด้วย ปุ๋ย และน้ำหมักชีวภาพ เมนูอาหาร อาหารสุขภาพ และสวนอาหาร ปลอดภัย การนวด การทำคั้งสมุนไพร การแปรรูปสมุนไพร สมุนไพรสำหรับผู้ติดเชื้อเอดส์ การอบสมุนไพร

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มสังจะออมทรัพย์พบว่า ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเน้นไปในด้านสวัสดิการ โดยภาคประชาชน กองทุนหมู่บ้าน เศรษฐศาสตร์ชุมชน งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาความเป็นมา ศักยภาพและการดำเนินงานของกลุ่มสังจะออมทรัพย์ ซึ่งพบว่าการก่อตั้งกลุ่มสังจะออมทรัพย์เกิดจากการริเริ่มของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และจากผู้นำชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินและความยากจน ด้วยการพึ่งพาตนเองจากกิจกรรมการออมเงิน เพื่อใช้เป็นแหล่งทุนของชุมชน โดยมีองค์ประกอบที่ช่วยให้กลุ่มสังจะออมทรัพย์พัฒนา ได้แก่ การเรียนรู้ การมีส่วนร่วม การจัดการ และการปลูกจิตสำนึก พบว่า กลุ่มสังจะออมทรัพย์ สามารถพัฒนาชุมชนได้ในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การศึกษา และสาธารณสุข โดยใช้กองทุนสวัสดิการของกลุ่มเป็นเครื่องมือ ปัจจัยที่ช่วยให้กลุ่มสังจะออมทรัพย์มีความเข้มแข็งคือ การเกิดกลุ่มเกิดจากความต้องการของชุมชน มีผู้นำที่มีความสามารถและมีคุณธรรม ขนาดกลุ่มที่เริ่มจากกลุ่มเล็กซึ่งง่ายต่อการบริหารจัดการแล้วจึงค่อยขยายกลุ่มไปตามศักยภาพ การมีกฎระเบียบที่เป็นมติของสมาชิก กลุ่มที่ยืดหยุ่น สอดคล้องกับวิถีชีวิต และพบว่าวัฒนธรรมของชุมชน และความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติช่วยในการก่อตั้งกลุ่มและช่วยในการพัฒนากลุ่มได้ (ชาติชาย มณีกาญจน์, 2534 ; ชิดชยางค์ ยมาภัย ; 2542 มารศรี ยกแดง, 2532 ; อัมภา จันทราภาส และคณะ, 2545) และพบว่ากลุ่มสังจะออมทรัพย์จะมีหลักการความสัมพันธ์ในการควบคุมสมาชิกสามแบบผสมผสานกัน คือ ความเป็นชุมชน ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และพันธะสัญญา (สุชาติดา ขอเกียรติตระกูล , 2542) สำหรับงานวิจัยเรื่องกลุ่มสังจะออมทรัพย์ในด้านสุขภาพมีน้อย ส่วนใหญ่เน้นเฉพาะเรื่องกองทุนสวัสดิการเพื่อการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย (วัฒนา สุกัณศีล นลินี ดันธุนิธย์ และสุรัสวดี หุ่นพยนต์, ม.ป.ป. ; สุภัทร ฮาสุวรรณกิจ และคณะ, 2545 ; อภิสิทธิ์ี ธำรงวรานุและคณะ, 2542) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการซ่อมสุขภาพมากกว่าการสร้างสุขภาพ และพบว่ากลุ่มสังจะออมทรัพย์ในจังหวัดสงขลา ตระหนักถึงความสำคัญของกองทุนสวัสดิการ และมีการทำโครงการเพื่อการพัฒนากองทุนชุมชน

เพื่อสุขภาพ การทำอุตสาหกรรมชุมชน เพื่อหารายได้เข้ากองทุนสวัสดิการ และเคยได้รับการสมทบกองทุนสวัสดิการ เพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้จากกองทุนชุมชน ซึ่งผลการดำเนินการได้แสดงถึงศักยภาพของกลุ่มที่จะออมทรัพย์ในการจัดสวัสดิการให้กับคนในชุมชน (จ่านงค์ แรกพิณิจ, ชบ ยอดแก้ว และคุสิต รัศมีทอง, 2544) และจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ “การพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชน” ดำเนินในพื้นที่ 10 ชุมชน ของเครือข่ายภูมิปัญญาไท ซึ่งรวมเครือข่ายออมทรัพย์อยู่ด้วย การศึกษาใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนาโดยประชาชน (PR&D) พบว่าการพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพในมุมมองของประชาชนเกิดจากการดำเนินชีวิตที่เน้นการสร้างสุขภาพมากกว่าการซ่อมสุขภาพ ซึ่งจะเห็นได้จากความรู้ และกิจกรรมในโครงการ (เสรี พงศ์พิศ และยงยุทธ ตรีอนุชกร, 2545)

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มที่จะออมทรัพย์เกิดขึ้นจากความต้องการอยู่รอดทางด้านเศรษฐกิจ แต่ผลของกิจกรรมกลุ่มพบว่าช่วยพัฒนาชุมชนทุกด้าน รวมถึงด้านสุขภาพ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ด้านสุขภาพ จะให้ความสนใจกับกองทุนค่ารักษาพยาบาลซึ่งเป็นการมองสุขภาพเป็นเรื่องของการเจ็บป่วยด้านร่างกายเท่านั้น และเน้นการซ่อมสุขภาพมากกว่าการสร้างสุขภาพ อย่างไรก็ตาม ได้มีการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มที่จะออมทรัพย์มีศักยภาพในการสร้างเสริมสุขภาพกายด้วยการใช้สวัสดิการเป็นเงื่อนไข และยังพบว่า เครือข่ายภูมิปัญญาไทยของประเทศ ซึ่งรวมกลุ่มที่จะออมทรัพย์ไว้ด้วย ให้ความสำคัญต่อการสร้างเสริมสุขภาพที่ต้องอาศัยกิจกรรมการพัฒนาในทุกด้าน แต่กิจกรรมที่น่าเสนอเพื่อการพึ่งตนเองด้านสุขภาพก็ยังเน้นกิจกรรมเพื่อการมีสุขภาพกาย จากการศึกษาทั้งหมดชี้ให้เห็นว่า เรื่องของสุขภาพเป็นเรื่องการเจ็บป่วยทางด้านร่างกาย และมุ่งเน้นการรักษาการเจ็บป่วยด้านร่างกาย

กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนเอกสารและการวิจัย ผู้วิจัยได้นำมาสร้างเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย เพื่อใช้เป็นแนวทางในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล ไม่ได้นำมาใช้ควบคุมการวิจัยแต่อย่างใด

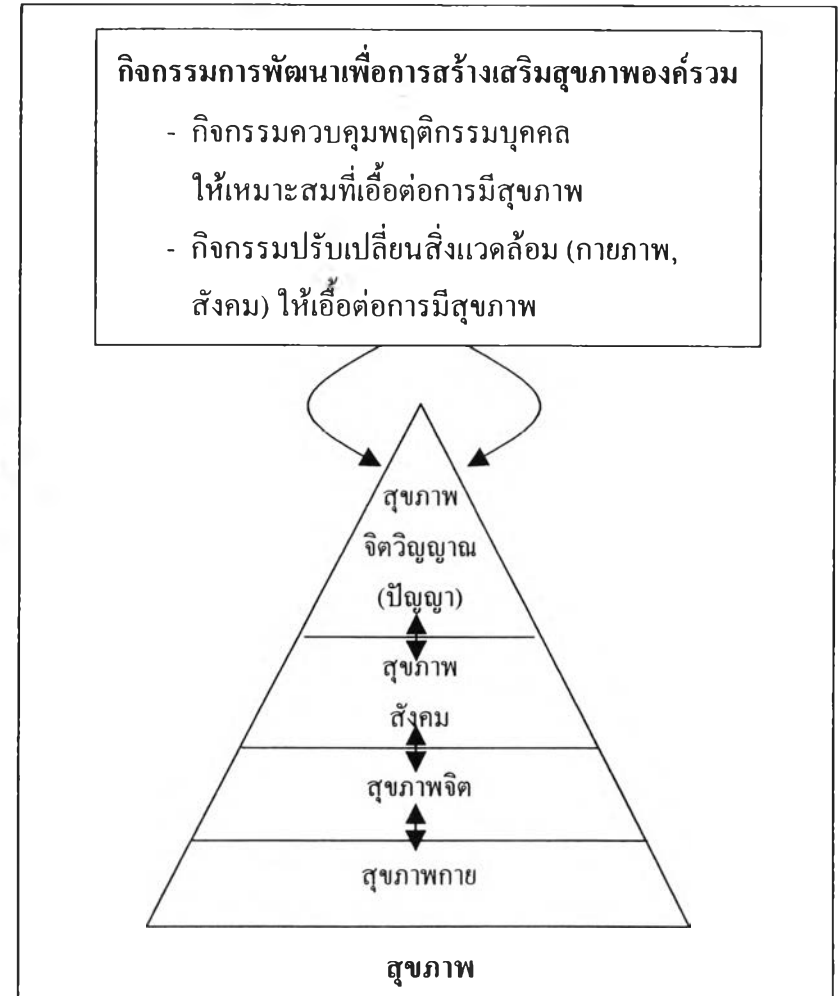
กระบวนการพัฒนาองค์กรชุมชน คือ แนวคิด และกิจกรรม ที่สัมพันธ์กับแนวคิด ที่เกิดขึ้นในการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนของกลุ่มคนที่รวมตัวกัน เพื่อช่วยให้บรรลุถึงเป้าหมายของการรวมกลุ่ม จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัย พบว่ามี 3 ขั้นตอนหลัก คือ ขั้นการสร้างกลุ่มขั้นเริ่ม และพัฒนากลุ่ม และขั้นเชื่อมเป็นเครือข่าย การวิจัยครั้งนี้ องค์กรชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา คือ กลุ่มที่จะออมทรัพย์ ซึ่งมีแนวคิดหลัก คือ การใช้เงินเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน เป้าหมาย คือ สร้างสังคมดี คนมีความสุข โดยผ่านกิจกรรมหลัก คือ การมีสัจจะในการออมเงิน เพื่อใช้เป็นแหล่งทุนชุมชน และการจัดสวัสดิการ เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้มุ่งหวังผลการพัฒนากลุ่มที่จะออมทรัพย์ต่อการสร้างเสริมสุขภาพ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดของการสร้างเสริมสุขภาพ คือ การเพิ่มสมรรถนะให้คน สามารถควบคุม ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดสุขภาพ และเป็นผลให้บุคคลสุขภาพดี

อันประกอบด้วยกิจกรรมหลัก 2 ประการ คือ กิจกรรมควบคุมพฤติกรรมบุคคลให้เหมาะสม และ กิจกรรมปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพ โดยใช้แนวคิดสุขภาพองค์รวม คือ สุขภาพ กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ (ปัญญา) ดังภาพที่ 6

ผลการพัฒนากลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ

กระบวนการพัฒนากลุ่มสัจจะออมทรัพย์

ขั้นตอน	แนวคิด	กิจกรรมหลัก
1. ขั้นก่อร่างสร้างกลุ่ม	1. ใช้เงินเป็นเครื่องมือ	1. กิจกรรมสัจจะในการออมเงิน
2. ขั้นเริ่มและพัฒนา กิจกรรมกลุ่ม	2. เป้าหมาย คือ สร้าง	2. กิจกรรมให้กู้ยืมเงิน
3. ขั้นเชื่อมเป็นเครือข่าย	2. เป้าหมาย คือ สร้าง สังคมดี คนมีความสุข	3. กิจกรรมการจัด สวัสดิการ

ภาพที่ 6 กรอบแนวคิด กระบวนการพัฒนากลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ